

DRAGI BUGARČIĆ

SPOREDNA

ULICA

KNJIŽNICA BUGARČIĆ

Plava kolekcija
Knjiga 2

© 2006. Dragi Bugarčić
Ilustracija na koricama:
Plan Vršca iz 1886. (detalj)
Izdavač: *Knjižnica Bugarčić*
Korice: Snežana Necić
Štampa: *Čigoja štampa*, Beograd
Tiraž: 1.000 primeraka

DRAGI BUGARČIĆ

SPOREDNA ULICA

Roman

KNJIŽNICA BUGARČIĆ
2006.

Senima ljudi ubijenih i pokopanih u masovnoj grobnici na vršačkom lokalitetu Šinteraj 1944.

Krupan siv mačak, s belim šapama i beličaste dlake na truhu, izašao je iz senke stolice i zamijaukao u svetlom žutom izvitoperenom kvadratu ispod kuhinjskog prozora. Migoljio se oko stubastih, oteklih nogu Theresie F. koja je polako sipala mleko u plitku posudu. Povijenih leđa uzdisala je i govorila “tako se lepo tareš, možda je trebalo da ti nadenem ime ‘Tarko’, tako”. Jednom rukom je držala lonče a drugom olinjali vrat životinje koja je gurala njušku u mleko.

Visoka prizemna zelena kuća s prostranim dvorištem i velikom baštom nalazila se u Dreilaufgasse, nekada Četvrtoj ulici u Nemačkom kraju, u Vršcu. Njen zadnji deo prozorima je bio okrenut istoku, i svetlu. Kapija je do podneva bila u senovitom delu kaldrmisane ulice, prednji deo zgrade u vlažnoj senci i, pri dnu zidova, u mahovini. Kao i varoš kućerina je bila podeljena na dva dela, svetao i tamni, osvetljenu i zatamljenu stranu, imala je dva lica. Bila je razdeljena na dve pobočne zgrade. Svaka je imala posebno stepenište i ulaz a povezane su bile kapijom. Theresia F. je retko izlazila iz kuće; nije znala kako sa ulice izgleda lice porodičnog doma. Kada bi se natren pojavila pred kućom izgledala je kao široka, niska, povijena senka.

Pred kapijom se teško kretala kao da je htela da se sakrije, uvuče u njenu providnu sen.

Bezimeni mačak je jednog jutra iz bašte ušao u dvorište i došao do stepenika što su vodili do staklenih vrata kuhinje. Theresia mu je u čanak sipala mleko. Sivi mačak je ostao u kući, navikao se na nju i ukućane koji su u više navrata pokušali da ga se otarase, ali bi se mali Helmut usprotivio i uvek osujetio zaveru sklopljenu protiv životinje i zadržao je u kući. Stara gospođa F. se mačku više puta obraćala rečima: “Ti si jedan filozof, pravi filozof”, i naviknuta na njega zavolela ga je i kao unuk štitila ga od ostalih nevidljivih i nimalo nežnih članova porodice, bezosećajnih prema mačjem filozofu, s dva oka različite boje. Jedno je bilo sivo, drugo zelenkasto. Oba bi potamnela u sumrak pa bi se boje prožimale u sivkastozielenu. Dva oka, sivo i zeleno, kao da su s dva pogleda posmatrala svet.

Helmut je baki rekao da mačak govori. Ona se nasmejala. Mačak i šapuće, kazao je Helmut F. dok je životinja pila mleko. Theresia je izašla u dvorište. Helmut je hteo još nešto da kaže.

Dlaka na mačjem vratu je bila istanjena, mestimično olinjala.

Poslednji dan septembra bio je vedar. U sokaku podeljenom na tamu i svetlo, sporednom varoškom, još se osećalo leto mada su se retki prolaznici, na jednoj strani ulice osvetljeni suncem, u njemu kratko zadržavali. I stanari njeni nerado su stajali napolju. U kapijama su nestajali brzo kao da ih nisu otvarali nego su kroz njih poput duhova prolazili i u kućne odaje se sklanjali.

Mada je nebo bilo bez oblačka, odgore kao i iz nižih delova varoši V. i severnog predgrađa dopirala je grmljavina koja je pretila da će srušiti kuće ili, bar, s krovova odneti crepove što se događalo kada bi se jaka, neobuzdana košava divlje stuštila na grad i hujala kroz tavane pri čemu su crepovi klepetali u ritmu plesa aveti, nevidljivih a zastrašujućih, da su se deca pokrivala preko glave i, skvrčena, grčila i drhtala u postelji, noću, zapomažući i u poluglasu prestrašeno dozivajući roditelje koji su u svojim sobama nemirno spavali na lebdećim ležajima. Samo bi povremeno, kada bi grunula granata ili eksplodirala bomba, kreveti poskočili na podu i kliznuli ka prozoru, poput čamaca.

Gromovi i šištave munje su zasipali gradske četvrti, srpski i nemački deo V., uplašene môle, opustele. Osim prizemljuša na njima su se nalazila samo iskrivljena stabla i prašina. Niko nije govorio dok su se nebesa raspadala i tresla. Zmaj, ognjeni, sleteo je na grad.

Topovska paljba i umnoženi pucnji iz pušaka, štektanje automata, uravnomerenih, jednoličnih i bezopasnih kao igračke što izbacuju lažne varnice, širili su se i u četvrtima panonskog naselja pravili krugove odakle ljudi nisu mogli umaći kao ni muve iz paukovih ispletanih sluzavih mreža. Meštani i vojnici su se jurili ukrug ili u spirali. Igrali su se ratnih igara.

Sunčan, vedar dan... grmljavina, šištave munje... bljesak iz aždajinog usijanog ždrebla. Helmut se pitao ko u grozomornoj, užasnoj, krvoločnoj bajci još nedostaje, i ko će se pojaviti kada gromovi i eksplozije utihnu a ale i bauci nestanu.

Grmi. Theresia se pravi da ništa ne čuje.

Pretvarala se da je naglupa i kada ju je mali Helmut pitao o ratu, pucnjavi i topotu teških čizama u okolnim ulicama i na periferiji. Senke su se nadnosile nad kuće, ništa nije čula, slutila je da se senketine prikradaju i prodiru kroz debele, hladne zidove, senke s ogromnim kandžama. Džinovske ptice su ulazile u kuće, nije mogla da izusti i poveri se Helmutu. U kuhinji su bili zatvoreni s mačkom i privremeno bezbedni. Dečak je kleknuo pored sivog filozofa.

Ostali ukućani su bili u zasenčenim odajama, prozora zakriljenih teškim zavesama i okovanih drvenim sivkastoplavim rebrastim kopcima, zaneti sopstvenim poslovima, razdvojeni kao da nisu stanovali u istom domu, i kao da su u raznim vremenima živeli. U svoje male beležnice unosili su, slagali prošla zbivanja i predskazivali buduća, skorašnja čiji se miris u vazduhu osećao, i pretio. To su zapisivali u nastojanju da sačuvaju mir i razum. Helmut bi uveče, pred počinak, u malom bloku olovkom ili tušem crtao zmijurine, zmajeve i ale iz Grimovih bajki i crteže posmatrao čkiljeći kroz trepavice, dok mu oči ne bi zasuzile. Plakao je i osećao slatkasti bol i slane suze u uglovima usta.

Kapiju je u podne odškrinuo jak vazdušni udar od daleke potmule detonacije. Sa ulice se videlo dvorište, a iz dvorišta kroz svetli procep kamion, pun vojnika, koji je prolazio, sporo kao da je hteo da se oslobodi svakog šuma, i bude nečujan, samo pokretna slika. Pratilo ga je nekoliko uniformisanih mladića, gotovo dečaka uskih lica i tankih ruku. Trčali su iza vozila i opčinjeni nespretno držali teške puške kao čelične motke što su ih vukle napred.

Neko je istrčao iz kuće, zatvorio kapiju i zaključao je. Veliki crni ključ je ubacio u limeno poštansko sanduče.

Baba i unuk su se pretvarali da ništa ne čuju. Dečak je milovao mačka između ušiju.

Mačka je pomislila: *kako je lep dan.*

Hiljadu devetsto čerdeset četvrte godine.

Dvadeset godina kasnije Danilo Kopča, knjižničar u Gradskoj biblioteci, dobio je nagradu zagrebačkog "Telegrama" na jugoslovenskom konkursu za kratki roman. Rukopis, potpisan šifrom, poslao je u velikom kovertu, preporučenom poštom. Nikom ništa nije rekao dok nisu objavljeni rezultati konkursa. Njegov *Mali roman o ratu* bio je među šest odabranih za objavljivanje. Riječki izdavač je iz naslova izbacio "mali roman", i tako je iz štampe njegovo delo od stotina strana izašlo pod naslovom *O ratu*. Na zadnjoj korici bila je Kopčina crno-bela fotografija, portret s gustom crnom kosom i ugljenim očima, s beleškom u kojoj je njegov kratki roman, prvenac, proglašen proznom poemom. Svakog prepodneva, za vreme pauze, dolazio je u baštu hotela "Srbija" na kafu s knjižicom objavljenom u "Biblioteci Telegram". Ona je ležala na stolu da se gostima za drugim stolovima činilo da s njom vodi razgovor, ili bar priča s njenim junacima koje je u varoši upoznao za vreme rata o čemu je pisao do svoje tridesete godine, i tako došao do svoje prve knjige. Zatočeni u romanu nisu mogli da izađu iz njega. I Danilo je pomišljao da se uvuče među korice, nakratko, i prođe između redova kao ispod senovitih krošnji drvoreda na glavnoj stazi u Gradskom parku. Vratio bi se u biblioteku među police s knjigama i časopisima i, u podne, ponovo svraćao u kafanu. Za dva spojena stola sedeli bi prijatelji Ervin Mareš, Vlada Stojšin, Milan Mijatov, Sveta Jovanović, Milan Blanuša, Radomir Putnik i Mileta Kostić, pisci, slikari i gimnazijski profesori, skoro svakog podneva, i razgovarali. Kopčin roman su svi pročitali i na račun autora proze častili su se nekoliko sedmica uz razgovor o prevedenim romanima s ratnom pričom što su dolazili u biblioteku, kao i o onima na srpskom i hrvatskom jeziku. Bašta je bila u zavetrini, u centru grada, skrivena od pogleda, zaklonjena od šetača na Promenadi i pravo mesto za tajne sastanke. O Kopčinom romanu su govorili nedeljama. O proznoj poemi su mogli i da recituju. Kao deklamator isticao se Kostić – nesuđeni glumac s čuvenom replikom "Svetli Care!" iz jednog pozorišnog komada u gradskom teatru po čemu je među prijateljima bio čuven – koji je slogove s posebnim sladostrašćem

izgovarao iako je tematika romana bila mračna, teška, mučna, kao prokleti nesrećni rat, a ljubav u njemu odvratna, gadna, opscena, da je strogi čitalac erotske odlomke proze s mukom čitao, i s jednim zatvorenim okom, iščekujući da naiđe na delove u kojima se borilo, pucalo, ubijalo i bar prividno se izbavi groznog osećaja mučnine.

- Sad ću da vam kažem dve rečenice iz Kopčinog romana – rekao bi Kostić, – ono gde se valjaju u svinjcu...

Sveta Jovanović ga je prekinuo.

- Scena gde se dvoje rvaju u smrdljivom, mračnom, vlažnom oboru, u zadahu svinja – Mileta je produžio.

Ervin je rekao da je pročitao odličan nemački roman o Drugom svetskom ratu, i stradanjima u Poljskoj i Nemačkoj, o nedužnim žrtvama koje ostaju iza kukavica krivaca koji na vreme izbegnu kaznu i uhvate dovoljno vremena da na drugom mestu započnu sukobe i, zli, uživaju u njima tobože sprovodeći pravdu ponižavanjem drugih ljudi, ubijanjem i pljačkanjem, što je osnovni smisao ratova od kada čovek postoji i otkad se setio da oružjem i najkraćim putem dođe do svog cilja. Malo ludila je dovoljno da izazove strašne ratove.

Danilo Kopča je seo za sto i rekao:

- Nije najvažniji taj deo u svinjcu.

- Tu si najlepše opisao da su ljudi kao životinje, a kad podivljaju i strastima se kao đavolu predaju. I gori su od njih – kazao je Kostić. – Ljudi su svinje – hihotao se, – prave svinjčuge, ne? U ratu su psi i svinje, samo su im imena humana, baš kao što na ljudska podsećaju imena kućnih ljubimaca i drugih pitomih životinja koje zavolimo kao bespomoćnu decu.

Kopča je ponovio:

- Nije važan odlomak sa svinjama.

- Ja ga najradije čitam jer je čista istina – nije se predavao Kostić. – Niko me neće uveriti da nije tako.

- Mileta ti kao da si bio u ratu a rođen si posle njega – ponovo ga je prekinuo Jovanović. – Pusti nas koji smo kao dečaci prošli kroz ratne strahote da govorimo o tome i kako smo pročitali Danilovu knjigu.

- Možda je vreme da prekinemo s pričama o ratu – mirnim glasom izgovorio je Mijatov. – One nikuda ne vode.

- Ali svinjac...

Kopča je na Mijatovljev pomirljivi ton rekao da je zasićen pričama o svome romanu, i da ga malo plaši što su svi bibliotečki primerci, a gradska knjižnica je nabavila deset, na čitanju i što je najčitaniji u varoši. Poznanici, pa i susedi iz Temišvarске ulice, naručili su roman od izdavača. Opštinski list će objaviti prikaz knjige kao i kratke odlomke po izboru glavnog urednika.

Mileta je izgubio volju da priča o oboru i svinjama. Čašu je prineo licu i kroz oblo staklo i bistro vino piljio u romanopisca, čije je lice bilo umorno od napora da govori o svojoj knjizi i od zadovoljstva koje je postalo preteško. Ni noću mu nije davalo mira, kao da su se u krevet s njim uvlačili i ličnosti romana, sporedni likove i groktave životinje sa smešnim iscerenim zubatim njuškama kao maskama na glavama ljudi njemu odnekud poznatih, možda baš na licima njegovih prijatelja koji su nedeljama o noveli raspredali i suve i sočne priče. Piščeva kosa je bila gusta i, crna oštra, poput žbuna padala je preko ušiju jer, izgovarao se, zbog blage napasti, interesovanja i zapitkivanja sugrađana od kojih su mnoga bila neprijatna nije se usuđivao da uđe u berbernicu i sedne na stolicu i preda se spretnim makazama i brzom češlju brice koji je bio dobro upućen u sve gradske i malogradske, i seoske, opštinske priče, milobruke i intrige.

- Berberin ima najviše izgleda da postane pisac, darovit pripovedač koji će svakog čitaoca, ili slušaoca usmene pripovesti, zavesti i neosetno podšišati, nasapunati mu bradu i obrijati ga, a možda i skratiti, s nekoliko uvežbanih majstorskih zamaha, za radoznanu glavu – govorio je Danilo. – Šteta što on nije poslao rukopis na veliki konkurs. Ne bi imao premca.

- Ne bi – složio se Sveta. Jedva primetno se osmehivao. Ervin i Radomir su bili ubeđeni da je i on potajno poslao kratak roman na anonimni natječaj zagrebačkog nedeljnika. A možda su i drugi meštani opsednuti literaturom, strasni čitači, zaraženi umetnošću, bolesni od književnosti, u svako doba dana raspoloženi za zamršenu, lavirintsku raspravu o Kopčinoj knjizi i prepričavanje upečatljivih odlomaka o ratnim zbivanjima (doduše u uzbudljivoj, gustoj proznoj poemi nijednom nije navedeno o kojem ratu je reč, ni mestima događanja, pa se o mestu i vremenu, sceni ratimirske drame i haosa samo nagađalo) u Zagreb – verovatno ne iz varoških pošta da ne bi bili otkriveni i u slučaju neuspeha ismejani od sugrađana – poslali svoje romane s ličnim pogledom na svet, onaj u sebi, u svojoj okolini pa i šire, na onaj belosvetki. Posle ispijene boce vine nagađalo se ko se sve osmelio na neizvestan, podsmehu izložen podvig.

Bašta “Srbije” je u podne uvek bila puna. Žagor njen se kao odjek čuo i u pasažu koji je vodio na Promenadu i mali park.

Hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine.

Mačak je pomislio: *dan je divan a ljudi su natušteni kao da bi da žive mačjim životom i svoje brige zamene problemima mačaka to je njihov veliki problem hteli bi da budu mačke ili psi a da provedu čovečji život kao da su mačke oslobođene razmišljanja i ne mogu da primaju savete i kao da mačke ne sanjaju i ne žele da žive dvostrukim životom i verovatno čovek ako već želi da postane bezbrižna životinja smatra da u tom slučaju neće snositi odgovornost niti krivicu usled greške ili pogrešne procene i neće morati da donosi velike sudbonosne odluke nego samo sitne i nevažne kao što su ždranje izležavanje i potraga za skloništem od kiše i velike hladnoće i spavanje kojim se izlazi iz vremena i stupa u bezvreme a i kad se usred noći ili svetlog vrelog ili ledenog mraznog dana probudi užasnom bukom ili urlanjem i dranjem ludaka pa rasanjen razbuđen lud pomeren nakrivo nasaden iz zaklete vere prestrašeno uskače u bezverje veliki i u svim pravcima strašni skakač čovek koji bi da se nađe u krznu mačke i dlaci psa i koži svinje samo da nije u svojoj raspetoj i zategnutoj osim kada se svinjče vodi na klanje i utovljeno prinosi uskipelaj vodi u velikom masnom drvenom koritu oblika čamca na blatnjavoj zemlji u kojem će biti ošureno pošto mu zaklanom iz presečenog grla iscure krv i da on bar privremeno bude neko drugo biće koje ne odgovara za svoje postupke jer nema dovoljno mozga čudan je on i redak zver što ume da se pretvara i vešto odigra ulogu konja ili magarca ili aždaje troglave šestoglave sedmoglave prema raspoloženju koje ga obuzme razneži i rasplače jer čoveku samo malo treba da se pretvori u zastrašujuće i opasno čudovište što uništava sve pred sobom omamljeno zadahom jada i smrti boleština i nesreća i ne znajući da se u užasan stvor preobrazio grize i drugima pa i ljudima otkida ruke i noge i ostrim zubetinama zariva im se u vrat i odgriza glave i baca ih u prašinu i blato i mulj i žabokrečinu i zelenu travu i sjajni pesak i trinu ispilanog drveta i mutnu reku i prljavo veštačko jezero i potok što se u malim podmlađenim vodopadima spušta niz breg i na drugi svet a kako je lep dan*

Mačor se proteglio. Helmut je dlakavog filozofa uzeo u naručje i poneo ga do kreveta. S njim se uvukao pod ćebe. Oboma su se samo glave videle. Mačak je jedno

oko držao otvoreno i gledao prema spuštenim zavesama na prozorima. Dečak ga je milovao u zasenčenoj dnevnoj sobi i pretvarao se da ništa ne čuje.

Mačak: *eksplozije kao vatromet odjekuju i svet leti u vazduh u nebesa se uzdiže i pretvoren u oblake raspada se a ljudi da su mačke radovali bi se ludom šarenilu rasprskanih boja što bacaju svetlost ali oni su ipak samo ljudi prozorna providna čovekolika bića koja ne umeju dobro da sanjaju velike divlje mačke užagrenih plamtećih očiju pod šlemovima što su raznobojnim bombama zasule puste ulice i napuštene trgove zvona se čuju s obližnje crkve i njihov zvon se gubi u zaglušujućoj kanonadi metaka i granata zvonjava se utulila i ne čuje se više muzika ratnih oruđa i rafalna paljba se utišala čuje se poneki pucanj poput jecaja kao da se oružje zamorilo i uzdiše i ono kao i ljudi posakrivani po kućama i podrumima i crkvama što čute i žmure s jednom jedinom željom da se iskobeljaju iz grozomornog sna i iščupaju se iz močvare zla i bolesti i smrti prestrašeni nogu i ruku vezanih za snoviđenje i šake i stopala vide okrvavelu baruštinu u koju im oči tonu ali ništa ne čuju u gluvome snu u gluvoj noći i gluvom danu ljudi ništa ne čuju ni kolone vozila mahom kamiona koji ulicama što vode prema severu i severozapadu napuštaju grad brekcú i teških uzdisaja pod nabrzo utovarenim teretom se ugibaju a drum de uvija i putevi kopne dok ih odnose u daljinu i uspinju se uz brežuljke karavani automobila i kamiona nestaju iz varoši a Theresia i mali Helmut kao da ništa ne čuju*

Sivi filozof je glavu uvukao pod čebe i zgrčio se kao da je uplašen ili kao da podražava prestrašenu životinju, malo čupavo strašilo. Povijenim leđima pribio se uz dečaka koji je zurio u plafon gde su se u malim izvitoperenim trakama svetla poigravale senke kao da su žive. Titrale su, nečujne. Koliko god da su se tavanica i zidovi krećili one su ostajale na njima, žive. Trčale su i letele po okrećenim površinama i pre no što bi se osušile. Helmut se naprezao da čuje njihove reči što su nastojale da izgovore u svom nemom svetu, da šapuću u bezvučnom prostoru i mimikom i smešnim grimasama kazivale valjda u naporu da prenesu sudbonosne poruku iz zidove ili s njihove druge nevidljive, nepristupačne strane. Helmut dugo, nekoliko meseci, nije bio tamo, sa spoljne strane zidova, na ulici, sporednoj u lepoj varoši.

Baba, glave obavijene crnom maramom što je pokrivala i uši pod sedom kosom, tiho je ušla u sobu, dodirnula Helmuta za ruku i povelala ga u kuhinju, da užina.

Jedan kamion pokriven ciradom promicao je ispred kuće.

Lokalni petnaestodnevni list Kula doneo je prikaz romana *O ratu* iz pera glavnog i odgovornog urednika, Kopčinog prijatelja koji se sa zadovoljstvom toga prihvatio i pohvalio kratku povest o izmišljenom ratu što može na svakom mestu i u svako vreme da izbije i uništi nevine živote naročito tamo gde je društvena zajednica slabo organizovana, uspavana i čiji su pojedini članovi labilne ličnosti sklone poroku i neistinama, svirepim lažima, okrutnim obmanama. Slikovit jezik poeme u prozi dočarao je užase svih ratova, pa i mogućeg koji se nad mirne ljude nadnosi kao zla kob, teška senka zmajevih krila, i upozorava na opreznost, poziva na miroljubivost. Preneo je čitaocima veliku opomenu, strahotu svetskoga boja koji nema ni početak ni kraj, ali kroz njega stalno provejava smrt i on svuda seje grobove od kojih su mnogi neobeleženi i masovne grobnice i zato svaka država, zaključio je pisac nadahnutog teksta, mora da bude miroljubiva, vodi politiku mira i neguje miran saživot sa drugim zemljama.

Novine su donele i dva kratka odlomka iz nagrađene knjige.

Danilo Kopča je sedeo u hladu magacina biblioteke na niskoj stolici između polica s knjigama, na izvoperenom, nabubrelom drvenom podu, brodskom, kao da se nalazi na plovilu, jedrenjaku što umesto jedara ima redove knjiga, prašnjave i blede, poredane po azbučnom redu imena pisaca.

Čitao je naglas, sam:

“Gradom i predgrađem prneli se glasovi da se rat vraća sa istoka. Kao da se radost kotrljala zajedno sa oklopnim jedinicama koje su se povlačile ka Dunavu. Vrućine su u ovim danima bile skoro neizdržljive. Vojnici su na svojim bornim kolima sedeli gologlavi. Ali je predgrađe ipak strahovalo. Kao da je od svakog oblaka prašine koji bi se nadneo dolazila nekakva mora. U daljini su se prolamali pucnjevi. Kotrljali se za vojnicima. A noću, kao i na početku rata, samo sada mnogo češće i neskrivenije, noću, jaukali su ranjenici u kamionima. Stevan je sada imao hrabrosti da ih posmatra sa ulice, naslonjen na dovrtak. Lica ranjenika činila mu se kao trenutak istine u haosu koji se odjednom počeo da javlja naočigled svih. Kao da je sa tih lica klizila večita unezverenost. U zavojima, smrdljivih rana, istanjene kože, polusnenim očima gledali su naokolo. Na obrvama i trepavicama kao da su nosili prašinu još iz Rusije. Iskrla je iz njihovih polumrtvih očiju želja da se što dalje ode, da se nekud pobegne, da nestane svega što sluti nesreću. Bledi i naduvenih obraza od bolova krljali su nekakve svoje grehe.”

Uzdahnuo je, pogledao mnoštvo knjiga oko sebe, nad glavom, i rekao u sebi ‘sve je ovo samo jedna knjiga, sve ovo što sam napisao deo je jedne jedine velike beskonačne knjige-reke u koju se uliva i utapa sve što je bilo koji čovek napisao od pamtiveka i što će napisati kao što se i svaka pomisao ulaže u beskrajnu, veliku, večnu misao čija smo nevidljiva zrnca’, mislio je, ‘ova knjižica je neznatan delić magične, veličanstvene knjige nad knjigama’. Uzdahnuo je. Suze su mu navrle na oči. Otro ih je krajevima rukava crne vunene rolke koju nije skidao ni usred leta mada ga je stezala i izjedala oko oznojenog vrata.

Pročitao je i drugi odlomak objavljen u listu:

“Na drumovima se pojaviše izbeglice. Vozili su se u kolima zajedno sa perjanim jastucima i decom koja su blenula ne razumevajući zločine svojih roditelja. Ta su deca plakala u bežanju od smrti radi običnih dečjih gluposti i postavljala isto tako glupa pitanja. Sa tutnjavom fronta koji se primicao u gradu je odjednom sve postalo zadihano i uzbuđeno. Kljajala je radost.”

Na zanjihanom knjiškom brodu, papimatoj kartonskoj brodici koja je mogla daleko da otplovi, na stoličici bez naslona Kopča je s knjigom u rukama i na skupljenim kolenima krmanio. Pročitao je odlomak, deo kratkog poglavlja koji je bio pisao u više varijanti a poslednju, konačnu objavio je nesiguran da je izabrao dobru, napisao prave rečenice koje će preneti njegove misli i uklopiti se u jednu jedinu ljudsku svest, nadsvremenu, vanvremenu. Čitao je u poluglasu:

“A trećeg dana Ciganinu Karašu narediše da skine A. leš. Bilo je to pred samo veče i za rani prolećni dan veoma toplo. Karaš podiže A. iznad glave i spusti ga u svoja rasklimatana kola koja je vukao jedan konj. Uputiše se ka jamama gde se nekada vadio pesak. Karaš je kopao raku a vojnici su gledali kako on to čini i čuvali ga. Ko zna zašto i od čega? Kad je Karaš bio iskopao duboku jamu primakoše se i gurnuše A. u jamu. Karaš je A. uz škripu lopate prekrivao vlažnim šljunkom i peskom. Čulo se to čak u predgrađu.”

Kada bi mu se pružila prilika on bi dopisao nekoliko rečenica kao vezivno tkivo već objavljenim. A to će svakako uraditi ako su bude štampalo drugo izdanje romana. Spomenuće svakako masovne grobnice u koje su severno od varoši, na lokalitetu Šinteraj, sahranjene stotine ili hiljade ljudi, bezimernih, ili onih čija imena su zapisana

u knjigama tajnih službi. U knjizi *O ratu* naveo je samo jedan neobeleženi grob. U svim prošlim ratovima, pa i onim izmišljenim, kao i u pretećim, narednim i onima koje neko projektuje, virtuelnim, uvek postoji bar jedan anoniman grob (raka u koju je sahranjen anonimni čovek ili bezimena heroj, neznani junak). Napisaće i poslaće pismo riječkom izdavaču, odlučio je.

Izašao je iz biblioteke i pred vratima, s jednom nogom na donjem stepeniku, zapalio cigaretu. Polako je pušio. Prošao je Mileta Kostić i uz kratak pozdrav užurbano prošao, s rukama na leđima. Iz pasaža, koji je od bašte restorana vodio na ulicu, isteturao je labava koraka M.K. zvani Jad, neobrijane, čekinjaste brade, sitnih prasećih očiju kao usečenih u podbulo žuto lice i, klatareći se, prišao Danilu. Zatražio je cigaretu. Kada ju je dobio prineo ju je isplaženom jeziku, oblizao njen kraj koji je stavio u usta i žmirkajući primio plamen s Kopčinog upaljača što mu je obasjao lice i rapavo zrnasto crnilo na smežuranoj koži oko očiju i niskom čelu kao da će ih zapaliti. M.K. je udahnuo dim kao dah života, zakašljao se, zahripao i, mumlajući, govorio o streljanim starcima, ženama i deci u jednoj gradskoj sporednoj ulici, o ubijenim svinjama i prasićima koje su vojnici u prljavim uniformama jurili po velikim dvorištima i besomučno pucali u njih i urlali kroz divlji, đavolji smeh, hihotali se kao da više nisu bili ljudi a niko nije smeo da im se približi i umiri ih, oduzme oružje, niko se nije usuđivao da ih razoruža, rastavi od milih smrtonosnih igračaka, jedino su s njima imali miran san jer su im ulivale sigurnost i moć i s njima u rukama širili su strah i trepet i sticali visoko građansko poštovanje u svakoj ulici pa i u zabitom sokačetu odakle nije bilo izlaza osim u bašte i smrdljive kanale. Mrmljao je, kao da svira nemuštu simfoniju ili govori kroz pupak na trbuhu, o grupnom streljanju i da je jedva držao pušku, pekla ga je po koži, dlanovi su mu se znojili dok je nišanio a nije uočavao ništa od roja muva koje su ga nadletale i pred očima kružile, mušice, insekti koje je samo on video dok je pucao u uspravna tela kao u stabla bez krošnje, u odrpane uniforme i civilne košulje, bile su sigurno iznošene izandale iskrzane na okovratnicima kao posle svakog rata i bez dugmića na rukavima i sigurno danima nisu bile prane pune zadaha nečistog tela i teškog mirisa znoja i oznojena odežda je bila meta streljačkog voda u kojem je bio i on i da nije pucao dobio bi metak u potiljak, sigurno bi mu sledila porcija brze smrti da nije više puta na komandu povukao oroz i rušio ljudske siluete kao mete na vežbalištu, razbijao ih kao staklene boce na panju dok se na strelištu obučavao da barata puškom u nekoliko brzih lekcija za mobilisane mlade vojnike. Pucao je, pucao da je sve praštalo i raspadalo se u komadiće koje niko više neće moći sastaviti i od celine su ostali pramenovi, ne samo kose, i zubi, u jednoj masovnoj grobnica kod Šinteraja ili je to bilo na nekom drugom mestu, više se ne seća, a možda je sve to samo sanjao ili čuo od drugih pa mu se pričinilo da je on to učinio, i pucao kao omamljen zapahom smrti, i truleži, i plesni u neobeležanim rakama o kojima se po varoši šaputalo, krišom zborilo i prenosilo se od suseda do suseda, a možda i s generacije na generaciju. A onda, kao da ništa nije izustio i kao da usta niti stomak nije otvorio, trbuhozborac se udaljio.

Danilo Kopča se pitao da li je to rekao M.K., konačno oslobođen straha i spreman da sve ispriča i ispovedi se, ili je tok pripovesti začeo u njegovoj glavi dok je posmatrao izvakano smežurano Jadovo plaćno lice i u njegovoj uobrazilji protekao kao cela, skladna priča. Ispred biblioteke. Nakratko je zažmurio, ugasio opušak i s njim smrvljenim između palca i kažiprsta ušao unutra.

Popeo se na sprat i ušao u malu prostoriju na kraju hodnika s čije se jedne strane protežu vrata soba bez prozora a s druge je stakleni zid. U toj slepoj odaji su se čuvale knjige i rukopisi pisaca iz grada i okoline. Kopča je vodio brigu o njima, popisivao ih, pravio kratke opise dela, i slagao ih po oznakama u zastakljenim zaključanim

policama pažljivo kao da tamo zatvara žive ljude i ovekovečava život, sudbine bez smrti. Rešio se da napiše roman, prozu svog života, dopunu knjige *O ratu* koja bi bila samo segment novog rukopisa. Pisao bi, zapravo tkao, punom snagom i poslednjim damarom svoga bića, da uskladi tekst i užlebi ga u onu jednu neuništivu knjigu koju i na zemlji i po nebu stvara, postepeno i mučno i radosno, celi ljudski rod, koju pleću svi pisci; u tom velikosvetskom delu što neće biti istkano do kraja svi su autori anonimni. U veličanstvenom tkanju reči njihovi tvorci gube imena. Ostaje velika knjiga, za čitanje i dopisivanje.

Naslov dela biće *Proces*, a podnaslov *Roman o Helmutu F.* zbog sećanja na druga iz detinjstva, s kojim se igrao na početku Aleksine ulice kod Uspenske crkve, malog hrama na obali Mesića.

Uzeo je list papira, stavio ga preko velike sveske i grafitnom olovkom zapisao prvu rečenicu romana u povelju:

Немци су се у Банат доселили почетком осамнаестог века или, тачније, у опустошену мочварну равницу почели су да долазе од 1722. године када су повели бесплодни рат против комараца до њиховог истребљења. А постоје записи и тврдње да су се ту населили крајем седамнаестог столећа.

Helmut je ranije svakog popodneva odlazio kod ujaka koji je imao pekaru u drugom delu varoši, u Aleksinoj ulici gde su u velikoj većini živeli Srbi. Robert H. je bio jedan od retkih Nemaca koji su stanovali u srpskom kraju, Radakovoj mali. Mesio je lepa peciva koja je Helmut u slasti jeo. Perece i kifle, i male pletenice, još tople od zidane furune nosio je vršnjacima s kojima se igrao na ulici i u porti Uspenske crkve, na šta je ujak zatvarao oči i smeškao se. "Ima hleba za sve i svakoga", govorio je. Iz pećnice je izbijala vrelina i on, go do pojasa, na grudima je imao samo gornji deo bele brašnjave kecelje kojom je bio opasan i koja je mirisala na živo testo.

Dečak Danilo K. je dolazio iz Temišvarskog sokaka, preko bašti, i sa Helmutom, Vladom, Aleksandrom, Laslom, Hanesom, Milutinom, Slavkom i drugim deranima, koji su se u dečjoj zajednici smenjivali, uvlačio se u portu Male crkve i spuštao se do Mesića kojim je proticala smrdljiva, sapunjava voda, nekuda. Helmut je predložio da od stabala i kanapa i žice naprave splav i njime se otisnu vodotokom rečice, do Kanala, možda do Tise i Dunava, i dalje, u deltu reke, u Crno more. O Dunavu se mnogo pričalo i učilo u školi kao o reci nad rekama koja je svojim tokom obujmila celu Zemlju i stiskala planetu i oko nje pravila svetove od oblaka. Govorio je Helmut. Danilo K. je dodao da je Dunav rajska reka, njome može da se otplovi do Raja još za života, na šta je Aca rekao da je velika reka kilometrima široka u stvari ponornica i teče pod brdovitom zemljom i brežuljcima da bi samo u ravnici, niziji, u Panoniji tekla nadzemnim rečnim koritom, do mora i, odatle, u okean sveta što sve zemlje povezuje u jednu veoma moćnu. Počeli su da prave splav. Nasekli su grane i tanka stabla i krili ih u napuštenoj kolibi od istrulelih dasaka i plesnivog tršćanog slamnog krova u bašti koju je od crkvenog zemljišta delila niska žičana ograda razapeta na iskrivljenim drvenim stubićima. Lako su je preskakali i u skućenoj bednoj naherenoj i rupa i pukotina punoj potleušici gledali kako Laci, najstariji među njima, puši prave cigarete i iz usta poput mađioničara izbacuje elipsaste i lelujave koturove plavičastog dima.

Kad su pucnji počeli da kruže oko grada i nad varoš se nadneo mutni oblak pušćane prašine a predgrađe se gušilo u smrdljivom zadahu baruta i nagorelih mesinganih čaura prosutih po ulicama i travnjacima kao staklene perle iz niski ogrlica i u uske ulice otpočela da zalaze prašnjava i izmašćena borna kola, ulubljena i

izgrebana, iz čijih cevi su palacali krvavocrveni zmajevi jezici teškog zvuka, Helmutu su otac i mati, iz straha da se detetu nešto strašno ne dogodi, zabranili da odlazi u udaljeni srpski kraj. Baba Theresia koja je ranije pristajala da ga krišom pušta kod ujaka bez dozvole roditelja od kojih je to krila, nije se sažalila na njegove plaćne molbe da mu otključa kapiju. Kao jedina uteha ostao mu je mačak filozof i njegova dva raznobojna pametna svetla oka.

Немци су се у Банат доселили почетком осамнаестог века или, тачније, у опустошену мочварну равницу почели су да долазе од 1722. године када су повели беспоштедни рат против комараца до њиховог истребљења. А постоје записи и тврдње да су се ту населили крајем седамнаестог столећа.

Рат с комарцима је трајао деценијама.

У то време одлуком царског Беча у банатске дивље крајеве насељени су Италијани који су донели дуд, свилене бубе и основали свиларе, као и Шпанци који су подигли насеље Нова Барселона, касније Велики Бечкерек. Маларија је велики део шпанских и италијанских досељеника уништила, истребила их као нејаке инсекте тако да нису оставили видан траг на овом панонском подручју прошараном брауштинама и мртвајама, што су се укритале с важним војвођанским регионалним путевима. А споредни су се завршавали у њиховом густом растињу, шикарама, тричаџима, насеобинама птица и жаба, и муљу, леглу болеитина, и жабоквечини, попут слепих друмова који никуда нису водили. Дешавало се да на тим путевцима зараслим у шевар и трску ноћу, без месечине, залутала кола с коњима и улашеним и збуњеним кочијашем упадну у живо блато, и потону, нетрагом.

Упорни Немци су уз многа одрицања и велике жртве исушили смрдљиве, отровне, непрегледне ритове и претворили их у култивисане пределе, плодно земљиште на којем су сејали житарице. Мртву земљу, дивље растиње, мртваје и мочваре преобразили су у живот и једино су на тим пољима и њивама, и ливадама, мртва била страшила за птице с грозном изанђалом подераном одећом, цивилном или униформама, и са изгужваном чулавом жутом и белом и чађавом сламом под великим избушеним извитопереним шеширима и растегљеним војничким капама. Стајала су без покрета, без дрхтаја као стражари, вечити чувари плодносног биља што је око њих ницало и расло, бујало, и људима, ратарима и другима зависним од плодова њиховог рада, доносило живост и весеље. Свака вршидба и берба прослављане су музиком.

Биљке су клијале, становници се множили а насеља ширила. Настајали су градови и вароши, затим села и варошице које су мењале имена како се су смењивале генерације мештана, и не само генерације првоседелаца него и других нација, нових досељеника. Дошљаци су доносили правила и неписане законе својих заосталих сиромашних, голих, јадних завичаја одакле су побегли као што су глади умакли, у којима су животиње и људи имали исте или сличне изгледе на живот и смрт. Свој језик уносили су у називе места у којима су нашли спас и поново се родили, па и у имена делова насеља и улица, главних и споредних, што си их подсећали на родни крај, уместо да се врате у своју постојбину. Улице су имале прва, стара, и нова имена, и бивале све дуже. Протезале су се с краја на крај вароши.

У В. нову врсту винове лозе донео је Немац Јакоб Блес. Он је први обновио и засадио чокоте са сортом лозе отпорне на филоксеру. Од његових руку су

почели да се шире и раскриљују виногради вршачког виногорја. Велике плантаже, као живе. Први гроздови ледљикавих зрна, са одсјајем сунчеве светлости и с пеишчаним прахом што се пресијавао и светлуцао, никли су из Блесових веишних прстију. Нешто раније у В. су Цофман и Вајферт основали, подигли најстарију пивару на Балкану. Хиљаду седамсто двадесете године донели су рецепт за справљање пива.

После Првог светског рата, 1918, југоисточни Немци, подунавске Швабе, подељени су на Мађарску, Румунију и Југославију. Нове исцртане границе су пресекле њихова најважнија, највитаљнија насеља.

Helmutu nisu nedostajali samo društvo Kopče i drugih dečaka iz Aleksine i Temišvarске ulice i nedovršeni splav kojim se neće otisnuti niz Mesić i Dunav u more. Žalio je za tim, ali teži mu je bio rastanak od stripova koje je u zamračenoj sobi, osvetljenoj sa dve stone lampe zelenih abažura, među knjigama, romanima, pesmama, rečnicima, leksikonima, čuvao ujak Robert, u potaji pesnik. Tekstovi u stripovima su bili na srpskom i nemačkom jeziku. Ujak je imao lepu kolekciju. Helmut bi se uvlačio u biblioteku i pod senilom svetiljke što je bacala žuto svetlo samo na masivan pisači sto, u duborezu, presvučen zelenom čojom tako da su zidovi bili u senci – police s knjigama, slike, gravire, gobleni i uramljene porodične fotografije jedva su se nazirali – i zadubio bi se u sveske stripova, i zaneo.

Najčešće je listao sveske “Mike Miša” iz 1936. godine, ukoričene u veliku knjigu plavih korica, tešku, koju je s naporom podizao na sto. Naučio je napamet stihove s naslovne strane prvog broja:

*Evo mene, lepa zгода;
Poteći će rasonoda,
Sve u šali i veselju
Strip dolazi u nedelju.*

Voleo je pustolovine Mačka Feliksa i omiljena epizoda – koju je gutao više puta jer je mnogo nalikovala njegovoj želji da otplovi na daleka mora, crvena i žuta – bila mu je *Mačak Feliks u kamenom dobu*. Draytonovi crteži *Princeze Mačkice* su ga manje privlačili ali je i njih čitao, ili pratio i gledao i gutao, zbog svog sivog mačka filozofa. Jednom je ukoričenu svesku doneo kući i, otvorenu na stranama s dogodovštinama Feliksa, stavio je na pod ispred mačora koji nije pokazao ni najmanje interesovanje za strip.

Gubio je dah dok je čitao o avanturama Flaša Gordona, mađioničara Mandraka i Tima Tajlora. Zaronjen u stripove nije osećao da vreme prolazi i začas bi se spustio sumrak. U biblioteci je bivalo svežije. Svetlo lampi je dobijalo zelenkasti preliv. Helmut je vraćao sveske u policu razočaran što je sunce zalazilo. Ujak bi ga dopratio do Dreilaufergasse. Tokom večere, i dok je žvakao, govorio je, mleo o stripovima i doživljajima mačka Feliksa, Mandraka i njegovog slugе Lotara koji su česti zapadali u nevolje ali bi se uvek lako iz njih izbavili i nadmudrili protivnike, kriminalce i zlikovce i zlotvore. Svaki rat protiv neprijatelja oni bi dobili, na kraju. Theresia je klimala glavom. Mačor je skakao na stolicu i pretvarao se da ne čuje nikakav zvuk u kuhinji. Osluškiavao je šta se dešava na gradskim ulicama.

sve je to samo jedan rat kao što su sve napisane objavljene i neobjavljene knjige jedna jedina umetnička povest u koju spada i ono što nije i neće biti napisano sve je to jedna misao-knjiga o svetu njegovoj večnosti neuništivosti i ljudskoj mudrosti zanesenjaštvu i naivnosti na šta naseda svaki čovek s verom u život posle smrti jer i ona je deo života misle ljude i pevaju o tome kao što pišu poetska dela pesme i pesmice i poeme u stihu i prozi o bojevima koji su samo jedna večita bitka između dobra i zla gmizavaca i vodozemaca ljudi i stvari tako je to najlakše objasniti s jedne strane je ljudsko biće s druge prirodna stvar kamen ili nož ili tako nešto što je čovekom rukom izdelano bilo koji primer je prilično jasan i zato valjda što čovek misli da je umiranje jednako rađanju ljudi-majmuni i ološ ulaze u rat da to dokažu i druge ubijaju i muče do smrti smatraju da je to najkraći put kroz prirodu nestaju u vidu dima i pare i posle valjda padaju s neba u obliku kiše toga bi se prisetio čova dok pada kao jabuka s grane i ovaj usrani rat za koji niko tačno ne zna kada je otpočeo i kada će se završiti i čoveštvo pustiti malo na miru i ta pucnjava i rafali delić su ratne povesti odigrane u V i drugim varošima pred očima građana i bespomoćni posmatrači se polako uvlače u priču o pogibelji u malu priču o ratu kratko višegodišnje poglavlje one velike svezremene romančine ulice se raspadaju kuće se ruše u prašinu i komade maltera i razbijene cigle pretvorene i grad preobražen neprepoznatljiv nestaje otiče poput kloake u ništa sve je to samo jedan usrani neizbežni svakidašnji proždrljivi zmaj i boj nad bojevima na Zemlji koji ni mačkama ne da spokoja i ne može slobodno da se diše i kaže i zamijauče

- Koliko je ljudi ubijeno u Dreilaufergasse? – pitao je Dušan Kopča Vladu Marinova.

- Više od stotinu – rekao je Vlada. – Niko nije smeo da uđe u ulicu i vidi, a ne da prebroji tela.

- Zna li neko koliko ih je tačno bilo?

- Ko zna.

- Kao da se nije dogodilo ne zna se koliko je stanara iz te ulice streljano, ni da li je to izvedeno ispred kapija ili unutra pa su leševi u lepo pripremljenoj predstavi i uzbudljivoj igri izneseni na ulicu, potrpani u kola i špeditere i kroz ulice predgrađa odvezeni van grada, ali blizu varoši. Da im nad grobom bude Kula na bregu, za sva vremena.

- Zna se gde je to mesto mada je neobeleženo. Poznato je gde su ljudi pokopani. Poliveni su krečom u jamama i zatrpani peskom i zemljom. Tragovi odmazde se ne mogu ukloniti – kazao je Marinov. Cigaretu je vrteo među prstima i stavio je u muštiklu. Nezapaljenu, držao je zubima u uglu usta. – Sve je to velika ljudska zaslepljenost, bes i zločin.

- Svaki zločin, i najmanji, deo je jednog jedinog zlodela što se izvršava i sva vremena izjednačava ili poništava – zamišljeno će romanopisac.

Vlada je grizao cigaršpic:

- Ti si mačji filozof. Zlotvorstva...

Ervin Mareš i Mileta Kostić su ušli u biblioteku, prošli kroz čitaonicu, do magacina s knjigama. Okruženi policama, Danilo i Vlada su pili kafu. Podigli su poglede prema pridošlicama. Mileta se nije ni spustio na stolicu kada je bez daha započeo da govori:

- Zna li koga sam maločas sreo kako izlazi iz samoposluge? Naleteo sam na M. Jada u iskrzanom džemperu kratkih rukava. Zna li šta mi je rekao kada sam ga upitao šta je noćas sanjao?

Vlada Marinov je grizao muštiklu.

- A ti jedeš cigaršpic. Pazi da ne pokvariš ručak... Šta će mama da ti kaže. Da li znate šta mi je taj olinjali škraljavi stvor odgovorio? "San je san", samo toliko od njega. Samo to je rekao, taj iskrivljeni krivošija.

- Možda je njemu poznato koliko ih je likvidirano u Dreilaufergasse – rekao je Kopča. – Možda on zna.

- Nećeš valjda i ti da pišeš o tome?

- Ko piše?

Mileta se iskesio i počeo po izrasloj oštroj bradurini pod bubuljičavim i ljubičastim i modrikastim obrazima:

- Želiš znati... Onaj mladi pisac.

- Koji?

- Onaj, znaš ga. Tek je završio gimnaziju.

- Onaj?

- Tek se ispilio iz školske klupe.

Ervin je pokušao da ga umiri:

- Mile, danas si nešto zuboboljan. Čim smo se sreli počeo si priču o Jadu i njegovom snu. Šta te briga šta je on sanjao.

- E, baš bih voleo da znam šta je snivao, da mu se uvučem u san i vidim šta u njemu radi, da li se seća svega što je u životu uradio. San prepričava životne događaje, svaku pustolovinu iscrta, kao strip, da sve bude vidljivo i svima znano. Nema šta da se krije. Pred očima je. Ceo grozomoran san... Uđeš mu u san i gledaš ga kako sanja...

- Mileta!

- Vidiš kako ponavlja pokrete koje je izveo decenijama ranije. Podiže ruke kao da drži pušku. Čkilji na ono suzno oko i trza se ceo kao da ga pucanj trese, prolazi, struji kroz njegovo izmršavelo telo. Lice Jada je ojeđeno.

- Eh!

- Posmatraš ga, i vidiš svaki detalj. Nazireš i ono što će tek da se desi u snu. Slutiš, slutiš... Kao da si već video ono što ćeš ugledati. Znojavo lice, razjapljena usta, kvarni zubi ispadaju iz raskrvavljenih desni. Ogromni žuti zubi, koje M.K. ni u snovima ne pere. Zaboravio je da na spavanje ponese četkicu i pastu. Mora, od koje Jad ne može da pobjegne. Sapliće se o dugačak iskrzani izmašćeni zeleni mantil. Plašt ostaje iza njega dok se približava baruštini prelivevoj žabokrečinom i mrljama ulja, nafte, masnoće.

- Na kojoj ikoni sad radiš? – pitao ga je Mareš u nameri da ga odvuče iz priče o snovima, i zaustavi ga. – Sveti Georgije?

- A što vi ne pitate Vladu Stojšina zašto je u svojoj priči u nedeljnoj "Politici" napisao da ste vi i Kopča "i ostala varoška ološ". Dodao je i "protuve". On je vaš veliki prijatelj. Priupitajte ga... Gradski probisveti, gradska ološ, protuve, piše. Ja bih ga tužio.

- Da...

- A Jadov san. San svih snova. Da je bar rekao šta je video, i šta pokriva senka i mrena u njegovim prestrašenim očima. To je pogled ubice, kažem vam.

- Mile, preteruješ – kazao je Danilo. – Ne preteruj, Mileta. Ti kao da si otrovan. Počeće da te zovu Mile Otrov.

- Zločinac se rađa, to vam kažem.

Valda Marinov je rekao:

- To je bilo stočno groblje. Tamo su pokopali nesrećne ljude, tela još toplih, neopranih od krvi, da zatru tragove. Oni koji su imali sreće samo da zaspe, sigurno su se probudili u pasjim jamama. Na mestu zvanom Šinteraj.

- Ti bi, Vladice, mogao da pričaš s Jadom. Kao da ste zajedno bili tamo – Mile je Vladimira gledao jednim okom, skupljenim i punim sumnje. Sav se usredsredio da optuži mladića.

- Vladica se još nije bio rodio – tiho će Ervin.

Kopča je ustao sa stolice:

- Vreme je da se krene. Moja pauza je istekla.

- Znam, znam – nevoljko će Kostić.

Iz hladovine gde su ih slepim očima posmatrali iskošeni višebojni hrbati nemih nedavno odštampanih knjiga, među kojima i Kopčina *O ratu*, što su još mirisale na štamparsku boju i imale zadah grafičkih mašina, izašli su na sunčanu ulicu. Kopča je prijatelje otpratio do vrata i vratio se u radnu sobu. Pročitao je deo romana koji je napisao. Olovku je nadneo nad list papira.

Десетлећима су полако насељавали војвођанске мочварне крајеве које су учинили плодноним. Проширивали су своје породице и оснивали насеља, мала села која су носила немачке називе сличне онима што су понели из завичаја, или иста као она, да их подсећају на родну грудну одакле су, сиромашни, пошли у потрагу за бољим животом самовољно или по одлуци врхунских државних поглавара, или за казну, а можда је то био и бег од освете као што се дешавало у балканским пределима када су се људи, сами или с породицама без главе бежећи од крвне освете, селили у друге крајеве.

Сваки човек је једна књига. И тако се цела једна библиотека са хиљадама наслова нашла између обала Дунава, Тисе, Бегеја, Тамиша, Нере и других река где су се придонеле породице скрасиле и себи подигле станишта. На изабраним локацијама изградиле су своја гнезда, долетели људи-птице. Ритови су се смањили, птичурине су се повукле дубље у тричаке, у своје сеновито влажно барско царство куда су новодошли становници могли само плитким чамцима да се крећу. Хиљаде књижурина и књижица, књижурака, представљали су велику Подунавску библиотеку с небројеним романима, приповеткама, цртицама, драмама, мемоарима, песмама, поемама што су светлуцали ноћу као звезде на земљи. Било је то сазвезђе-библиотека. Хтело је нешто да саопшти. Да покаже део вечности и васељене.

Немци су у вароши В. основали немачку општину. Крајем осаманаестог века она се са српском комуном ујединила и тај датум уједињења се сматра даном постанка града.

Сваки човек је једна књига.

Јакоб Блес је био књига-виноград. Написао је мали приручник о подизању винограда и неговању винове лозе, о справљању благотворног пића, писао је као да слуша кристално јасне речи деда Јакоба и оца Герхарда, у немачком Виртембергу где су имали малу парцелу с грозђем. Књижурак обима плакете објавио је о свом трошку и стотинак примерака делио пријатељима, Немцима и Србима. Водио је буран, занимљив живот и с Мађарима, Румунима, Јеврејима, Шпанцима, Французима. Причали су о вину, винским путевима. И пили су вино. И за време бербе грозђа пили су маслу која се цедила испод пресе и отицала малим левковима. Од масте су им се лепила уста и прсти били лепљикави. Усне су добијале љубичасту нијансу. Уста су се смејала, као зрна грозда. Малу књигу су заволели сви Блесови суседи. И сам поглед на њу изазивао је благо пијанство и разуздану знатижељу.

Последњи Блес се из В. у Немачку одселио хиљаду деветсто шездесет четврте године. Његов отац је сахрањен на варошком римокатоличком гробљу, у подножју виногорја, у породичну гробницу у којој је и први виноградар већ два столећа почивао.

Helmut još nije zaspao a Theresia je iz sobe iznela lampu. Za babom je ostao miris petroleja koji je omamljivao Helmuta u polusnu. Ležao je na leđima a ruke je držao na pokrivaču, zapravo dva ćebeta uvučena u jorgansku navlaku, pored ispruženog tela. Zatvorio je oči, ali nije mogao da usni. Nije mogao ni da se priseti detalja sna iz prethodne noći. Kada se ujutro bio probudio pamtio je samo široko polje s niskim drvećem, žbunovima nalik, i rumeno cveće čiji miris nije osećao ni kada se rasanio. Karanfili u staklenoj vazi u dnevnoj sobi bili su sasušeni. Pitaо se, da li je njih sanjao na livadi. Suve cvetove niko nije dirao.

Svetlost se utulila pred Helmutovim očima. Žmurio je. Našao se u čunu na crnoj vodi obasjanoj mesečinom, njeno crnilo se presijavalo kao da je mestimično bilo posuto živim srebrnim pokrovom koji je menjao mesta kako je mali čamac plovušiо jezerom ili močvarom ili reком što je veslaču bilo svejedno. Veslao je rukama, sa šakama u mlakoj vodi. Pod prstima je osećao žitko blato. Teško je pokretao čamčić po vodi. Na njenoj površini nije video ni svoju senku, ni ispred niti iza sebe, mada je slabo svetlo padalo preko njega i čamca. On i čunak zaputili su se možda tragom Fantoma u šikaru, stanište ogromnih čudovišnih crnih ptica. Tražio je Fantoma, da mu nešto saopšti, i da sazna gde taj čovek s maskom i malim kosim prorezima umesto očiju čuva svoje knjige, zapise, mape močvarnih, planinskih, šumskih krajeva, prašuma čije su staze, zarasle u divljinu, poznavali samo on i Tarzan koji se kretao putevima drugoga stripa. Njihovo sastajalište je bilo u džungli na ušću tamne reke u malo srebrno jezero. U jezerskim priobalskim nedostupnim predelima živeli su urođenici, srećna domorodačka plemena, tamnolute polugole porodice s malim životnim prohtevima i velike zajednice, čopori i horde, životinja, tigrova i majmuna, polubrače i polusestara Fantoma i Tarzana kojih se civilizacija nije ticala i koja njih dvojicu nije podnosila. Proganjala ih je nastojeći da ih podjarmi i promeni. Silom su hteli da zauzmu njihova ognjišta, izmene staništa i tu nazidaju ogromne zgrade u koje će zamandaliti poludivlje domoroce. Od njih bi da naprave ukrase za svoje sobe. Govorio je u snu Helmut, i ječao naporno veslajući i probijajući se kroz maglu čiji su mutni pramenovi počeli da padaju po vodi, sleću i lepe se za nju. Odjednom mu je bilo hladno. Stresao se od jeze. Nije video čamac pod sobom, ni ruke u vodi. Pomislio je da se izdigao iznad nje. I da leti.

Nalazio se u odaji sivih zidova. Prostorija nije imala prozore. Naziralo se udubljenje koje je možda bilo otvor, izlaz iz jednobojne sobe. Iz tih nazovivrata pojavio se uniformisani vojnik sa ukrštenim kožnim uprtačima na grudima i povezom na čelu, pod kapom. Posiveli vojnik je podigao pušku u visinu lica, kao da želi da je poljubi. U sobici je bilo hladno. Osećao je kako se ledi. Cvokotao je.

Probudio se. Bio je sam. Spopao ga je strah u mraku. Ostaće sam na svetlu, plašio se, biće potpuno sam. U tami ništa nije video. Zubi su mu zacvokotali kao da nisu bili njegovi.

Mačak Tarko je bio pred vratima sobe.

san šta je san da li ga sanja onaj koji je u snu ili neko drugi sve to sanja i vidi snevača snevanog pa i san je samo igra reči koje neko drugome priča izgovara kao u

snu dok ga polusan obuzima i prekriva prozirnim pramenovima oblaka i magle priča kao u transu omađijan dok tone u mulj snoviđenja i ništa ne vidi i samo sanja a san bilo ko da ga sniva jeste samo deo jednog jedinog sna koji čovek sanja komadić teške celine koju nosu na plećima i grudima kao remen nemoćan da ga se ratosilja ceo svoj vek u njemu je i samo privremeno iz njega iskorači da vidi šta se u zbilji odigrava i brzo umoran pospan dremljiv sanjiv vraća se na scenu snivanih slika u obrazilju s druge strane dana i bilo šta da sanja ili u polusnu polubudan mašta to je sitan deo sna što sanja celo ljudsko pleme

san šta je san

dete sanja ono što će snevati i kada odraste i kao starac će se vraćati razigranim i neuhvatljivim i podivljanim snima kao da su plod nepoznate životinje ni čoveka ni zveri koja ima viziju

san da li je jasniji od stvarnosti

Kopča je odlazio kod Karoline, da mu s nemačkog prevodi tekstove o nedovoljno razjašnjenju prošlosti, istoriji varoši objavljene u knjigama i novinama kojih je veliki broj izlazio u devetnaestom stoleću. Karolina je sporo čitala i sricala slogove na srpskom jeziku da bi ih Danilo zapisao.

Karolina je živela s mlađom sestrom u velikoj žutoj kući na gradskoj periferiji daleko od Danilovog stana. On se biciklom dovozio do nje i kod kapije ostavljao taj predratni bicikl, nasleđen od oca. U crnoj rolki, užurban, kao da stupa na neiscrpno izvorište blaga uspomena ili svetilište sećanja, zadihan, ulazio je u porodičnu biblioteku Karolininih predaka, svetilište njihovih sećanja i uspomena, jer su oni vodili dnevnik, a Karolinin otac je pisao i memoare. Svoje zapise ispisane sitnim kovrdžavim rukopisom čuvali su u sveskama da bi bar uspomene spasli od uništenja, propasti koju su donosili nepismeni i polupismeni varvari, u hordama očarani kaljevima i uplašeni od mnoštva knjiga uvezanih u kožne i platnene korice, da su im pozlaćeni i posrebreni leksikoni delovali kao aždaje, ornamenti nalikovali na izvezena čudovišta, i zmajevе, i ale, i bauke. Očeve memoare Karolina nije pokazala Danilu, niti mu je govorila o istoriji svojih sunarodnika u dvadesetom stoleću. Ograničila se na osamnaesti i devetnaesti vek, na priče o vinogradima, kanalima, malim trgovima i parkovima. Jedini događaj iz dvadesetog, koji je ispričala dok je prevodila novinske članke, ticao se postavljanja bronzanog poprsja pesnika Nikolausa Lenaua 1912. godine u Gradskoj bašti u nemačkom delu grada, kod rimokatoličkog groblja. Samo je pomenula tu godinu.

Prevodila je tekst o ujedinjenju srpske i nemačke opštine u grad 1794. godine. Još trideset godina i proteći će dva stoleća od tog za varoš velikog događaja kada je izabran prvi zajednički gradonačelnik. Palile su se velike vatre, noću, oko kojih se pevalo i igralo, govorila je polako i diktirala piscu kada se njena sestra Eleonora oglasila iz druge sobe. Karolina se uznemirila i začutala. Kopča nije stigao da zapiše poslednje reči kada se mlađa sestra pojavila u sobi, preplašena, govoreći da Danilo mora brzo da izađe ili se negde sakrije jer dolazi stric koji je retko svraćao a nije dopuštao da ih posećuju strani ljudi. Karolina je rekla da će objasniti zašto je mladi romanopisac u biblioteci i sve će biti razjašnjeno i dovedeno u najlepší red, najskladniji, ali sestra to nije prihvatila, već je uporno nagovarala Danila da nestane pre no što stric uđe u biblioteku.

Bicikl je bio naslonjen na zid pred kućnom kapijom da je svaki prolaznik mogao da ga vidi.

Rekla je Karolina. Svima koji prođu ispred njihovog doma jasno je da je neko unutra, bicikl je muški i mogu svašta da pomisle, misli njihove niko ne sme da zabrani, na um im može pasti da se u odajama s visokim stropom priređuju bahanalije, izvode mračni opsceni rituali i vode zakulisane zabranjene radnje, svašta može da im se mota po glavi, pa i stricu kome treba jednostavno objasniti, da Danilo Kopča, nagrađeni pisac, piše roman o naseljavanju Nemaca u Banat i V.

Stric, s belom zašiljenom bradom i sedim brkovima, oštre kose ispod koje su izbijale izdužene plavičaste uši, sa iskošenim i jakim jagodicama na obrazima, rumena nosa, posivelih usana, načinio je samo jedan korak u biblioteci držeći tamnozeleni šešir u ruci i bez reči se okrenuo i izašao. Karolina nije stigla da mu uputi ni reč. Mlađa sestra je pošla za njim i ubrzo se vratila i sa olakšanjem rekla da se stric ne srđi iako mu je pogled plamteo, da mu je donekle i milo što se ambiciozni spisatelj zanima za sudbinu Podunavskih Švaba u ovom kraju i što posredstvom prevodioca čita nemačke knjige i časopise, i nedeljnike.

Karolina se nasmejala, njeno široko riđe lice je zasijalo. Iz police je izvukla ukoričene stripove.

Danilova usta su se razvukla u osmeh.

- Ovo je stric Anton voleo da čita kao dete pre rata. Stripovi su donošeni iz Berlina ili poštom slati od berlinskih izdavača, mesecima i godinama, da ih se u kući mnogo nakupilo. Ceo svet stripa. I tata ih je obožavao. Opčinjavali su ga i kada smo Eleonora i ja bile devojčice. Čitao nam je poneku epizodu pred spavanje, dok se nismo osmelile da i same u njih zavirimo.

I o tome treba pisati, koje su stripove u V. i okolini čitali Nemci. Rekao je Kopča. On je s malim Helmutom u nekoliko navrata u biblioteci njegovog ujaka Roberta listao sveske sa iscrtanim avanturama junaka i antijunaka, heroja i kukavica, ratnika i mirotvoraca, zlotvora i isterivača pravde, koji su govorili – tako je pisalo – i nemački i srpski, zavisno u kojoj bi se stripovanoj epizodi zatekli. Niko ne bi ni pomislio da jedan pekar ima bogatu biblioteku s velikim izborom knjiga, enciklopedija, leksikona, raskošan odabir stripova koji bi začarali svako dete i omamili ga. Njih dvojica su kao ošamućeni izlazili iz kuće i na ulici se zanosili, da su njihovi prijatelji pomišljali da su liznuli vino. Pokušavali su da ih navedu na priznanje da su se odali alkoholu. Dvojica dečaka su se zagonetno smeškala. Nisu ništa govorili dok su silazili prema koritu Mesića.

- Pekar je u potaji pisao pesme. Zatvarao se u biblioteku i sebe i pod svetlom lampe zelenim mastilom ispisivao stihove. Nikada ništa nije objavio, rekao mi je Helmut, ali me je zakleo da to nikom ne kažem. Sada sam pogazio zakletvu.

- Ništa...

- Voleo bih da sam video te stihove. Pesme su bile zaključane u spomenaru s bravicom. A i spomenar i druge pesnikove sveske bili su pod bravom u fiokama glomaznog pisaćeg stola u duborezu. Ladice su bile prevučene drvenim roloima. Bilo je prosto nemoguće doći do pekarovih rukopisa. Sto je bio presvučen mekom, baršunastom čojom. Jedva sam se usuđivao da je dodirnem. Koža se od nje ježila. Helmut se plašio da ne ostavim mrlju, i zato mi je govorio da je ne dotičem, i da i on izbegava da je dodirne.

- Sto koji ne voli da bude taknut. Kakav je to sto – kazala je Karolina.

- Da mi je sada da se dokopam tih pisanija, kako bih ih uglobio u ovaj moj roman, da se čita. Da to obradim, da se kao poslastica pročita.

- Moj otac je pisao memoare. Vodio je dnevničke beleške i prepisivao nešto iz starih knjiga. A stric je voleo da crta stripove. Slao ih je u Berlin, bez uspeha. Samo je

jednom dobio ne mnogo ohrabrujuće pismo, a na ostale njegove uporne pošiljke nije bilo odgovora. Čula sam od tate.

- I to kad bih mogao da utkam u roman. Sve što pišemo, sve što stvaraju ljudi, samo je deo jedne jedine knjige.

- Poznato mi je odnekud.

- Da mi je...

Kazao je Kopča pre no što je zajahao bicikl.

Ulica je bila široka i duga. Protezala se s jednog kraja grada gde se u nju ulivao međugradski drum, na drugi, severni, i završavala se u slepom sokačetu s niskim prizemljušama. Kod pivare.

Један Немац је хтео да напише роман. Мислио је да је то најлакша ствар на свету, а ако не најпростија, а оно ипак једноставна. Седне, зареже перорезом оловку или наоштри перо и отвори свеску, означи цифрама страну, да касније у фази довршавања рукописа не би по њему као у лавиринту лутао и с малим успехом или безуспешно решавајући енигме покушавао да споји исписане редове, фрагменте књиге усклади и од њих истка целину читаоцима допадљиву или онима који је никада неће отворити недокучену лепоту и склад прозне поеме. Пише, пише, упорно слаже речи које у некој другој књизи-слагалици ништа не би могло да повеже. Не осећа замор. И жели да речи засвирају, имају у себи музику, налик на симфонију. Само притиснеш дугме, мислио је будући писац ни не слутећи с каквом ће се аждајом ухватити у коштац и да ће исход бити крајње неизvestан, и да се потрошено време, уложено у писање књижевног дела, не рачуна као вредност нити као део романа. Књига настаје у ванвременим токовима, баш као што се у свако време и свакој прилици, па и док човек седи на клозетској шољи или мокри стојећи приљубљен уз дрво, може читати и уживати у њој или се над њом згражавати, у било које доба дана ако има само мало светла да баци сјај на отиснута жива слова.

Један Немац је хтео да напише роман.

Он је био цеђен пекар у једној од најлепших и најдужих варошких улица, Алексиној, у српском крају, недалеко од православне цркве. Хлеб је већ у јутарњим сатима био продат. Муштерије би рано испуниле пекару. Помоћници и шегрти пекареви разносили су свеже векне у корпама исплетеним од прућа које су се од топлог хлеба загревале. Сепетке су носили улицом и скоро трчали. Шаке су им биле вреле.

Као што је велико умеће направити, умесити хлеб од брашна, соли и воде, тако је и велика вештина од пера, мастила и папира исплести причу, створити као живе, видљиве људи који у животу заљубљено или раскалашно уживају или га мрзе и пате нагнути на страну смрти. Бића која разговарају или се споразумевају немудрим језиком на којем опиште и са животињама с којима много времена проводе, у стварности и романима.

Занат је златан, треба га чувати.

Хтео је да пише на немачком и српском језику, у свом малом роману, једва чујној симфонији, композицији искладаној од малих делова, кратких поглавља, поетских, у којима је хтео да опиште, боље рећи саопштити, исприча свој живот од рођења, од дана када су га мати и отац угледали опијени од среће и заноса, замућених очију што се мајушине голи човек искобељао из материне утробе и ослободио пупчане врпце и појавио на свету, преко мноштва доживљаја о

kojima su u spomenarima bile zapisane цртице и кратке реченице и песмице попут шифри, до дана исписивања искошених бледоплавих редака склопљених од речи из два језика. Велика прождрљива уста са два набрекла, упаљена црвена језика, или једним који се рачва на две несавршене половине.

Мајстор је узео перо, замочио га у мастило, а пре тога је подесио мастионицу да му буде надихват десне руке, и почео полако да пише: “Када сам се родио у очима маме и тате био сам велико биће, највеће на свету и део вечности.”

Писао је успорено, неколико минута, као да хоће да предахне уз дубоке уздахе, спреман на велика дела, надљудска достигнућа, за успон на недосегнуте врхове, а онда је отишао до наћви, припасао брашњавау кецељу и мишићавим рукама почео да меси тесто.

Uniformisani je prestao da ljubi pušku. Po zavoju na čelu počela je da se širi tamna mrlja. Kao da je živa. Oružje je spustio pored nogu. Cev je bila uperena prema podu, i dodirivala ga je.

Helmut je video kako vojnik okreće glavu u stranu kao da je spazio nešto na zidu. Stresao se. Nije mogao da odredi da li je vojnik mlad ili star. Uniforma s oprtačima i natuknuta kapa ga je na neki način činila vanvremenim kao da se pojavio iz davne prošlosti ili dolazi iz nesigurne budućnosti. Ništa nije govorio. Njegovi pokreti su bili bešumni, ni šum nije izazvalo spuštanje puščane metalne cevi na patos.

Dečak je smišljao šta da kaže, da bi izvukao reč iz vojnikovih zatvorenih usta i razotkrio njegove namere, odakle dolazi i ko ga šalje. Nije mu bilo jasno kako ga je pronašao i na koji način je ušao u sobu. Otvaranje vrata se nije čulo. Čutljivi čovek je kao duh prošao kroz njih ili kroz zid, i našao se na tri koraka od kreveta odakle ga je Helmut posmatrao, prestrašeno prateći pokrete dugih ruku i puške koju su držale kao veliku nezgrapnu igračku. Pomišljao je da ga zapita gde je naučio da njome barata, ali se uzdržao pošto je pomislio da je vojnik možda nem i da neće moći da otkrije gde je savladao umeće rukovanja vatrenim oružjem. Za nekoga je pucanje iz puške i njeno čišćenje bio jednostavan zahvat kao što je drugima to najprostiji zanat.

Ipak ga je upitao:

“Ko si ti?”

Pitao je glasno, a ništa nije čuo. Ponovio je pitanje:

“Ko si?” i “Šta si?”

Nije čuo svoj glas mada se upinjao da govori. Jezik mu je u usnoj duplji otekao i nije mu bilo jasno da li je uopšte otvorio usta.

Vojnik je bio nepokretan. Statua kod zida. Preko njega je prelazio snop svetla, da bi se potom lice i gornji deo tela našli u mraku, pa su se videle samo šake, noge i metalna sjajna cev uperena u pod ispod kojeg je bio podrum kao da nišani u nekog tamo skrivenog ili nešto tamo sklonjeno. Uniformisani se delio na svetlo i tamu, nepokretan mada je kretanje svetlosti, njeno pomeranje, moglo da izazove iluzije da se on pokreće i pušku premešta iz ruke u ruku.

“Ko si ti?”

Skulptura naslonjena na zid? Punjeno strašilo za ptice? Čovek koji je u prošlosti nekoga ubio pa se ukočio, nepomičan za sva vremena za kaznu što je ljudsko biće lišio života? Zalutali, zabludeli vojničić koji ne zna šta će s puškom i koji pokušava da se s njom poigra? Ozloglašeni ubica u grčevitom nastojanju da izbegne sve zamke i dežurne patrole i uvuče se neprimetno u budućnost i tamo zlostavlja i ubija druge? Samoprolašeni dželat što kažnjava nedužne žrtve? Slugeranja puške? Rob koji

bespogovorno izvršava zapovesti i ne razmišljajući o njima puca u svim pravcima? Bojažljivi mali uniformisani čovek?

Helmut u tom času kao da je imao više od dvadeset godina. Pitao je i razmišljao kao odrasli. Bio je ubeđen da može učiniti sve. Ništa mu nije bilo nedostupno, mogao je da vidi sve i to dotakne.

“Ko si?”

Možda ja kroz petnaest, dvadeset leta.

Pali su mu na um Mandrak i Fantom. Pomislio je na malo srebrno jezero talasave površine i mirne domoroce koji se uveče okupljaju oko žive vatre na čistini usred šume.

Mogao je da vidi močvaru i tršćak u čiji se gustiš uvlači plitak čamac i nestaje u njemu, u divljem rastinju, i sâm poput biljke.

“Ko si?”

Načuo je nešto što su mogle biti njegove reči, ili nalik izdahu kao da je vojnik ispustio vazduh. Snop svetla je pao na celu njegovu figuru. Pomerila se.

Čovek je podigao pušku u visinu ključne kosti, glavu nagnuo ka desnom ramenu i nišanio.

Cev je zjapila prema Helmutu skupljenom u postelji. Pretila je da će da ga usisa. Noge su počele da mu se grče, osetio je bol u kolenima. Pokušavao je da potrči ali udovi su mu bili nepomični. Ni ruke nije mogao zavući pod ćebad. Šake su mu bile hladne. Celo telo se paralisalo dok je vojnik polako sa izvežbanom sigurnošću i skladnim pokretom podizao oružje. Oko je spustio na pušku. Svojim ukočenim pogledom dečak je video samo to opasno, suvo, bledo oko. Zatvorilo se.

Odjeknuo je pucanj. Helmut, prestravljen, čuo je prasak ili je umislio da ga čuje.

Video je kratak rasprskavajući blesak u nemoj slici.

Hteo je da uvuče glavu pod pokrivač. Da se sakrije od tog prizora.

Pucanj je odjekivao u njegovoj nepomičnoj glavi.

Prestravio se i probudio, tog jutra po drugi put.

Preznojen, teško je disao. Slabašnim glasom dozivao je Tarka.

Mačor je bio pred vratima sobe.

Grebao je po vratima.

Kopča je protrljao oči, ispružio ruke i ustao sa stolice. Sišao je u prizemlje biblioteke i ženama, koje su se nerado podizale iz niskih fotelja kada bi se na šalteru pojavili čitaoci i tražili knjige, pričao o poglavlju romana upravo završenom u kojem se rešavaju velike stvari, kazao je, samo da ga još malo dopiše, išmirgla, izbrusi, prevuče lepom bojom. Tako mu je išlo, šušketao je jedva rastavljajući usne kao da su se reči zaustavile na vrhu jezika, nikada mu nije tako curilo, teklo kao reka, da nije mogao da zaustavi zahuktale, zapenušane rečenice. Rekao je da ide napolje da udahne čist vazduh, pa da se vrati među prašnjave knjige i beleške koje je vodio o njima. Sada je baš u ruke uzeo interesantnu Milekerovu kratku istoriju Banata, da je obradi. Udahnuće načas vazduh i vratiće se. Prošao je pored šaltera i člana biblioteke koji je strpljivo, ili se pretvarao da je trpeljiv, čekao na željeni roman. Došlo mu je da zapita mladića da li je pročitao njegovu proznu poemu *O ratu*, da li je bar imao u rukama najčitaniju knjigu tog meseca u V. Prošao je pored njega.

U bašti “Srbije” sedeo je Aleksandar Baroš, sam. Pušio je lulu, i grizao je. Sve vreme ju je pridržavao rukom i nameštao među zubima. Kopča mu je rekao da ga taj njegov način držanja lule prosto mami da se i sam lati nje i počne tako da uživa u duvanu. Dim iz lule je imao težak, omamljujući miris.

- Danas sam dobio pismo – rekao je Baroš ne vadeći lulu iz usta. Viši činovnici u banci u kojoj je bio direktor, zvali su ga Mister Pajp, a oni nižeg ranga Direktor Lula. Govorio je kao da prigušuje kašalj. – Pismo je stiglo iz Beča. Donela ga je Hermina. Juče je doputovala.

Danilo je prekrstio noge i na koleno položio spojene šake. Smeškao se. Nije mogao da se odupre opojnom zadahu duvana donetom iz Austrije.

- Dugo pismo iz Beča.

Zakašljaće, pomislio je pisac. Uživa da čita pisma, ne samo njemu upućena, kao najsladostrasnije romaneskne pripovesti. Sigurno će početi da kašlje pre nego što ispriča sadržaj poštanske poruke.

Odista, tek kada se iskašljao i nakratko izvadio lulu iz usta koja je pokrio savijenom šakom – kašljao je među skupljene prste – progovorio je otegnuto kao da razvija rolnu papira:

- Pisao mi je Helmut. Dobro mu je u Beču. Možda će krajem leta doći u V.

- Dolazi?

- Možda krajem leta. Radi na nekim planovima – grizao je lulu koju mu je Helmut F. poklonio u Beču.

Između kafanskih metalnih stolova sa isflekanim naherenim stolnjacima kao da je preko njih prešao vetar provlačio se M.K. i iz čaša, u kojima je od gostiju preostalo malo vina ili piva, ispijao u brzim gutljajima mlaku tečnost. Jad je prema Kopči i Barošu, i konobaru koji ih je posluživao, bio okrenut leđima zaogrnutim širokim mantilom naherenim na njegovim ramenima kao čaršavi na stolovima. Oznojenim prstima i dlanovima podizao je čaše u visinu grudi i prema njima se saginjao. Usisavao je piće pretvarajući se da ne vidi Danila. Drugi kelner ga je grubo opomenuo, laktom ga odgurnuo u stranu i ispred nosa mu pokupio preostale čaše. Još mamuran od prethodne pijane noći, neobrijan, mutna pogleda uzdržao se da se ne obrecne na konobara što je činio kada bi mu ovaj, kao da mu skraćuje život, ostatke alkohola s trunjem duvana sklanjao ispred očiju.

Kopča ga je pozvao za sto da bi ga pitao o njegovim uspomena. Jad je odmahnuo rukom. Nije želeo više da govori o svojim sećanjima. Ipak je došao do stola i rekao samo:

- Dosta sam kaz'o.

Nije otvarao usta. Govorio je iz stomaka.

Uzeo je Baroševu čašu piva, iskapio je, ivicom rukava otro usta i otišao iz bašte, lelujav, providan.

- Kao da je nestvaran – izustio je Danilo. – Tako ću i da napišem u priči. Pišem priču o događajima u narodnooslobodilačkoj borbi, za konkurs raspisan u Crnoj Gori. Baš ću tako da kažem: kao da je nestvaran. Duh. Sve sami zli duhovi šetaju po gradu i ničega se ne sećaju.

- Da ti kažem o čemu je Helmut pisao...

Grizao je lulu i obuzdavao kašalj iz kojega su navirale prigušene, poluglasne, mukle, potmule reči.

- Kaži.

Немци и Срби су своје општине, српску и немачку, ујединили у град 1794. године и тако је настала варош В. о којој пишем и чија прошлост сваког намерника опсени. Путник долази равнодушан, не очекује ништа нарочито – град као сваки други град, мисли – а одлази запрепаћен причама из историје овог краја. Многе значајне личности, уметници и политичари, у њему су рођене

или су се у њему школовале и стварале. Град за узор другима, пример и онима изван Баната и Војводине, далеко од овог поднебља. Један намерник из Рима духовито је приметио да је ово варош жаба и писаца, и да они у његовом миљеу и мочварама најбоље успевају. Многи грађани су уз своје крштено име имали и надимак Жабар, Жабац или, једноставно, Жаба. Такође и Песник, Писац, Певац, Поета, а један који се презивао Роман носио је стамено и ипицнаме Роман. Био је пекар и хтео да напише роман који ће све дотад написане да засени и буде образац, узор будућим романчинама. Звао се Роберт Роман.

У српском крају, код Мале цркве и на обалама Месића, играли су се дечац Срби, Немци и Мађари. Правили су сплав који никада нису довршили. Сплав је остао њихов велики, неостварени, недосађани сан. Читали су стрипове и сваки од њих био је мађионичар Мандрак, човек из џунгле Тарзан или херој с маском Фантом. Улоге су се мењале код малих бораца за правду. Пролазили су кроз стрипове као што се иде улицом, сасвим природно и мирно, као да је то свакидашњица, а не измаштане и мало наивне, слатке, боље приче што су их омађијале.

Роберт Роман је био пекар и имао је највећу и најбољу колекцију стрипова за коју смо се као деца лепили, Хелмут, Александар, Влада, Лаци, Ханес, Милутин, Славко, Шањи, Стевица, Тони, Драги, као да је то део стварног живота. Узредили бисмо се да је неко казао да су све то пусте измишљотине, лажне, необјективне приче, просте речи и лоши цртежи. Да ми је неко то рекао, заплакао бих и тог човека омрзнуо. И Влада и Хелмут, и остали, сигуран сам.

Дечац су говорили на три језика, а повремено би се уплео и четврти, цигански, када би Рајко с млађом браћом дошао из Балате, или када бисмо ми отишли до Језера, на купање.

И стрипови су били исписани на немачком и српском језику.

Барош је тврдио да Флаш Гордон и Дејл, Зарков, Мандрак говоре пола српски пола немачки, да су зато једне епизоде биле на немачком, а друге на српском. Ласло је донео један стрип – Јунаци Павлове улице – на мађарском језику и читао, наглас. Цртежи су били исти као у “Мики Мишу”. Бока, Немечек и Чонакош су ушли у Ботанички врт. Баш као што се мала дружина из Алексине улице кроз баите спуштала према Месићу. “Исто, исто”, понављао је Лаци Нађ.

Прескакали су ниску ограду, лети полуголи, мршави с крупним очима и великим кључним костима. Смејали су се својим мусавим прозирним лицима, и танким рукама, ребрима што су се оцртавала под кожом. Трчали су према реци. Speваће песму о Месићу, сигурно.

А онда се десило Хитлер, Адолф Хитлер.

Све се покварило.

Грмљавина је допирала с неба. Ескадриле бомбардера прелетале су мрачно градско небо и Банат и светлуцале на звезданом путу за Београд. Тутњава авиона, па потом и камиона пуних до зуба наоружаних немачких војника под шлемовима... Било је немогуће то описати, објаснити ту грозоту која се ваљала небом, као да је претила да ће га срушити на земљу и упалити је, истопити је. Друмови су се претворили у пламене змије, аждаје што су гутале све на шта би наишле и језицима људе и ствари претварале у прах и пепео. Тресле су се небеске горе... О томе је било тешко написати песму, и изрећи и једну реч. (Земља се превртала.)...

Догодио се Хитлер.

Mačor je grebao po vratima i mijukao.

vojnici su sedeli u kamionima, s puškama na kolenima, s bradom na grudima kao i kada su godinama ranije dolazili istim vozilima a njihov zvuk je sada bio drugačiji kao da su motori otežali a točkovi se izobličili od drumova po kojima su krstarili u potrazi za novim zemljama i uzbudljivim pustolovinama

bar im se tako činilo

nisu znali kako izgledaju u prikolicama

ponavljali su pokrete jer su za izvedene govorili da ne važe i da nisu pravilno urađeni umnogome je to ličilo na jutarnju gimnastiku dobro sinhronizovanu mimiku uvežbanih tela priča ruku nogu lica pesma šlema i puške

kamioni su tutnjali ulicama vojnici su nerado primali civile u vozila bilo je zabranjeno da se građani evakušu bilo je i kažnjivo i glava se mogla izgubiti jer sve je tih dana bilo neizvesno a oficiri su tvrdili da će vojska da se vrati u V i zaštititi njegove stanovnike čvrsto su obećavali a pomalo su ličili na fantome strašila u uniformama kretala su se ulicama u otvorenim džipovima i izvikivala reske kratke komande nalik lajanju pobesnelih pasa

vojnici iako uplašeni od strogih kazni primili bi u svoja skrovišta pod razapetom istegljenom ciradom ponekog čoveka i prokrijumčarili ga iz grada u kojem je počeo da se vodi rat za svaku ulicu počev od Jezera gde su se gomilale trupe Crvene armije kao aždaja sa hiljadu palacavih vatrenih jezika i smrtonosnih munja

vojnici su se igrali s drugim vojnicima i prepucavali se dobacivali su se svetlećim zrnima malim svemirskim brodovima što su preletali kuće i crkve i nadnosili se nad ulice i nevidljive ljude nedostajali su samo Flaš Gordon, Dejl i doktor Zarkov da slika bude celovita i savršena

celu jednu ulicu koja je presecela varoš s juga na sever i završavala se slepim sokakom ispunila je kolona vozila koja su brektava podrhtavala u mestu spremna na skok činilo se da će se raspršiti i kamioni, borna kola, džipovi krenuti u svim pravcima kao što junak u jednoj pesmi na igranci u varoškoj Konkordiji koji liči na američkog glumca Li Marvina tango pleše u svim pravcima

vojnici nisu ništa govorili oči sa senkom su dovoljno kazivale svakome ko bi svoj pogled s njihovim ukrstio nije se znalo ko je više bio uplašen civili ostavljeni na milost i nemilost nadolazećoj pošasti ili uniformisani oslonjeni na svoje puške i puce što su odlazili daleko od pustih polja i varoši prepušteni surovoj svirepoj sudbini

povlačili su se i bežali

vojnici su

Mačak filozof se odmakao od vrata.

Stric Gerhard je preskočio stepenike ispred ulaza u svoj deo kuće, prosto iskočio iz predsoblja i kroz dvorište otrčao u vrt. Levo rame mu je bilo niže, nakrivljeno jer je u njemu nosio tane iz jedne bitke. Nijednom nije spomenuo bol niti reč kazao o borbi u kojoj je ranjen. Helmut je zaprepašćeno gledao kako preleće preko avlije, u sumraku nalik seni, izvitoperenom duhu, bez glasa, i kako nestaje u bašti iza škriptutih vratanaca od izukrštanih dasaka sklepanih pola stoleća ranije, kada Gerhard nije bio ni rođen. Ti komadi drveta kao da su bili isečeni i izdeljani, pripremani za čas kada će ih tako spojene mladi čovek s bolnom grimasom na licu, poguren, u besu brzo otvoriti i nestati iza njih, otići u podzemni svet.

Helmut je gledao za njim. Figura je u sumraku izbledela. Helmut je pomislio da je otišla sa ovog sveta.

Theresia je polako, držeći jednom šakom koleno, sišla niz basamake ne skidajući pogled sa sina i mrmljajući o tome kako on odnosi svoja leđa za sobom. Helmuta je to još više zbunilo. Baba ga je odvukla u kuhinju, da više ne gleda prema leđima koja su nestajala i o kojima je žena mlela. I u kuhinji se držala za koleno. Mačak se skupio pod stolom. "Isti je kao mačor, trči u baštu, trči u senku, beži u travu", govorila je bez daha Theresia.

Ušli su unezvereni Helmutovi roditelji. Otac rumena lica koje je trljao, da je još više porumenelo. Uzdisao je teško, dah mu se kidao, i nije mogao ništa da kaže. Bilo je očito da želi nešto saopštiti. Trljao je čelo i obraze, i dalje, kao da se njegov govor pretvorio u te brze, neskladne pokrete. Majka, ružičastih suznih očiju, dlanovima je usporeno, nežno kružila po njegovim leđima, a baba mu je pružila čašu vode koju nije ni pogledao. Seo je na stolicu. Disao je naporno. Uhvatio se za vrat kao da ga je nešto ugrizlo. Zakrkljao je. Otvorio je usta, hvatao vazduh, otkidao ga od odaje, od teške sive mase u koju se kuhinja pretvorila u času kada da se svima činilo da nestaju, da prestaju živeti, i da će se u sledećem trenu pretvoriti u kamen, u drvo, oko stola nepomične skulpture, sasvim malo nalik na ljudske figure. Izobličeni, biće neupadljivi, gotovo neprimetni.

Theresia je vodu iz čaše prosula u vedro sa sapunjavom voderinom.

Mačor filozof je bio skupljen pod astalom. Nije odavao nikakav znak. Šćućurio se kao zec, bez šuma i pokreta. Prestao je da bude mačka. Dečak je video kako se on smanjuje, sve tamniji, s podavijenim šapama i s repom među zadnjim nogama, nalik čupavom klupku zagasitosive vune.

- Šta se dogodilo? – pitao je Helmut F. – Šta se to dešava?

Baba je ponovo napunila čašu, i popila vodu.

- Šta je to? – zapitao je dečak, prestrašen što nema odgovora. Nešto se dogodilo, zbilo se nešto, znao je, a nije mogao, ni umeo, da to odgonetne. Ili su se ukućani samo šalili, kao što su ranije povremeno činili.

Stric Gerhrad je celu noć prosedeo u bašti na klupi pod jabukom. I ujutro je bio ćutljiv. Ništa nije hteo da kaže. Nije reagovao ni na upitan, zabrinut pogled koji Helmut nije skidao s njega.

Filozof Tarko je sve znao ali nije hteo to da otkrije.

Aleksandar Baroš se gotovo gušio od želje da Kopči prepriča pismo koje je dobio od Helmuta iz Beča. Upinjao se da mu to kaže u nekoliko rečenica ispunjenih krkljanjem i uzdasima, dugih i zamršenih, srdit na sebe što je pismo ostavio kod kuće, a nije mu se išlo do stana u zgradi podignutoj u jezgru varoši, nedaleko od "Srbije". Zalepio se za stolicu s rebrastim sedištem. Nije mogao da ustane. Istresao je lulu i sipljivim glasom kazao:

- Pismo baš i nije kratko. Helmut se dobro pomučio da mi javi novosti koje će ti biti zanimljive tako da nećeš da zažališ što si seo sa mnom. Neće te mnogo koštati da sve čuješ, jer otkad si objavio roman jedva stigneš i da se nama običnim ljudima sa ulice javiš a ne da razgovaraš i s nama sediš za kafanskim stolom.

Gušio se zaptivena nosa. Disao je na usta. Bujicu glasova i poluglasova, izmrcvarene reči, izbacio je kroz zube i kapljice pljuvačke, svetlucave, posute po bradi kao pozlaćeni prah.

- Postao si prava prskalica. Sviraju ti pluća. Treba da odeš kod lekara – kazao je Danilo.

- Pusti sad doktora... Ima nešto mnogo važnije. A muzika iz grudi, iz srca, najlepša je kad ti kažem, i valjda to znaš... Helmut je napisao i nekoliko reči o

Mozartu... Ne treba posebno da objašnjavam. Koncerti. Izvođenja Amadeusovih dela u Beču.

Kopča je virio u praznu čašu. Zagledao se u njeno dno, sa slikama-mrljama od pивske pene:

- Njegov ujak je imao ploče s Mozartovim kompozicijama. Mali Helmut nije umeo da navije gramofon. On, ujak Robert, samo je jednom pustio *Eine kleine Nachtmusik*. Samo jednom i nikada više.

- Pusti sad muziku, i lekare. Pusti muziku i medicinu. Ovo je važno.

I pričao je zatvorenih očiju.

- Žmuriš?

Žmurio je.

Helmut je u pismu pisao da je Aleksandrov vršnjak Robert Hammerstiel, koji je u Austriji postao poznat slikar i grafičar, napisao, i objavio, knjigu o oktobarskim zbivanjima hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine i o kasnijim događanjima u V. i okolini, u Banatu, pod naslovom *Von Ikonen und Ratten* koji bi, na srpskom, glasio *O ikonama i pacovima*. Knjiga je prevedena na engleski i mađarski jezik, i izdata u Americi i Mađarskoj. Robert bi voleo da se njegova tamna hronika, zapisi o strašnim događajima, pojavi i u Jugoslaviji. Spreman je i da autorski honorar ustupi nekoj dobrotvornoj organizaciji i tako učini i milostivo delo. Na početku knjige, mogao bi to da bude i roman, pojavljuje se jedna žena koja viče: "Pobogu ne idite u grad, tamo sve streljaju. U Dreilaufergasse, po zemlji leže ljudi, konji ih gaze, sve je puno krvi." Robert se naježio, tako je napisao, kao i onda kada je sakriven u kući u Aleksinoj ulici čuo šta se događa u nemačkom kraju. Pisao je o tome kako je to doživeo Robert, pa i o svom preživljavanju užasa.

- Pisao je zbijenim, sitnim rukopisom, da sam jedva mogao da ga iščitam. Naprezao sam se bez lupe. Kao da je hteo da namuči kontrolore i super kontrolore, mada pismo nije išlo redovnom poštom. Ko zna da li bih ga i dobio...

Kopča se zaverenički, i malo bojažljivo, nasmešio.

- Čega se plašiš? Prošla su ta vremena. Prošlo je dvadeset godina, kao dva veka, ili dve večnosti.

- Da znaš...

- Jedva sam razlikovao slova m i n. Kao da je počeo da se služi tajnim, nedovoljno razjašnjenim znacima, da reči sakrije i od sebe, a drugima zada probleme. Švrakopis. Dok je bio dete enigmatika ga nije privlačila.

Pisao je i da bi do kraja godine došao u V. da se sretnu. Nisu se videli duže od dve decenije, kada su i jedan i drugi otišli iz Aleksine ulice, Helmut u Austriju, Aleksandar u Beograd. Robert se potucalo po vojvođanskim logorima, u njima gladovao i borio se sa vaškama i pacovima, da bi godinama kasnije pisao kako su se tog oktobra njegova majka i brat, i on, danju skrivali u vinogradima u podnožju Vršaćkih planina kuda su se odvozili malim kolima koje je vuklo mršavo, izmoreno, suvo konjče, a kada bi se smračilo ono ih je, kao tegljač, vraćalo u grad. Mala usponena zaprega je za njih bila prava diližansa snova. Jedne večeri su natrapali na izbezumljenu ženu koja je vikala, koja je urlala o pokolju u ulici, ili je samo jecala o krvi i nagomilanim izgaženim leševima, kao da su je priviđenja proganjala.

- Donesi mi pismo da ga pročitam – rekao je Danilo.

- Pisao je pola nemački pola srpski, sve bi razumeo. Stalo mu je da ga i ti pročitaš. Čuo je za tvoju nagradu. Obradovao se.

- Sad će tek da krenu nagrade, videćeš.

- Robert je napisao lepu i uzbudljivu knjigu. Dirljivu. Helmut je obećao da će mi je poslati s Robertovom posvetom i malim crtežom kakav je i njemu na stranicama knjige darovao.

Napisao je da Hammerstiel slika čudne pogurene spobode uvijene u crnu odeždu, široke i teške ogrtače srasle za tela, ili su to bili obučeni kosturi. Figure su klonule, skrhanе kao da im više životnoga puta nema. Vreme im je isteklo. Robert mu nije spominjao izložbu u V., ali je ubeđen da bi voleo da njegove slike i grafike budu izložene u nekoj galeriji u zavičaju, jer V. je svima njima prvi i pravi rodni grad, postojbina u kojoj su rođeni i njihovi dedovi. Rodna gruda s koje su proterani bez prava da se kao građani, i naslednici, vrata u napuštene kuće i ostavljena imanja. Sve je to prešlo u druge ruke, kao uglačane, masne karte. Helmut je crtao karte sa raznim likovima, karte, pedeset dve i trideset dve.

- A možda crta i stripove. U prošlom pismu je pomenuo i to, da bi želeo da se prepusti crtanju stripova, pravom uživanju, i razbibrizi, kad bi mogao. I ja bih se, sada, da mogu svakog dana popeo do Kule umesto da u banci glancam stolicu na kojoj sam se ugrijao do usijanja.

U svojoj knjizi slikar-pisac je mnogo pisao o Šinteraju u čijoj su se blizini, kod guvna, kada su bile velike vrućine oni, deca, igrali i u sumrak okupljali oko vatre koju su stariji ljudi zapalili i na malim stolicama, tronošcima i šamlicama sedeli oko nje i, osvetljenih izvitoprenih usplamtelih lica, zurili u nju kao da žele da proniknu u svoju zacrtanu i zatvorenu sudbinu koju je ljubičasta vatruština, poput kristalne kugle, predkazivala. Gledali su u plamen dok im pogled ne bi otupeo, dok ne bi osetili bol u očima, i suze što su se iz uglova očiju kotrljale preko jagodica. Obuzimao ih je dremež i težak zamor se očitovao na licima po kojima su plamičci titrali i uvlačili se pod suhu, ispucalu kožu. Kod Šinteraja mnogo je ljudi sahranjeno, zapravo samo pokopano, jer na masovnoj grobnici nije bilo nikakvog obeležja, nikakvog znaka, nečeg što bi nalikovalo na krst, ni cvetka, i sve je ostalo samo u potajnim, tihim pričama koje su se izgovarale u poluglasu i iskidanim, teško razumljivim, rečenicama. Oni koji su o grobovima govorili izvodili su to tako da su istinu i od sebe krili i izvrtali je kao što bi uradili s košuljom sa prevrnutim rukavima. Izmoždene, nakostrešene mačke i izbalavljeni psi litalice kružili su oko mesta-nemesta, groblja-negroblja, zapuštenog nekropolja, i tražili skrovište tokom hladnih, i ledenih, noći, u kasnu jesen i zimi. Niko ih tu nije dirao, kao da je to bilo njihovo sveto, zaštićeno mesto. Njihov svetac, ako psi i mačke imaju tako nešto, tu negde gore motrio je na njih i čuvao ih.

- Pola dana mi je trebalo da pročitam pismo. Malo me je ljutilo, a malo i obradovalo. Retka su danas tako duga pisma. To je u stvari prava mala, sitna knjiga.

- Od pisama se i prave knjige – rekao je Danilo. Pivo je bilo mlako u flaši koju je kelner doneo. Došlo mu je da ga prospe po pošljunčenom tlu. Kada je otpio gutljaj, osetio je muku. – Tako nastaju prave, velike stvari. Čini ti si sitnica, nešto kao pisuckanje, jedva vidljivo, polunapisano i nedopisano, polučitljivo, poludosadno, pa ispadne gromada, pravi monolit, sjajni dragulj. Omađija te, zgrabi te za gušu.

- Pola dana će mi biti potrebno i da ga tebi prepričam.

Baroš se zakašljao u pesnicu. Pocrveneo je u licu.

U bašti se pojavio Ervin Mareš sa dve knjige u ruci. Bela, tanka košulja mu je bila podavijena do lakata. Knjige, koje je možda pozajmio iz Gradske biblioteke, stavio je na sto i seo, uzdahnuvši i ispruživši noge po šljunku. Otvorio je jednu knjigu i rekao:

- Ovo treba da pročitate.

Helmut je prestao da dolazi u Aleksinu ulicu. Ona, jedna od glavnih u gradu, bila je mnogo šira od njegove. Na njoj više nije pravio zemičke, kifle i topove od blata, i valjao ih po prašini. Klečao bi na njima kada mu se ne bi dopali, ili ako bi Danilo ili Vlada kazali da ne liče na topove i pecivo. Igra se završavala klečanjem, i tada bi se razilazili. Kopča je govorio o vojnicima, jedino se on usuđivao da ih spominje, i o tome je govorio u dedinoj voskarskoj radionici kao i očevoj licederskoj radnji. Doneo bi ponekad sveće i rekao bi da nikome sveća nije gorela do zore, i nikada neće. Bio je spreman na opkladu. Aleksandar i Vlada i Laslo su uvek ćutali, a ostali bi samo odmahnuili rukom i predlagali da sveće prave od zemlje i vode.

Vojnici su prolazili ulicom i nisu obraćali pažnju na decu. Kopča se nije usuđivao da gleda u njihove uniforme.

O Aleksinoj ulici i žalu za njom Helmut nije ni govorio ocu i majci, zabrinutima. Nije se zagledao u njihova sumorna lica i nije primećivao da u toku dana često menjaju boju. Ništa nije pitao. Donosio je iz bašte zemlju i polivao je, pravio blato od kojeg je vajao topove i mesio kolače, sušio ih na suncu, i stavljao u hladovinu pored ograde vrta. Mačak filozof je vrteo repom pored malih, sasušenih žutih i belih skulptura, ispucalih od stajanja. Mačor je bio začuđen što dečak ne vlaži vodom figure, i tako ih održi u životu. Posle nekoliko dana one su se raspadale na komade od kojih je bilo neizvodivo da se napravi isto oružje i keks. Od delića suve zemlje, ponekad bi to bila trošna glina, ili ilovača doneta iz dubokih rupa iskopanih u bašti, nikakva celina se nije mogla sastaviti kao što se ni od raskomadanog ljudskog tela, raznetog artiljerijskom granatom ili nagaznom minom, ono celo nije moglo ponovo napraviti niti mu se iskidanom vratiti prethodni oblik.

Mačka je pitala Helmuta “šta to radiš?”, ali dečak nije čuo pitanje. Sivi dlakavi filozof ga je posmatrao i pitao “šta činiš, zar ne umeš da nakvasiš to blato, da izgleda kao živo”, gledao ga je zelenim i sivim okom, “da si malko uporniji mogao bi od blata da napraviš pravog čoveka, ljudsko biće, ili bar mačku meni nalik”, nije skidao sa njega pogled zelenog i sivog oka, koja su svetlucala od uzbuđenja i srditosti što Helmut predmetima od blata ne poklanja dovoljno pažnje, što ih ne natapa tečnošću i ne miluje i premazuje blatnjavim rukama udhanjujući im tobože život i što ne ume da se poigrava i strasnu igru dovede do kraja, i napravi malu vojsku, četu neustrašivih momaka, heroje koje potom, po svojoj volji, može pustiti na ulicu, i zaustaviti kamione i vratiti ih tamo odakle su došli. “Samo da poželiš, strasno poželiš i to uradiš”, promijukao je.

Helmut je najzad primetio mačora kako mu se mota oko nogu, pogladio ga po krutoj retkoj dlaci kao da su se na njoj sasušile gromuljice masti, ili je to bilo osušeno blato, i kazao, tiho:

- Šta ti je? Gladan si?

Sivi je otrčao u baštu i počeo u njoj šapama brzo, kao da je bio uspaničen, kopati plitku rupu.

- A to ti je... Stiglo... Pa kopaš.

“Bar da pokušaš da stvoriš nešto od blata i dovršiš igru.”

Група петнаестогодишњака упутила се на Вршачки брег, да логорује. Било их је само петорица, Први, Други, Трећи, Четврти и Пети. Шеснаестогодишњаџи, понели су и пушке. Био је рат. ПUTEВИ у планини несигурни, те касне јесени, а по стазама су се криле змије, белоушке и шарке. Питоме и напасне. Први је рекао да ће ухватити змију отровницу и откинути

јој главу. Други, Трећи, Четврти и Пети су се насмејали. Први је поновио да ће отровници одсећи главу, и показати је доле, у вароши, да све невернике убеди да је у близини Куле змијско легло. За ту прилику припремио је чисту теглу. Носио ју је у раницу. Четврти је казао да би било боље да је понео пекмез.

Први је осталима поделио муницију. Узимали су метке, стављали их у џепове и смејали се.

И Први је прснуо у смех:

- Све што личи на змију за мене је опасност. Смртна опасност. Постоји само један начин да се она избегне.

Први је био вођа малог одреда, чланова друштва Дојче Југенд, Немачке младежи, у којој су се младићи и девојке учили разним вештинама. Обучавали су се да рукују многим предметима. Поучавани су пошумљавању планинских голети, неговању природе а подучавали су се и њеним лепим тајним говорима као и немуштим језицима животиња које у њима пребивају. Научили су се да баратају и ратарским алаткама и шумарским прибором. Имали су и курсеве кретања по тешко проходним пределима.

Смркавало се.

Први је имао бусолу.

Осталој четворици је показивао како се креће по дивљини и како се треба служити, не само компасом, него и знацима природе да би се у њој пронашао прави пут, и да се не би залутало. Да би се опстало у страниој, туђој средини.

- Постоји само један начин да се избегне смртна опасност.

Наредио је да се застане на малом пропланку у заветрини подно Куле, остатака града-тврђаве и да се ту група утабори. Разапета су два шатора. Упаљена је логорска ватра око које су младићи поседали. На приправљеном огњишту постављен је котлић у којем се грејала вода за чај. Први није дозвољавао да се пуши, мада је Пети жарко пожелео да припали цигарету. Посегнуо је за табакером у раницу коју је крадом понео од куће.

- Ово је та стаклена тегла – показивао је Први посуду подигавиши је изнад главе. Стајао је. Четворица су седела око ватре и пиљила у њу уместо да гледају у ужареног старешина. – Провидна је, видите. А зашто је провидна? Питам ја вас. Да би могла да се види глава змије отровнице коју ћу однети у В.

- Боље да си понео теглу с пекмезом – изговорио је Четврти.

- Ти си вечерас расположен за шалу – љутито је просиктао вођа. – Боље да се остао код куће, да ти мама спреми вечеру. Како ћеш издржати три ноће у биваку у планини. А тек ако падне снег...

- Пекмез је пекмез – није се предавао Број четири. – А какав је тек од кајсије.

Први је дограбио пушку и жустро, готово гневно, пружио је преко ватре према Четвртом који је клечао. Испружио је руке према челичној светлуцавој цеви к њему окренутој да би из вођиних руку преузео оружје.

- Да видимо шта знаш о пушци. Кажу – наредио је Први. – Да видимо колико си паметан – сиктао је.

Четврти се смешио. На лелујавој ватри, чији је пламен померао благи поветарац, сви су на његовом сивом лицу видели плес љубичастог пламсаја. Смешак се на лицу укочио када је из цеви сукнуо заслепљујући бљесак и када је одјекнуо пуцањ, међу дечацима снажан и разоран као експлозија, у глувој планини потмуо и једва чујан. Натрен сви су били слепи, а када им се вид повратио, видели су Четвртог како лежи наузнак, с крвавом мрљом на челу што се ширила по лицу и низ врат. Први му је уплашено прискочио. Четврти

није давао знаке живота. И смешак је био укочен. Младићи су се успаничили и повикали, углас, на вођу:

- Шта си то урадио? Убио си га...

Пети је зајецао:

- Убио га!

Први је мрмљао да је Четврти, у страху, погрешно пушку ухватио за цев уместо за кундак и да је зато опалила, бунцао је да је Број четири налетео на цев као на нож, као на мач, престашино је зграбио оружје јер не уме њиме да барата, само се претварао да зна да рукује пушком, па је главом платио незнање и неопрезност. Пушка не пуца сама од себе. Она није дрвена играчка. Погрешно је и платио главом.

- Та твоја прича о тегли... – јечао је Други. – Ниси смео да му тако пружаш напуњену пушку. Метак је био у цеви.

Млади вођа се прибрао:

- Морамо да смислимо причу о овом што се догодило на Брегу. Казаћемо да су нас из густог мрака напали партизани док смо кували чај, а ми смо им узвратили ватру. И Четврти је смртно рањен. Нападаци су побегли, а да их нисмо ни видели...

Сва четворица су почела да пуцају по околном дрвећу и да гађају велике, црне сенке четинара.

Тело Четвртог су унели у шатор и прекрили га ћебетом. Оставили су га у мраку и вратили се ватри која је јењала. Пети је поновио целу причу. За њим су је поновили Други и Трећи. Четврти, хладан, укочен, ћутао је у шатору, покривена помодрела окрвављена лица.

Први је сишао у град и војним полицајцима испричао договорену верзију о несрећи. Није било речи о убиству из нехата. Партизани из шуме, рекао је плачним гласом. И одмуцао целу причу. Одабрани су чланови комисије која ће да провери причу, истражи све и утврди како се догађај одвијао, и сачини записник о целом случају.

Још док је вођа групе младих силазио с Брега почео је да пада снег. И јак ветар је почео да дува. Када су се сумњичави истражитељи с фењерима пробили кроз мећаву и стигли на место убиства, снежни покривач је већ прекрио пропљанак, шаторе, завејао све трагове. Увиђај није могао да се обави. И згариште, остатке логорске ватре, пепео и угарке дрвета засуо је снег. У његове дубоке наносе упадале су ципеле и чизме. Ход према вишим пределима је био онемогућен. Није било никаквог изгледа да се у планинској забити прати кретање герилаца. Истраге није било. Тако је без провере потврђена кратка и трагична пустиловна прича четворице скупљене и дрхтаве од студени и страха. Записник је потписан. Предат је у команду града. Леш настрадао дечака је снешен у град и, увијен у влажно војничко ћебе по којем су се топиле снежне пахуље, однет уцвељеним родитељима.

Извршена је казнена одмазда, одмерена по ратним правилима. За испад шумских одметника и погибију младог Немца, стрељано је педесет талаца, Срба и Цигана, грађана вароши В. који су се затекли на списку за одстрел.

Тако је у В. пао први, изненадни, снег за време окупације.

Dva meseca Helmut nije odlazio kod ujaka u Aleksinu ulicu. Tugovao je i svakog jutra u potiljku osećao potmulu bol jer je svake noći sanjao Malu crkvu i Mesić, izdeljana tanka stabla vrbe od kojih je s drugovima gradio splav, plovilo što će

ih zamršenim vodenim putevima odneti u daleko more na kojem vlada večiti mir, radost i smeh i koji je, zapravo, carstvo stripova i uzbudljivih pustolovnih priča. Velika avantura. Tajio ju je od bake i roditelja. Do podneva bol je jenjao kao što bi i tajna izbledela. Govorio je Tarku, olinjalom mačku, o istočnom delu varoši kuda je tekao Mesić, velika varoška reka. Theresia je više puta čula unukovu priču. Za vreme ručka i večere o tome nije ništa rekla.

Sledećeg dana ona je pre svitanja ušla u sobu u kojoj je Helmut spavao, prišla krevetu i ovlaš mu dotakla lakat ruke položene na pokrivaču. Osetio je njen dodir, i miris, ali nije otvarao oči. Nije želeo da se rastane od jednobojnog sna o velikoj vodi, što se prelivala preko vidika. Prostenjao je.

- Probudi se – rekla je Teheresia tiho mada u sobi osim Helmuta nije bilo nikoga. Uхватила je dečakovu šaku. On je nije izvlačio iz njene, s nogama do kolena u mlakoj vodi, muljevitoj, zarasloj u trščak od kojeg se nije video splav od bagremovih i vrbinih oguljenih stabala.

- Probudi se. Treba da ustaneš.

Dlanom druge ruke prešao je preko njenog lica, mekog i glatke kože uprkos godina. Ona se smešila otužno.

- Ustaću – prošaputao je. – Ustaću.

Kazala je da treba da ode kod ujaka u Aleksinu ulicu, u srpski kraj. Tamo je mnogo mirnije no u njihovom, i ovoj sporednoj ulici, kuda se kreću konvoji kamiona i drugih vozila, džipova i bornih kola, karavani zaprege, lakih topova na kaldrmi i drumu od kocki granita. Propinju se sokakom, kazala je. Kao konjići, rekla je, da bi ga razvedrila. Top-top-top, topoću po putu.

Odbacio je pokrivač, i rasanio se. Bilo mu je hladno na nogama. Baba mu je navukla platnene papuče. Sa stolice je skinula njegovu odeću i dodala mu je. Dok je zakopčavao debelu flanelsku košulju pitao je:

- A gde ću, kažeš?

- Kod ujaka, u pekaru.

- Nije loše.

- Tamo ćeš moći da se greješ – govorila je i prigušivala plač. U polumraku sobe nije video njeno blede lice, ali po glasu je slutio da je pre ulaska u odaju plakala i otirala rumene oči. – Nije loše. Biće ti lepo kod Roberta. Spavaćeš kod njega nekoliko dana. Dok se sve ne smiri. Dok crveni oblak prašine ne prođe i oluja ne protutnji. Biće ti lepo kod ujaka.

Glas joj je podrhtavao. Reči su treperile kao da poleću s njenih usana i razbijaju se o bele sobne zidove.

Tek obučen, na svetlu što je sve jasnije prodiralo kroz prozor, primetio je da je glavu obvila crnom maramom vezanom ispod brade. Nije se video nijedan pramen njene prosede kose. Pogurila se sa šakama položenim na stolu. Htela je da s njega svuče stolnjak, ali njen pokret se zaustavio, ukrućen, kao da je na slici, kao da se pri svanuću našla na fotografiji. Nije znala šta još da kaže dečaku. Bojažljivo se okrenula prema njemu. Ukočila se, opet, kao mrtva.

Da bi je povratio u život rekao je:

- Ima stripove.

- Ima stripove...

- Mađioničar Mandrak... Flaš Gordon... Mačak Feliks.

Danilo Kopča je seo na svoj predratni, nasleđeni, bicikl i vozio ga brzo od biblioteke do Karolinine kuće mada je padala kiša. Kišne kapi su bile tople, hladile su

se na njegovoj koži pošto bi natopile tanku, poroznu belu lanenu košulju. Koža se ježila. Sedeo je na biciklu kao velika senka s grguravom kosom, potamneo od vlage, ali uporan da Karolini odnese svoju novu priču kojoj je tog jutra nadenuo naslov *Kiša*. Listove s ispisanom pripovetkom držao je u maloj torbi od skaja istoj u kojoj je rukopis *Malog romana o ratu* bio odneo na poštu i poslao na konkurs zagrebačkog "Telegrama". Sve se dešava jednog vrelog leta u V., pomislio je.

Gumeni točkovi su klizili po toploj kiši i nakvašenom drumu, kuda su dvadeset godina ranije grmeli konvoji vojnih kamiona, oklopnih transportera iz pravca Bele Crkve. Zanosili su se. Dvotočkaš i biciklista su se nakrivili kada su skrenuli u sporednu ulicu u kojoj su kuće, kao i u glavnoj, imale podrume, kao da su zidane na lagumima.

Kada kiša bude stala, isparavaće se asfaltirane ulice i zemlja i peščani nanosi pokraj kolovoza. Sve je to deo jednog toplog letnjeg dana, pomislio je.

Karolina ga je čekala u kapiji s kabanicom prebačenom preko golih ramena. Otvorila je kapiju i propustila Danila na biciklu s kojeg je tek u ganku skočio i prislonio ga uza zid.

U predsoblju devojka mu je dobacila peškiri da obriše vlažnu oštru kosu, crnu kao ugalj, i lice, mokro od kišnih kapi. Zajapuren, skinuo je i košulju, i, zadihan, brisao je grudi i leđa. Trljao se spremajući se da Karolini, pre no što je zamoli da na nemački jezik prevede *Kišu*, ispriča sadržaj priče: san jednog Nemca sanjan u V. dvadeset godina posle rata. On je vinogradar i san ga obuzima u podrumu gde je među buradima ošamućen od zadaha i isparenja alkohola s nategačom na šamlici, kod bureta odakle se sprema da povuče vino, i prelije ga u tamnomrki neproziran balon, opleten prućem. Seća se da je usred okupacije spasao jednog Srbina pri begu od nemačkih vojnika. Bežao je po letnjoj kiši da ne bi kao talac bio odveden u zatvorske barake, ili logorske, što se svodi na isto. Bio je određen za listu talaca. Mokre kose, drhtao je od straha kada je došao kod Nemca, i jedva je govorio, kao u bunilu, kao da je sve to njegov ružan, grozan, prokleti san. Domaćin ga je sakrio. Progonitelji su upali u kuću dobročinitelja i pretili mu, ali on nije odao poznanika iz sporedne ulice. Srbina, pokisao, bio je sakriven u podrumu među buradima dok je napolju pljuštalo, a mlazevi vode su ispod podrumskih vrata prodirali i curili dole, na tvrđi zemljani pod, i pravili mehuriće i blato.

Karolina je zbacila kabanicu. Ostala je u beloj haljini bez rukava, providnoj i uskoj za njeno poširoke, čvrsto telo. Ruke su joj bile bele.

Posmatrao ju je: Nekoliko nedelja je Srbina bio skriven u kući Nemca koji je rizikovao glavu da ga spase. Kada su se pred kraj rata nemačke trupe povlačile pred najezdom Crvene armije i odstupale iz varoši a svi muškarci Nemci bili izloženi velikoj opasnosti, sličnoj kao onoj kada su taoci bili zatvarani u barake, i ovaj, koji je često držeći nategaču padao u san, morao je po kiši što je danima lila i sa ulica sve čistila, i ljude i opalo lišće i pse i mačke, da pobegne iz kuće i napusti svoj podrum zbog patrola koje su upadale u nemačke domove i odvodile muškarce.

Karolina je pozvala mladog pisca da uđe u salon. On je držao torbu s rukopisom a u glavi je nosio priču, spreman i rešen da je raspreda riđoj devojci.

- Da ti raspletem jednu pripovetku?

- Pripovetku...

- Jednu koja treba da se prevede na nemački i da se u tri primerka pošalje na internacionalni književni konkurs u Minhenu. Imam dve nedelje vremena. To nije mnogo vremena.

- Da se prevede – rekla je odsutno. Na sto je položila ilustrovanu knjigu velikog formata i otvorila je. – Ovo je monografija o Beču. Juče mi je donela tetka. Tamo ćemo da otputujemo ako želiš.

Stajala je pored stola nad raskriljenom knjižurinom, da su se u mlazu svetla nazirale njene noge, i butine, pod prozirnom dugom letnjom haljinom, i trbuh, i podtrbuh, i dlakvi žbunić u međunožju. Sve se odigrava jednog užarenog leta u V., pomislio je. Ogromna knjiga ga je podsetila na ukoričene debele sveske stripova u biblioteci Helmutovog ujaka u Aleksinoj ulici.

Kružila je oko stola:

- Možemo da odemo u carski Beč, ako hoćeš. Imamo siguran smeštaj. Da vidimo Šenbrun, Prater, dvorac Belvedere. Tetka stanuje blizu njega nedaleko od groblja Sankt Marks gde je u masovnoj grobnici sahranjen Mocart.

Nemac u priči je sanjao da su ga jurili Crvenoarmejci Glavnom ulicom, u sumrak, hteli su valjda da im pokaže dokumenta ili gde se može naći i piti dobro vino. Stigao je pred kuću dužnika i kada je hteo da zalupa po kapiji, neko ju je otvorio i uvukao begunca u dvorište i trkom ga odveo u baštu, u baštensku kućicu, gde ga je držao zavorenog a slobodnog od progonitelja tri nedelje, dok oluja i crvena smrt nisu protutnjale kroz grad, i dok novi vojnici, crvenokosci, nisu prestali da se zanimaju za nemačke muškarce, a prividan mir se vratio na ulice. Mislio je, i kada je Nemac tražio sklonište, zadihan i usplahiran, kišilo je i, moka, prognanik bio je sakriven u vrtnoj kućici po čijem su krovu dobovale teške kišne kapi, nekoliko dana, kao da će sprati krv s pločnika i kolovoza ispred kuća, i sa zidova u sporednoj ulici. Bila je to radosna kiša, kiša sreće. Kiša života, mrmljao je.

Rekla je da je Wolfgang Amadeus umro u Beču hiljadu sedamsto devedeset prve godine, u decembru, a sahranjen je po velikoj vejavici, i tada usamljen, sasvim sam na svetu, i u vaseljeni. Vredi videti taj neobeleženi grob zarastao u travuljinu i kržljave žbunove, tako je govorila tetka koja je obožavala Mocartovu muziku i prvog novembra svake godine na dan Svih Svetih ostavljala je mali buket cveća na njegovu večnu kuću.

Pokazivala je Ring u jezgru velegrada, s Parlamentom, Gradskom većnicom, Folksgartenom, Hofburgom. Raspredala je o Beču. Njemu se po glavi motala kiša:

- Pokisao sam kao moja dva junaka u priči.

- A da vidiš Burgteatar. Nikada nisi bio na Grabenu, sigurno. Katedrala svetog Stefana je čarobna.

Nije bio ni u Beču. Napisaće kratak roman o Vijeni, prema razglednicama i pismima koje je Baroš primao od Helmuta F. iz Beča.

Kada se čovek probudio, nategača je ležala pored njega na zemljanom tlu podruma. Iz nje se prelivalo malo vina i utapalo u nabijenu zemlju. Pitao se da li je sve to sanjao ili je kiša stvarno padala, dva puta u priči... Želeo je da nekome ispriča san, tu pripovest sa dve lepe strane, kao pouku. I tako nekako pripovetka se završavala, a mogao je da dopiše još nekoliko rečenica, u ritmu (presto-vrlo brzo, alegro furiozo-strasno i brzo), kao tresak, da na juriš uzme prvu nagradu.

Zažmurio je i prošustao:

- Samo ti možeš da prevedeš tu pripovetku. *Kiša*. Niko drugi. Mnogo je gusta i složena. Treba svima da bude lako razumljiva mada nije jednostavna. Samo da ti je ispričam... A posle ćemo da otputujemo u Beč, vozom.

Učinilo mu se da je njena haljina požutela. Košulju, košulju, hteo je da zatraži od nje. Haljina, zavapio je, bez rukava je a na košulji rukavi su kratki.

Košulja je bila raširena preko naslona stolice u predsoblju. Sušila se. Nije imala ni glavu ni ruke.

Kiša je imala i glavu i rep.

Karolina, cela žuta, gugutala je o prevodu. Na bilo koji jezik, nemački, pa i na golubiji.

rat stvara čuda donosi i smrt i život dobar su i blistav i ljudi i jasno shvatljivi primer kad u priči u stvari na njenom kraju heroj gine a ostaje njegovo dete začeto duboko u utrobi voljene mada tek nedavno upoznate žene on s patetetičnim osmehom na licu jakih vilica oštarih jagodica i kukastog nosa između svetlih sjajnih očiju odlazi u smrt a čedo je zametnuto on se u priči žrtvuje za njega i ženu i tu se priča završava pre rođenja deteta kao što se i rat svršava pre no što započne mir osim kada je reč o beskrajinim večitim ratovima rat i mir su jedan krug i jure se po zamišljenoj idealnoj kružnoj liniji to je čista geometrija dve tačke ili tako nešto spajaju se i čine jednu sliku sve je to čista matematika i sve ljubavi u ratnim hronikama su velika žrtva i divna nadljudska stvar kojoj se treba diviti kao da ljubav jednostavna i lepa nije prosta jebačina usled straha i mirisa skeleta s kosom druga ne manje lepša strana užasa žena se pojavljuje da stiša borbene strasti mada se smatra da svi ratovi zbog nje započinju i da je njena pojava (u vidu rasne ženske s belom svilenom kožom i jedrim prsima i pihitijastim guzovima i putenim zavodničkim brežuljkom i zapetim trbuhom i anđeoskim očaravajućim licem) uzrok mnogim ljudskim nedaćama posrnućima i ratnim strahotama kao da one izmišljaju ratove i bitke što nose smrt i u furioznom naletu kose sve živo i pokretno i nepomično pred sobom da bi se napisala bar jedna priča na čijem kraju veliki dotad nepobedivi junak koji veruje samo u život stupa na scenu i upoznaje stidljivo nasmejanu mladu zamišljenu ženu koja ne zna šta će sa svojim životom pa se vojniku baca u naručje i oni se kriju u podrumu ili magacinu ili napuštenoj baraci pored položene puške i kutije s mecima jebu se do iznemoglosti i znoja u senci zaklona vole se vole pre no što iscrpljeni junak ulazi u konačni obračun sa zlim smrtnim neprijateljem i herojski kao u mitu odlazi u smrt nepobedivu i ružnu s kojom ne želi da vodi ljubav jer bi radije umro nego da toj beskožnoj rugobi zavuče kitu i tako ostavlja ženu da s njegovim još nerođenim čedom nastavi njegov život i možda jednog lepog dana ona skrhana od bola ili on verovatno sin koji nije ni upoznao oca a samo je čuo ili pročitao pripovesti o hrabrom tati razočaran i besan započne novi mali rat sve je to jedna velika jebačina ili samo zajebancija što vrlo vešto zavodi ljude i sve se zbiva samo zbog jedne priče koja ne može da se napiše ako se odista i ne dogodi

Sivi mačak je šapama grebao po razmekšanoj zemlji u bašti i kopao plitku rupu. Zelenim okom i sivim okom pogledao je prema vratnicama pazeći da neko ne naiđe.

Karolina mu je sela u krilo.

Jezikom mu je gociala resicu uveta, i vlažila ga. Uvo je lepo, i priča je lepa, šušketala je kroz zube. Palacala je zašiljenim jezikom kao zmija, kao gušter. Koža joj je bila glatka, osećao je, glatka poput svile, naborana na gornjem kraju butina.

Zadigla je haljinu iznad zaobljenih kolena. Njegovu šaku stavila je na svoje široke butine. Njegovi prsti su klizili. Kao zmija, kao gušter gmizali su po mekoj puterastoj puti. Plamićci su izbijali iz njene noge ili njegove šake, usijanih dlanova slepljenih za kožu.

Možda je u priču mogao da udene i susrete s nekim ženama, pokislim, devojkama što mirišu na kišu kao da su iz nje izašle, od kišnih kapi sastavljene, iz kišnice kao iz morske ili jezerske površine izrasle. Pomaljaju se iz vode kao deo njen.

Karolina je mirisala na mleko. Možda se njime mazala pre susreta s njim, pomislio je. I devojka u priči odiše mlekom, kao da joj je koža mlečna. Ona, obnažena i bestidna, teši begunce u podrumu i baštenskoj kućici. Vraća im nadu u život. Spašava ih od smrti. Alegro furiozo. Nije loše za konac koji se provlači kroz celu pripovetku i svršava se. Nema više. Tu je njegov kraj.

- Da li bi me ti spasla kada bi mi život bio ugrožen, kada bi me proganjali, kad bi me vojnici kao osuđenika na smrt progonili i tražili moju glavu kao taoca za tuđu grešku?

- Spasla bih te.

Raskopčala mu je šlic. Milovala ga je zatupastim prstima, kao izdeljanim od drveta, jakim i teško savitljivim, čvrstim. Nežno ga je gladila. Mogla je jednim divljim pokretom da mu prelomi nabrekli klip s ljudskom kožom, da je htela. Golicala ga je. Došlo mu je da se nasmeje.

- Rizikovala bih život zbog tebe.

- Da me jure oznojeni i strašni, ostrašćeni, vojnici sa svetlim dugačkim bajonetima, širokih srebrnastih sečiva, nataknutim na puškama?

Vrpoljila se u njegovom krilu. Haljinu, požutelu, povukla je preko nateklih plavičastih bedara. Levu šaku je stavila preko kovrdžavog žbunića. Stisnula je butine. Vrtela je zadnjicom i klizila ka njegovim kolenima. Kao da želi da pobegne i on da pojuri za njom. Ljubila ga je u obraz. Njega golog do pojasa, s retkim crnim dlačicama po prsima što su se nadimala, kao meh. Eksploziva, mislila je, kao bomba, kao granata, živ ili mrtav.

- Ne znam ko bi bio više uplašen, ja ili vojnici. A kada bi se iznenada okrenuo i onako goloruk, bez straha, zalajao na njih...

Ustala je. Uspravila se i teglila s dlanovima na potiljku, isturene brade i ispršena, drsko i izazovno, lelulajući bokovima i približavajući se, sporo, kao tiha muzika pred grmljavinu, primičući se usporeno stolu, zanosila se prema otvorenoj knjizi, hodajući sitnim koracima i na prstima se vukući po tepihu, krupna, puterasta, s blagim zapahom zagorelog tela.

A onda, naglo, zakoračila je ratničkim korakom, poslednjim, slična amazonki, drsko, nemilosrdno... Rešena da ide do kraja.

Stajala je kod stola.

Podigla je lanenu haljinu odostrag i držala je jednom rukom iznad pojasa, i otkrila sirasto dupe, široko i veliko, kao globus. Kopča je začuđeno zurio. Nagnula se preko stola.

Kopča nije zanemio:

- Da sam ja bio u toj priči oni bi bežali a ne ja. Tražili bi skrovište, da ih niko nikada ne pronađe. Pretvorili bi se u senke.

- Oni bi tražili?

- Šta mogu kada su moji junaci življi i stvarniji od mene. Istinitiji, iskreniji. Stvarno postoje.

Nagnula se preko stola, i bradom dotakla ilustraciju koja je prikazivala zdanje bečke Državne opere. Otvorila je usta, bebasta, napućena kao da siše trešnju, spremna da zapevuši. Rekla je promuklim glasom:

- Dođi da vidiš lepote Beča.

- Valcer *Na lepom plavom Dunavu*... Štraus.

- Nije samo valcer, nije samo Dunav. I parkovi, vrtovi, bašte, letnji koncerti... Muzeji... Galerije... Široka svetla šetališta.

Govorila je maznim jezikom.

Oči će da ti se izbeče, mislio je. Ispašće ti oči. Nagnuo se i preko njenih ramena uzdignute glave gledao fotose bečke panorame dok je Karolina listala knjižurinu. Uzdisala je, od čežnje. Nije se usuđivao da spusti pogled na njenu široku zadnjicu, beličastu i ružičastu sa sitnim bubuljicama što se kao zamajac njihala, zanosila i njega uskih mršavih kukova. Oboje su bili prelomljeni na stolu, savijeni nad knjigom. Bebice, dođi, mrmljala je jedva razumljivo, a on se nije ni trudio da protumači njene izmrvljene, izvakane reči gledajući, kroz maglu uzdignuti vidikovac, slavoluk u Šenbrunskom parku. Oči, mislio je, i stenjao kao da mu se duša cedi, oči. Zažmurio je. I Karolina je zatvorila oči i kroz kapke zamišljala ili zurila u bečke prizore. Čitala je nekoliko minuta.

Danilo se vratio u stolicu. Na naslone je podigao laktove kao iznureni bokser s bradom na oznojenim grudima u predahu između dve runde, srozanih pantalona i nogavica nabranih na kolenima.

Baroš mu nije prepričao bečko pismo do kraja. Bilo je u njemu još reči o Hammerstielovoj knjizi. Verovatno sedi u "Srbijinoj" bašti i o pismu govori Stojšinu i Kostiću. Grize lulu dok žvalavi. Sadržaj pisma je verovatno naučio napamet i nikada ga neće ispričati do svršetka. To je njegova nedovršena priča, kao i događaji u Dreilaufgasse, sporednoj ulici, pobočnoj u kojoj se strašna zbivanja nisu okončala.

Karolina je zatražila da pročita rukopis. Zajapurena lica, napućenih usta s izraženim jakim usnama i svetlucavim sitnim graškama znoja na nausnici, zaklopila je knjigu na stolu.

On je podigao pantalone i zakopčao gornje dugme na njima. Ervin Mareš mu je u kafani bio pokazao dve knjige na nemačkom jeziku. Oba romana, *Katze und Maus* i *Hundejahre*, napisao je Ginter Gras. Ervinu ih je doneo prijatelj iz Minhena, stari Varošanin, kao poklon. Govorile su o ratu, njegovom besnilu i besmislu, i o stravičnom, jezivom nacionalsocijalizmu, neizlečivoj ljudskoj bolesti. Slabosti ili snazi. O majstoru smrti iz Nemačke, hteo je Danilo da kaže svojoj debeluški koja je za glavu bila viša od njega. O ratničkoj sujeti. To, Danilo, treba da pročitate, da osetite šta je prava literatura i ako ni zbog čega drugog a onda zbog ta dva romana da naučite nemački, rekao mu je tada Ervin, srednjoškolski profesor nemačkog jezika i književnosti. A možda će biti prevedeni i na naš jezik, odgovorio je, kao što je prošle godine objavljen *Dečji doboš* Graso u prevodu Olge Trebičnik. U originalu je *Limeni doboš* ili *Die Blechtrommel*. Da, *Limeni doboš*, kazao je profesor bespogovorno šakama pokrivajući naslovne korice knjiga. Limeni a ne dečji, mada Oskar nikada nije odrastao. Imam i taj roman u originalnom izdanju, dodao je.

- Jesi li čitala Gintera Grasa?

- Nisam... Pročitaću tvoju priču...

Skinula je haljinu, zgužvala je i obrisala se između raširenih nogu. Sapunastog tela podsećala je na jednokrlni orman ili mamutski komad klizavog sapuna.

Sela je na sto, slatka neuhvatljiva teška sapunčina, rukopis prinela očima, jer nije želela da na lice stavi naočari i dâ mu strogi izgled, i mokre zalizane kose, s malim uvijenim pramenovima na čelu, naglas pročitala Kopčinu priču o dve kiše.

Danilo Kopča je bio tronut do bola. Čuo je Mocarta, delove *Rekvijema* koje je sa Helmutom slušao kod njegovog ujaka u Aleksinoj ulici. Helmut je iz Austrije pisao samo Aleksandru Barošu, a njemu nije poslao ni jednu kartu, nikakvu poruku. Nije mogao da odgonetne čime je to zaslužio, nije li on bio Helmutovo breme, tužni i nesrećni svedok u priči koju nikom nije u celini saopštio, samo ju je u fragmentima, malim komadima pripovedao, odašiljao ih kao da ih cepka s namerom da zabašuri pravi trag i da niko ne bi mogao uhvatiti končić klupka i rasklupčati ga, odmotati ga, slao je pisamca i karte Aleksandru, pa i rukopis mu je bio teško čitljiv, i u svakom

otkrivao pa zametao tragove, kao u dobro smišljenoj krimi priči, trileru koji se sa strašću i strahom čita, a čitalac se ježi. Mogao je bar jednu malu knjigu da mu pošalje i na njoj ispiše svoje ime i datum, jednu sitnu knjigu da napiše. F. je govorio kroz Baroša, valjda. U kafanskoj bašti.

Gola Karolina je čitala.

Baka je popravila maramu na glavi. Theresia F. je s unukom prešla preko dvorišta. Njih dvoje su poput dve seni otperjali do kuhinje a da stopalima nisu ni dotakli tle. Razdanjivalo se. Tada je Helmut na njenom licu uočio otečene ljubičaste polumesečaste podočnjake, sjajne kao da su bili premazani mašću ili uljem. Blagim pogledom prelazila je preko njega kao da ga njime miluje i kao da mu govori da će uzleteti, i nestati iz kuće. Uplašio se da baka ne poleti i izgubi se. Kofer s njegovim stvarima je bio otvoren na stolici. Theresia je u drvenu kutiju ugurala dva peškira. Trebaće ti i oni, rekla je, mada ujak ima dosta peškira, ali ovo su tvoji, od njih se nikada nisi rastajao kada si odlazio od kuće. Od kuće možeš da odeš ali od njih se ne rastaj. Slabašno se smešila.

- Moram nešto da ti kažem.

Dok je govorila u čašicu je iz male srebrne flaše nasula liker od trešanja. Pružila mu je kristalnu čašicu. Ruka joj je drhtala:

- Sada si odrastao. Smeš da popiješ jednu čašicu. Neće ti škoditi.

Gucnuo je piće. Bilo je gusto i lepljivo. Zalepilo mu se za usne i jezik.

Rekla je da su otac i stric u toku noći nestali iz kuće, da ih je neko odveo ne zna se kuda, da provere njihova dokumenta, i da će se možda vratiti, a možda neće uskoro, što nije u njihovoj moći. Oni se ne pitaju. Nisu dragovoljno napustili kuću. Nisu imali mnogo vremena da se spremne. Bila su to užurbana uniformisana lica. Mati ne izlazi iz svoje sobe. Ne treba je uznemiravati. Ona zna da će Helmut otići kod ujaka na nekoliko dana, dok se pakao ne stiša. U početku nije htela ni da čuje za to. No složila se, ali ne može da ga pakuje. Umorna je, premorena je. Ne može da bude na nogama. Mora malo da se odmori i pribere. Ti si sada odrastao čovek, ponovila je. Sve ćeš razumeti.

Helmut F. nije pitao u koliko sati su otac i stric odvedeni. Mutilo mu se u glavi od slatkastog likera koji ga je gušio i golicao u grlu, ali uzdržavao se od kašlja dok je zatvarao kofer. Nije se sasvim razdanilo kada su krenuli prema kapiji. Ispred baštenskih vrata sivi filozof je sedeo na svom repu i lizao se. Pre no što je izašao na ulicu, Helmut se okrenuo prema njemu. Čuvaj Tarka, rekao je baki dok su išli opustelim ulicama u kojima je vladala potmula tišina. Prolazili su pored nemih kuća u kojima kao da niko nije živeo. Izgledale su napuštene. U njima su stanovale samo senke i seni. Iz zgrada, od kojih su neke imale naherene kapije, niko nije izlazio. A iza prozora sa zatvorenim drvenim kopcima, nije dopirao nikakav zvuk i tamo se ništa nije kretalo, ni pomicalo. Hodali su pokraj avetinjskih zdanja, bešumnih i slepih koja nisu gledala šta se događa napolju, zastrašene poglede okrenula su unutra, prema svojoj beživotnoj unutrašnjosti. Kuće imaju urokljive izokrenute oči, kazao je mali Helmut. Theresia F., uprkos teškom koferu ubrzavajući korak, rekla mu je da čuti. Plašila se da ih neko ne čuje i zaustavi. Ove kuće su napuštene, ipak je kazao dečak, ili u njima leže i sede, i gledaju, mrtvaci.

Čute. Čekaju da ih neko podigne i sahrani, prostrujalo je kroz njegovu glavu koja je još bridela od likera, ali pomisao na stripove u Robertovoj zasenčenoj biblioteci odagnala je sumorne misli.

- Neko sve to sanja – kazao je Danilo Kopča. – To neko sanja, kad ti kažem.

Aleksandar Baroš je držao lulu osmuđenu od duvanskog dima:

- Prekinuću s lulom. Prestaću da pušim. I to će neko samo da sanja. I to što sedimo u bašti, nečiji je san.

Pisac se premišljao da li da prijatelju kaže da je rat, velika pošast, užas i zlo, zapravo san u kojem su se zatekli nesrećni ljudi bez izgleda da se odatle iskobeljaju, beznadežna ljudska bića prinuđena da se u nečijem ludačkom umu koprcaju i bore za vazduh, za nešto malo života. Za nekoliko živih kapi. Golo preživljavanje unesrećenih lica, izranavljenih žrtava, dece, žena i slabih staraca, njihovo potucanje po logorima, bolesti i mučna umiranja u lagerima, neko je dobro smislio u svom snu, odsanjao je skoro savršeno. Sanja ratnu pošast, kao i kugu, koleru. Očutao je to znajući da će njegove tvrdnje izazvati samo smeh.

- I ovu lulu ja snivam – rekao je Baroš. – A šta ću da radim, ili šta će biti sa mnom, kada budem uveče legao u krevet?

- Sve razumeš...

- Tada ću sigurno da se probudim iz sna. Tada ću se probuditi iz sna, dubokog sna, da znaš.

Pivo je opet bilo mlako, kao da u “Srbiji” stalno služe nehlađeno pivo.

- Pivo nije hladno – rekao je kelneru koji je samo slegnuo ramenima. – Kao da držite samo nehlađeno pivo.

Nije to moja stvar, kazivao je konobarov mutni pogled iz sluzavih očiju. Meduzastih, pomislio je Kopča, i zapisao to u mali notes. Pivčuga je topla kao ohlađeni čaj. Pisao je sitnim rukopisom da bi ceo tekst stao na jednu stranu beležnice. Dopisao je, A. B. ne veruje da je rat deo sna nekog ludaka, ili grupe psihopata što terorihu svet, celo čovečanstvo kroz njegovu istoriju. Istorija ljudi je istorija ratova i obračuna. U njima se najbolje osećaju, ne izlazi im se iz tog kalupa.

Notes je vratio u tašnu u kojoj su bile priče *Kiša* i *Zid*, u kovertima. Prva, u Karolininom prevodu na nemački, bila je namenjena za međunarodni književni konkurs u Minhenu i veliki smeđi koverat će predati Barošu da ga prosledi zajedničkom poznaniku koji će ga iz nemačkog gradića poštom uputiti na naznačenu adresu. Drugu prozu će iz V. poslati u Titograd, na konkurs za kratku priču s temom iz narodnooslobodilačke borbe koji je raspisao tamošnji dnevni list. Koverat je pružio Aleksandru koji je kazao da ne treba da brine, i da će priča sigurno stići u prave dobre ruke, i da to nije samo san koji neko drugi sanja nego ono što, u tom času, njih dvojica pijujući vršačko pivo čine. Piju pivce i drže koverat. Kovertirana priča, kao kovertirani potez u šahu.

- Nije to san, nego mala šašava igra.

Zahihotao se i zakašljao.

Kopča je rekao:

- Umeš da se šališ.

Prečutao je drugu priču. Kad su seli za sto želeo je da mu ispriča njen sadržaj, ukratko, ali se predomislio jer Baroš nije prihvatio njegovu nimalo naivnu i proizvoljnu tezu o ratu i snu. Grizao je lulu kao da samog sebe nagriza, i svaki čas bi se pričinilo da se ujeo za prst. Prokleta luletina kao da je bila deo njegovog tela, druga šaka na desnoj ruci, nije mogao da je se oslobodi i možda je zbog nje bio pun otrova, podsmešljiv kao Mile Kostić, ali ne do te mere sarkastičan, no dovoljno zajedljiv da čoveku sve presedne. Bio je u nedoumici kome da saopšti sadržaj priče koju šalje na konkurs. Ervinu, Vladi, Milanu, Sveti, Radetu Putniku? Ili će ga, opet, kao i dosad, kada se nađe u krevetu, pred san, poveriti samom sebi? Pokušaće da se

kao i ranijih večeri seti svih detalja pripovetke od kojih neke treba dopisati ili izbrisati.

- Pazi se lule, da ti ne dođe glave – kazao je i ustao od stola.

- Iza panja moj te sanja – odvratio je Baroš.

Kopča je svratio do pošte. Službenica iza šaltera u zagušljivoj prostoriji stalno je trljala čelo, i podešavala naočari s mutnim debelim staklima iza kojih su joj oči bile kao u ribe i uvećane. Nije ni videla pisca kada joj je kroz polukružni otvor gurnuo smeđi koverat. Priču je preporučenom pošiljkom uputio u Titograd.

Uveče je sebi prepričao njen siže kao da ga priča nekom drugom. Rat. Okupator je raspisao nagrade za informacije o vođama partizanskog pokreta u okrugu. Dvojica su ubijena u poteri, pošto je njihovo skrovište neko odao. Navodni izdajnik, mlada žena koju je lukavo podmetnuo nemački doušnik da bi i dalje neotkriven ostao u pokretu i potajno delovao protiv oslobodilačke borbe, streljana je u samom centru grada, javno, na mestu zvanom Zid, namenjenom za javna i poučna pogubljenja, posle oslobađanja V. i odlaska nemačkih trupa. Optužena je u potaji sahranjena u masovnoj grobnici na T. putu. Pouzdanih svedoka o izdaji nije bilo. Doušnik, čije je to maslo, nestaje sa scene. Mnogi meštani smatraju da je streljana pogrešna, nevina osoba. Priča se završava rečenicom:

Све сами зли духови шетају по граду, мирно и смешкајући се, и ничега се не сећају као да пре двадесет година у центру вароши та окривљна жена, о чијој се кривици и даље само нагађа, није стрељана пред очима стотине сведока.

Želeo je da dopiše još jednu rečenicu, ali bilo je kasno. Koverat je bio na putu za Crnu Goru. Mislio je da doda da se pred Zidom bila pojavila krvožedna rulja. A hteo je da napiše i da se među zlim dusima bezbrižno šetka i neotkriveni doušnik, s mnogim maskama i premazan svim farbama, možda nesuđeni pisac, autor jezivih kratkih priča, delova usmenog romana, koje su mnoge stajale života i u kojima nijedna ličnost ne ostaje živa.

Стрељане таоце нико више није могао да врати у живот. Њихова имена су била на јавно истакнутом списку пред којим се задржавао само понеко. Он је уливао страх. Мештани су избегавали огласну таблу и кретање по Главном тргу, а ако их је пут ипак туда наводио брзо би њиме пролазили. У причу четворице дечака многи су сумњали, и нису били сигурни да они своју причу нису скројили у дослуху са старијима који су желели да главног кривца сачувају, и прикрију његово убиство из нехата. Листа стрељаних није могла да се измени.

А остала је и недоумица да ли су Први, Други, Трећи, Четврти и Пети били чланови Дојче или Хитлер Југенда, Немачке или Хитлерове младежи која је сејала страх међу младим варошанима. И ко им је дао бојеву муницију, и по чијем програму су отишли на логоровање, и наводни обрачун са одметнутим партизанима. Дилема је била тим већа што готово да и није било ватрених окршаја, ни пуцњаве, и што се о обрачунима више причало но што су се догађали, па је један старији мештанин рекао да је све то ипак само због огласне табле, да се застраше становници и упозоре, опомену да ће се сваки већи изгред строго казнити, и да ће се у том случају донети смртна пресуда преког војног суда. Све је било само једна велика одмазда, страшна грешка коју више није било могуће исправити и о којој се ћутало и до краја рата, а која је нагризала породице стрељаних талаца чије су главе у лакој и убрзаној игри

смрти пале и на страшан начин придружиле се глави Четвртога, кампера, само зато што је те кобне ноћи вољом усуда пао први снег.

Та зима, која је рано почела, и ненајављена, памтила се по том догађају, и рат се делио на време пре и после њега. Бесмислене смрти, али о њима се није смело јавно говорити, одлуке о стрељању су биле беспоговорне. Нису биле ствар за расправу. Оне су биле стални гост у многим кућама, невидљив, али да би постао видљив била је довољна једна неопрезност. Сведоци тих догађаја, а међу њима је био и један хроничар који није желео никоме да саопшти о чему пише јер је то чинио потајно и искључиво за себе (да не заборави збивања, да самог себе увек може да подсети на страшна догађања у краткој, ратној историји В.), нису се усуђивали да неком непознатом ни у шифрама, најмањим знацима говоре о њима, у ужасном страху да су и сами на реду ако било шта кажу. Свака реч може погрешно да се протумачи.

Разговори су се водили тако да се саговорници или нису разумели или су сматрали да ништа не може да се објасни, да је све нејасно, и да је зато најбоље да док причају с другима истовремено воде и монолог с неким дубоко у себи.

Један дијалог се водио у пролеће хиљаду деветсто четрдесет друге године на Главном тргу:

- Овде је била огласна табла – рекао је први човек збуњено.
- Када сам пошао у школу, у први разред, у мојој учионици није било табле – казао је други, у годинама, – није било ни креде, ни сунђера. Првог дана.
- Пролазио сам овуда и пре десет година.
- Моја мајка, још је била жива, рекла је да табле нису потребне.
- Моја је правила диван пекмез. И тада је умела, и сада зна да справи леп.
- Волео сам да читам бајке, народне приче. Мислио сам да ћу да наиђем на једну причицу о себи, о нашој лепој вароши.
- Граду смрти?
- О лепој вароши...
- У биоскопу сам био само једном.
- Хлеба и масти, и мало туцане наприке. Љуто, љуто. Ишли смо тако у забавиште и јели хлеб, тако.
- Чини ми се да си у праву.
- Можемо до сутра да разговарамо – процедио је други кроз зубе. – И да се не изразговарамо.
- Волим да читам књиге – и први је говорио кроз зубе. – Романи о Робинзону Крузоу. Романи о путовању у средиште земље.
- Следећи пут у исто време на истом месту. Моја мама има штипаљке за сушење веша на конопцу у дворишту..

Друга конверзација, на немачком и српском, водила се само неколико секунди раније, недалеко од тог трга. Два човека, и тако даље. И следећем трену, ту негде.

У прво време рат је збуњивао људе и држао их у паничном страху, од бојазни су тешко спавали, и, престаши, нерадо су излазили из кућа које су престали да крече као да су хтели да постану неприметне, безбојне, невидљиве. Ноћи су биле бесане. Временом, мештани су се навикли на ратне страхоте па је све то поступно изгледало обично, проста свакодневна појава као и немаштина што их је изморила и одузимала снагу и вољу за размишљањем, па нису могли више ни да се боје, нити су били у стању да смисле довољно добар разлог да се плаше. Мада су многи, скоро сви, нагађали, нико није могао, а није

ни смео то јавно да обелодани, предвидети када ће то одвратно ратовање да се оконча, људи скину усране униформе и међу њих се врате природни, мирни закони, и правила лепог понашања. Жудели су за временом када ће о рату и сукобима причати у анегдотама као да је он био низ веселих, додуше мало незграпних, и грубих, досетки и пошалица. Ствар духовитих намћора и продуховљених весељака.

Ни полицијски час људима више није тешко падао. Можда је требало да се сасвим окрену књигама, пустиловним романима и љубавним причама. Када би пала ноћ, затварали су се у куће и покушавали да се углебе у неку од страна књига што су листали под светлошћу свећа и петролејки, иза навучених завеса и замрачених прозора. Да је књига имала четири стране, као свет, лако би се снашли.

И ја сам, мада дете, желео да се пронађем, да видим како изгледам у једној од дванаест књига колико су мој деда воскар и отац лицедермајстор имали у кући, у Темишварској улици.

О Првом из Немачке младежи, који је лудео за логоравањима, распределе су се ружне приче, не само о његовој кривици за смрт вршњака из одреда, него и о испадима док није стасао за пушку и држао је као да је срастао с њом. О угњетавању млађих дечака, о зверском мучењу, и убијању, мачака и паса луталица што су се у потрази за храном и склоништем смуцали око смрдљивог Месића који је протицао посред вароши. Причале су се приче. Он је један од малих јунака рата.

Око Male crkve vladala je tišina. Samo povremeno, u toku dana, širokim Aleksinim sokakom bi protandrakalo poneko motorno vozilo ili bi jedva čujna zaprega s kočijašem bez glasa i nemim konjima prošpartala njenom mekom prašinom, malo je uzvitlala kao duh i deo njen. Jedini zvuk, prigušeni, dopirao je od točkova i konjskih kopita. Pasa lualica nije bilo kao da su bili potamanjeni.

Ulica je bila prazna kada je Helmut pogledao kroz prozor. Pusta, bez ljudi. Nije bilo nijednog prolaznika. Nedostajale su i mačke i psi lualice kao da ih je neko bio potamnio. Dan je sporo prolazio. Naoblačeno nebo je bilo nisko a gornji kraj ulice, nalik reci, tamnosiv. Helmut je bio sanjiv. Ujak ga je ostavio u biblioteci, da lista stripove i slikovnice. Zurio je u knjige i bio pospan, ipak. Nijedna priča ga nije mogla rasaniti. Ujak bi povremeno ulazio u sobu i pitao da li mu je šta potrebno. Doneo je bokal sa svežom vodom, a Helmut je rekao da nije žedan, da mu se ništa ne pije, i da neće biti potrebe da gasi žed, da je prežedneo, kazao je, povraća mi se od vode, neću da je pijem, nije mi do vode. Voda u bokalu od mlečnog stakla izgledala je mutna, prljava kao mesička, odvratna.

- Nisam, žedan – rekao je zagnjuren u knjigu. Koricama je zaklonio obraze. – Još nisam ožedneo.

- Voda je sveža, samo da znaš.

Nije se usuđivao da pita kada će baba doći po njega. Očekivao je da će ujak o tome govoriti a ne brbljati o bljutavoj vodi donetoj u staklenoj posudi kao da je natočena u pehar koji je prineo licu. Po njemu se širio pa skupljao otežali ulepljeni osmeh, kao ožiljak.

Ujak je malo pognut izašao iz biblioteke.

Helmut je ponovo kroz prozor bacio pogled na ulicu obamrlu u podne. Pustu. Nije bilo ni dečaka sa kojima je na pločniku i kolovozu pravio topove od blata i blatne

hlepciće i kifle. Sokak je bio prav, s nekoliko mladih stabla jadrnih krošnji koja ga nisu mogla suziti niti pokupiti prašinu što se podizala kada je ulica bila živa.

Pomišljao je da se iskrade iz kuće i spusti do Mesića, i tamo, ako ništa više, bar miriše vodu, smrdljivu, masnu, sapunjavu kojom nikada, sada više nije bilo ni najmanje sumnje, neće otploviti, ni otplutati, do širokog mora, nepregledne vode za kojom su on, Danilo, Laslo, Hanes, Baroš, Milutin, čeznuli i sanjarili da pronađu put do nje, godinama, svakog leta kada su po sparini gazili po muljevatom dnu rečice, i do kolena se zaglibili u nju. Otići, otići, zvonilo je i sada u njegovoj glavi. Plašio se da izađe na umrtvljenu ulicu i pokuša da i svoje drugove izvede na nju, da se poigraju i poneku reč izmene.

Bio je ubeđen da se i iza drugih prozora, u nabranim, valovitim, teškim zavesama kriju lica što povremeno bacaju oprezne i plašljive poglede napolje i tako, bar prividno, napuštaju sumorne sobe, nalik zatvorskim; izlaze na ulicu, da je vrate u život i udahnu malo vazduha, načas slobodni od potamnelih, skučenih odaja i prizemnih izduženih kuća, na prvi pogled spoljštenih i utonulih u podrumu.

Možda postoji pesma ili igra koja može da oživi ulicu. Kao kada su se naivno i veselo preskakale vatre nasred nje upaljene, plavičaste i ljubičaste, što su se zanosile, bacale lelujavu svetlo na lica dece i odsjaje slale u nebo.

Ujak mu je govorio da nije dobro da viri na ulicu. Napolju ima raznih ljudi, a među njima i onih s mračnim mislima i zlim namerama. Oni ne čine nikome dobro. Oni su ljudi, oni su zli. Ne razlikuju drvo od čoveka, koru drveta od ljudske kože.

- Neću više da gledam kroz prozor.

Smrklo se. Noć je odmakla. Helmut je jedva zaspao.

Sledećeg dana, u ranu zoru, ujak Robert je otišao od kuće ili je bio odveden nekuda. Izašao je na ulicu.

Kao kad sveći marširaju nadirala je preko Panonske nizije Crvena armija i nosila uzvitlane oblake prašine, na sebi, kao nebeska krila. Kao da sleđe sa neba i juru preko poља и тврдих њива, запуштених воћњака, изгажених поља, преко напуштених крличњака, освајала је и ослабађала село по село, варош по варош, неbeska војска која је омрзнутим непријатељским јединицама уливала страх и међу њих уносила пометњу. Као кад свеći марширају. Невидљиви. Један немачки војник је то записао у свом нотесу. Када је видео првог руског војника како одрпан, голих колена, прелази преко пољане без бојазни од кише куришума, љуља се и провлачи кроз унакрсну паљбу, попут духа. Вероватно није ни знао куда иде, ни где се задесио, далеко од завичаја као да је оданде прогнан и као да се преселио у равницу, суво дно давнашњег мора. Можда ни мештани нису знали ко долази и запоседа улице, и куће. Долазили су без најаве, без гласника после најезде пламених облачина у које су се увлачили и кретали се у њима, сиви. Облаци. Војник их је упоредио са свецима на маршу.

Опколили су варош и укопали топове и ракетне бацаче у предграђа. Гађали су центар града у којем се забарикадирало језгро противничких војника. Опсада је трајала данима. Улице су праистале од експлозија. Варошани су се крили по кућама, претрашени. Нису знали да ли се надају, близу смрти што је надлетала њихове зидове.

Немачке јединице су почеле да напуштају В. пре доласка руских трупа и југословенских партизана. Они који су остали били су решени да се боре до последњег човека. Другог излаза нису имали.

Зрна су летела и праштала, одваљивала комаде зидова, разбијала калдрму и правила велике рупе.

Ватромет ужаса и умирања. Пуцњава – музика уз коју се лако растајало од живота и радости. Све се померило, куће и дрвеће, и криви, извијени сокаци под прашином. Она, узвиглана, попут тешке магле гушила је мештане и увлачила се у собе, давила и склоњене укућане, престрављене, усијана од жестоке паљбе падала је преко дворишта као плашт, и све живо збрисала, та грозна олујна прашина.

Нико ништа није рекао. Људи нису говорили, ни муцали. Ни лајали, мукали, ни кокодакали, нити мијаукали. Домаће животиње се нису одазивале на јек граната и танади попадалих по крововима.

Нико није прозборио ни реч. Језик смртоносног оруђа се само чуо и попут црних птичурина слетао на зграде-склоништа унесрећених људи, који су изгубили памет и речи.

Нико није говорио. Укућани, склупчани од страве, споразумевали су се погледима и трептањем очију.

Једно пушчано тане се зарило у дебелу дрвену капију наше куће у Темишварској улици и тамо остало неколико година. Дедина воскарска радња је била затворена, и мада је смрт харала градом, није било купаца свећа. Нису долазили ни преко башта, кришом по мраку, како је деда претпостављао, и надао се. Страх је био прејак за све нас.

Пред нашоом кућом погинуо је онижи риђи Рус. Широко лице му је било дечје. Гологлав прелазео је преко улице и погођен пао је на леђа, потиљком ударио о калдрму. Лежао је непокретан само неколико минута док нису дотрчали његови и, упркос убрзаној паљби, подигли беживотно тело са тла и кроз отворена врата увукли у сеновито двориште и тамо га положили и покрили прљавим чаршавом, видео сам. Темишварском улицом Руси и Титови партизани приближавали су се центру вароши. Освајали су сокак по сокак, неме улицице, престрављене због борби.

Плашио сам се. А нисам смео ни да кажем да желим да пуцњава престане, утихну злехуде аждаје, и да се дедина воскарска радња, и очева лицедерска, оживе и отворе.

Једна армија је надирала, док се друга повлачила и бежала, и остављала одступницу осуђену на пораз и смрт.

Можда је тада требало да запишем детаље тих догађаја. Нисам имао оловку ни свеску, а остао сам и без гласа. Можда се све то ипак неком другом дешавало, а сада ми се чини да сам ја био онај преплашени дечак у Темишварској који се некада, у Месићу, играо ратника, Фантома и Тарзана.

Црвене војске су надирале са све четири стране.

Борна кола су тутњала у уским сокацима.

Отпор немачких војника је био сломљен и В. од њих ослобођен. Ослободиоци су преживеле и заробљене стрељали изван града, на путу за Румунију, и тамо их негде покопали у заједничке јаме, обележене срдљивом, отровном кукутом.

Док су из правца Шинтераја допирали рафали и појединачни пуцњи, пред очима ми је искрсао лик малог риђокосог пегавог војника, гологлавог дечака који је превалио стотине километара да би га у В. смрт пољубила у срце. И да падне на леђа. Мислим да му је и лице било окрвављено, гледао сам кроз прозор када сам измакао материној пажњи и накратко умакао од страха. Младићу је риђа коса падала преко ушију, пламена и светла. Масна, залепила се за

испунчено чело из којег су избијали танки млазеви крви када се опружио по углачаној калдрми. Какав га је то немир повео од куће у В., за њега тешку, недогонетиву и судбоносну, фаталну туђину? У смрт. У ништавило.

Можда није стигао ништа ни да каже пре но што је несмотрено и кобно истрчао наред широке улице.

Где је сахрањен?

Чим су га војници унели у осенчено двориште, мајка ме је одвукла од прозора. Очи су јој биле црвене, подочњаџи отечени.

Кукута је расла по периферијским потоцима и баруштинама што су опасивале варош, и прокопаним каналима којима је отицала вода после јаких бујица и отапања снега на Брегу, и на обалама Месића, где су остале наше недограђене мале колибе и недовршени речни сплав од којег је остало само влажно труло дрво. Ничему више није могло да послужи. Кукуте је било тамо где су станишта жаба. Жабе су се храниле кукутом, вероватно. Нисам сасвим сигуран. У рату је све могуће.

najlakše je odvesti čoveka na mesto odakle ne može da se vrati odakle ne može da nađe put za povratak

u ratu se jednostavno zalupa na nečija vrata i kada se ona otvore čovek se istera iz stana izvede iz kuće i odvede u nepoznatom pravcu

nogom se razvale vratanca i s podignutom puškom kroči se u nastambu nepoznatog čoveka i od tog trenutka on život više nema u svojim rukama za njega život je okončan i uhvaćenom ulovljenom uhapšenom preostaje nada da će u budućem životu možda bolje proći

dovoljno je da neko prstom pokaže na nečiju kuću i u njoj će se obreti odred vojnika naoružanih do zuba iskeženih zuba

odvode ga ko zna kuda

i ko zna zbog čega

ništa mu ne govore i on se ne usuđuje ništa da pita da ne bi pogoršao svoje ionako mučno i beznadežno stanje da ne ozlovolji dovoljno zlovoljne vojnike kojima je umesto dobre i lude pijanke zapalo besmisleno hapšenje koje je moglo da se obavi dan kasnije

pri odvođenju ne sme da se osvrće jer ako pogleda za sobom nestaće istog trena zna i pokorno prati hod mrzovoljnih stražara

kao senka

ljude odvode samo zato što nekog moraju da odvedu i da ga saslušaju i osude drže u pritvoru gladnog i žednog prebijenog i usranog prljavog danima neumivanog prestrašenog mučenog da bi otkrio neku tajnu i bilo koga izdao zatvorenog bez svetla i bez dana ili ga po kratkom postupku streljaju i puste njegove bliske da veruju da je nestalo lice živo da budu u zabludi a već je zakopan u masovnu grobnicu s onima koji dele njegovu sudbinu

rođaci ne smeju da se raspituju za njih jer će i na njihova vrata mračni ljudi u tamnim uniformama i crnim kožnim mantilima zalupati

kao senka hoda između ćutljivih strogih čuvara i pretvara se u senku dok se kreće pokušavajući da pokrete svojih nogu uskladi s pokretima vojnika ili policajaca ni sam ne zna jedino je izvesno da s njim mogu da rade šta im se prohte i mogu da pucaju ako pokuša da beži i zna da su mnogi ubijeni u očajničkom pokušaju bekstva iz dobro organizovane i ispletene mreže i takvi napuštaju život sa zrnem u potiljku i leđima kao u lošem filmu

konačno postaje sen sahranjen u neobeleženom grobu tako da ga niko ne može pronaći i identifikovati njegovo izmučeno izlomljeno izmrcvareno telo koje se posle onog odvođenja ne razlikuje mnogo od životinjske konjske, goveđe ili pseće trupline izobličene poput svake obične lešine

ljudi jedva čekaju da nekog uhapsu i izvedu iz stana i kuće smišljaju godinama i decenijama način da to lepo izvedu da to bude savršeno sanjaju o tome i kada im se ukaže prilika u uniformi ili samo kožnom mantilu izvode žrtvu na ulicu i odvođe na put kojim jadnik nikada više neće proći i neće moći da nađe put povratka

sasvim je dovoljno uperiti prst u nečiju kuću

Mislio je filozof mačak.

Danilo Kopča je bio vrlo nervozan. Pušio je cigaretu za cigaretom u biblioteci. Doneo je iz čitaonice sve dnevne listove, ali u njima nije našao rezultate književnog konkursa titogradskih novina mada je u oglasu bilo navedeno da će odluka žirija biti saopštena u svim dnevnicima, kao i na radiju, devetnaestog avgusta, na Preobraženje. Dvapat je prelistao novine. Ni u jednim nije bilo reči o konkursu i *Zidu*. U čitaonicu ih je vratio s cigaretom u ustima. Disao je kroz nos. Upravnik biblioteke ga je blago upozorio zbog pušenja i, nasmešen, rekao mu da se javio direktor Gradskog pozorišta, i da ga poziva na razgovor o njegovoj drami.

Đavolja jazbina. Kopča ju je napisao za sedam dana, u zanosu, na šta ga je navela vest o Telegramovoj nagradi. Vrata mi se otvaraju, mislio je, vrata su mi najzad otvorena. Dvourao se da li da u naslovu drame reč "jazbina" zameni "vratima". *Đavolja vrata*. Opremio se za prvu verziju i tekst, čim ga je prekucao, odneo u pozorište. Rukopis je po običaju, za sreću, gurnuo ispod kreveta. Direktor ga je ljubazno dočekao i s radošću saopštio da su očekivali njegovu dramu, mnogo su očekivali od njega, kazao je, i prosto mu oteo ukoričeni tekst iz ruke i, naduvenih obraza izbacujući iz sebe vazduh kao vetar, rekao:

- *Đavolja jazbina*, divan naslov, očaravajući. Mislim da smo dobili pravu dramu. Neću ni da je čitam. U tebe imam veliko poverenje – verglao je. – Ovo je pravo pravcato remek-delo. Znam. Posle Sterije niko ništa bolje nije napisao. Niko se ne bi ni usudio da je tim imenom krsti... *Đavolja*... Strašno.

Poveo je Danila u pozorišni klub da ga časti pićem, za uspeh na „Telegramovom“ konkursu i za briljantan tekst koji je poverio lokalnom teatru. Dve mlade glumice, s jakom šminkom na licu kao da se vraćaju s probe ili su možda igrale u podnevnoj predstavi za decu iz zabavišta ili vojnike kojima van kasarne nikada nije dosadno i kojima u gradu ništa nije mrsko, gledale su prema romanopiscu i sašaptavale se i smeškale. Jedna je bila mršavulja uskog lica i usta našminkanih jarkocrveno, a druga zaobljena i okruglaste glave koju su ljubičasta i plava šminka činile upadljivijom i krupnijom. Verovatno je u komadu igrala kobnu smrt, pretpostavljao je Kopča i uzvratilo im pogledom dok je ispijao mlaku lozu. Oči su mu se zasuzile i zagrcnuo se kada je upitao šta se to na sceni igra u podne.

- Nije važno. Neko gostovanje. To vojska gleda i uživa u matineu, samo da izađe iz kasarne – odgovorio je direktor i naručio još dve loze. – Tvoja drama će gledaoce baciti na pod, budi siguran. *Đavolja*... Strašno. Igraćemo ga u sledećoj sezoni. Biće to naša prva premijera, u septembru, da znaš.

Srkutao je piće. Usne su mu pomodrele. Smejao se. Glumice su istrčale iz kluba kad ih je piskutavi ženski glas iz zvučnika, kao da vapi, pozvao na scenu. Direktor je namignuo piscu.

Kratki roman *O ratu* je izašao iz štampe. Deset primeraka je stiglo u biblioteku. O Kopčinoj proznoj poemi raspredalo se po gradu. Direktor pozorišta ga je telefonom, preko upravnika knjižnice, pozvao na važan sastanak.

U direktorovoj kancelariji u velikoj crnoj kožnoj fotelji, jedinog u prostoriji, zavalio se čovek s tamnim naočarima od kojih mu se oči nisu videle i sa cigarom u zubima. Kopča, u crnoj rolki, lako je preskočio nekoliko stepenika i ušao u kancelariju. Direktor ga je upoznao s mladim rediteljem iz Beograda Adamom Prvim, tako ga je oslovljavao, koji će režirati *Đavolju jazbinu*. Istog popodneva počinje čitanje teksta u probnoj sali. Glavnu rolu igraće beogradska glumica Ružica Tekelijin koja je u prestoničkim pozorištima imala zapažene uloge u mnogim predstavama, a rođena je u V.

Direktor je ustao.

- Naša zemljakinja – rekao je zadihano. – Presrećna je što će igrati u tvom komadu, presrećna da zaigra u komadu velikog pisca iz naše lepe varoši, tako je rekla. Po podne će doputovati i biće na prvom čitanju mada tvrdi da svoju ulogu zna napamet. Poznaje svaki pedalj našeg grada, tako kaže – direktor je brzo disao.

- Drago mi je – rekao je Kopča vidno uzbuđen.

- I meni – kazao je reditelj s tamnim naočarima.

Adam Prvi se izvukao iz fotelje – bio je tanak i visok, lopatice su mu se ocrtavale na beloj košulji kratkih rukava a ključne kosti su iskočile iz mršavog tela kao da je mesece proveo u koncentracionom logoru – i krenuo prema vratima.

- Drago mi je – procedio je s cigarom u desnoj šaci. – Moram da idem i vidim se s glumcima. Malo su uplašeni, čekaju me. Tako je uvek na početku. Imaćemo lep komad za gledanje i uživanje.

Kopča se malo uzrujao:

- Znači danas počinje...

- Za mesec dana imaćemo dramu na sceni... *Đavolja*... Strašno, ali strašno dobro, veruj mi... Možda bi posle premijere tekst mogao da prodaš nekom beogradskom ili novosadskom teatru.

Proteklo je šest meseci otkako je prekucani tekst odneo u pozorište. Posle pola godine izvukao je ispod kreveta rukopis, žutu veliku svesku tvrdih korica ispisanu sitnim slovima, znacima koje je samo on umeo da rastumači pre no što je dramu počeo da kuca na писаćoj mašini. Po rukopisu se nahvatao talog svilene zagušljive prašine koja se uzvitlala kada je pisac svesku odigao sa poda, a prekrila su ga i sasušena telašca sitnih insekata što su na njega sletala i tu se zalepila. Prašina se uvukla u svaku poru sveske. Rukopis je zaudarao na plesan koja je obložila mrak pod posteljom.

Đavolja jazbina.

Pisac je sa zadovoljstvom čitao tekst, nehajno prelazio preko didaskalija, i najviše se zadržavao na replikama glavne glumice pokušavajući da podražava njen uspaničen, visoki, histerični ciktavi kurvinski glas. Zamišljao je njene vlažne usne, napućene, kakve su bile i u beogradske umetnice Ružice Tekelijin presrećne što će odigrati tu rolu, ulogu fatalne strasne gubitnice, lake ljubavnice koju ni pretnja smrću neće moći da odvoji od erotskih strasti, zamišljao je i sapete velike grudi pod tesnom satenskom bluzom, s raskopčanim dugmetom u predelu grudnog koša. Dok je čitao, uzdisao je.

Radnja tragedije odigrava se u jednoj baraci, u stvari sobi čiji je zid, u pozadini scene, crn, i koja nema prozora. Ličnosti govore povišenim tonom, uzburkanim glasovima, jure se po skućenom prostoru i hvataju se ili jedno drugo spašavaju od pada u bezdan koji ju tu negde, na pozornici, tu negde u svetu, a sa svetom oni su u

vezi samo preko zvukova što dopiru spolja: pucnjevi, detonacije, krici, užasni vetrovi. Eksplozije. Prestrašeni ljudi u akustičnoj crnoj baraci ne mogu da nađu zajednički jezik. Pisac je kroz njihove dijaloge provukao i priču o samoupravljanju, nesporazumima, neshvatanju, sporom razmišljanju i borbi za istinu. Zatočena lica, međusobno suočena, upravljaju svojim životima ili nastoje da to čine. Svoje stvaralaštvo pokušavaju da povežu u nekakvu celinu, hvataju se u strasno kolo, da li kolo života ili smrti ostaje na gledaocima da procene. Pričaju, viču, galame, govore, pričaju, i niko ničije mišljenje ne uvažava. Pokušavaju da uspostave dijalog sa zvucima – ljudskim jaukom, životinjskim kricima, fijukom vetra, pušćanom paljbom, topovskom kanonadom i detonacijama bombi – što dopiru spolja, dozivaju druge ljude, nevidljive, i vode računa, u grčevitom strahu, da ne propadnu kroz pod barake jer je na drvenom patosu rupa neodređene veličine, a možda je čitavo tlo sobe rupetina, masovna grobnica u kojoj će oni biti živi sahranjeni, ili možda u njoj nastaviti besmisleni, samoupravljajući život s nevezanim razgovorima. *Đavolja jazbina* nema kraja. Tragedija se ne svršava.

Danilo Korča, u crnoj rolci koja mu je čvrsto obavijala vrat, podrhtavao je od blage, potmule jeze. Sedeo je na podu, s dupetom na petama i sa sveskom na kolenima. Noge su mu utrnule. Pitao se da li je on napisao tu dramu. Zatvorio je svesku i mekom, plišanom tkaninom brisao je od nataložene, svilenkaste prašine.

Један војник је на глави имао капу с ушивеном црвеном петокраком, а капа другог униформисаног није имала никакав знак. У рано јутро ходали су тешко, неспретно, у разгаженим чизмама које су биле бар два броја веће од њихових стопала. Тако гегави изгледали су незаинтересовано као паори из тог краја вароши док су пролазили Алексином улицом, и деловали су као природан део пустог сокака док се нису зауставили пред пекарском радњом на којој су метални ролои били спуштени и закључани катанцима. Онај са звездом петокраком је запалио цигарету као да је размишљао шта да предузме. Други је из унутрашњег џепа раскопчане блузе извукао папирњ и главом показао према затвореној капији. Извадио је цигарету из уста саборца, издахнуо дим и прозујао:

- Овде је. Њега треба да узмемо.

Други војник је нешто неразговетно изговорио, пришао капији и залупао по њој.

Једно крило капије се отворило и у његовом оквиру појавио се онижи човек, широких рамена, крупне главе, плавокос, светлих очију, пламтећег погледа. Поздравио је придошлице. Осмехивао се као да им је говорио да их одавно чека и да је знао да ће тог јутра доћи по њега. У некој књизи је то прочитао.

- Дошли смо по тебе. Речено је да треба да те одведемо – изустиио је тихо млади војник с црвеном звездом изнад чела. То је казао као да га се џео случај не тиче а пред капијом се затекао само стицајем околности на које не може да утиче, јер други о свему одлучују, решавају питања живота и смрти. – Треба да поћеш с нама.

- Знам.

- Узми своја документа. Треба нешто да се провери...

- Понео сам их – рекао је пекар Роберт Роман.

- Полази – изговорио је оштро други униформисани и опушак цигарете чизмом изгњечио на плочнику, претпостављајући да ће га неко узети. – Немамо много времена.

- Знам – рекао је покорно ухапшени. Није питао куда га воде. Закључао је капију и велики кључ гурнуо испод ње, да се нађе малом сестрићу Хелмуту.

Кренули су пустом улицом.

Ниједан прозор се није отворио, мада је Роберт слутио да га иза завеса посматрају уплашени суседи, и да га сажалевају.

Испод затворених прозора млади војници су спроводили ухапшеног пекара, Немца, који се у први мах понадао да ће га одвести у градску пекару да помогне при справљању хлеба, јер пекари су у рату, који се приводио крају, мањкали, било их је мало, а учесници у борбама и измучени, измождени народ, уморни освајачи и исцрпљени ослободиоци, жудели су за свежим, топлим векнама хлеба и земичкама чији је омамљујући мирис, неколико година пре тих несрећних збивања, преплавио улице у којима се хлеб пекао. Пекаре су биле скромна светилишта варошана. А врући хлеб...

Роберт је одведен у некадашњи магацин – у предратно време тамо се чувала пшеница, жито, после вршидбе – претворен у сабирни логор Немаца. Полумрачна хала је имала само неколико малих застакљених правоугаоних отвора под таваницом кроз које је продирало слабашино октобарско светло и целом простору давало још сабласнији изглед. Много мушкараца је било затворено на том простору који је због мноштва људи деловао скучено. Ћутали су и мировали у полумраку, стешњени. По металним вратима на магацину-затвору нахватала се рђа. Кад год би био доведен нови заточеник, зашкрипала би као да га поздрављају и желе му пријатан боравак.

Роберт је био уплашен.

Theresia F. se nije usuđivala da izađe iz kuće. Ujutro bi kroz prozor i jedva razmaknute zavese osmotrila kuće preko puta iz kojih niko nije izlazio. Pitala se da li iza njihovih prozora takođe neko pogleda na ulicu i uglačane granitne kocke preko kojih bi s vremena na vreme prošao kamion ili bešumni bicikl. Celu noć je provodila uz prozorska okna. I gledala. Fenjeri su promicali sokakom. Dreilaufergasse je bila puna podruma s vinom, podruma što su mirisali na vino i zaudarali na burad i vlažnu memlu.

Ulicom, noću, povremeno bi kradom promakle povijene senke, ili seni, s fenjerima poput svitaca i brzo bi nestale u nekoj kući, i gasile se. Theresia je očekivala da neko i u njen dom svrati i donese vesti o dešavanjima spolja, o sinu i unuku u Aleksinoj ulici. Nadala se lepom glasu mada udaljeni rafali i pojedinačna paljba nisu nagoveštavali dobre vesti.

Samo je jednom, u sumrak, došla usplahirana susетка i pola nemački a pola srpski uzrujano pričala nešto o Šinteraju i streljanjima, da to nije mesto za svodenje računa. Skoro je zaplakala i ubrzo otišla. Theresia je bila užasnuta. Bojala se nedorečenih vesti, priča. Strahovala je od izlaska iz kuće mada se jedva suzdržavala da ne izađe i ode u pekaru kod Male crkve i potraži Helmuta. Kada je susетка, sitna plava žena koja je izgledala mnogo starija no što je imala godina, otišla, u glavi su počele da odzvanjaju njene reči o podrumima u koje su trupkajući i zanoseći se, izvitopereni, silazili bleđi i neispavani ruski vojnici, razbarušeni pobednici, sladili se vinom, i tražili rakiju. Kada bi seli, teško bi ustajali kao da su srasli za klupu ili hoklicu ili panj ili nešto drugo na šta bi se spustili.

Kada bi je san na stolici kod prozora savladao, sanjala bi kako kroz maglu trči prema Helmutu, uzima ga u naručje i sklanja se s njim u zamračenu sobu. Ne može da upali svetlo. Sluti da je sobičak golih zidova i bez prozora i nameštaja, bez sijalice ili petrolejske lampe. I najslabiji zvuk spolja bi je vraćao iz sna što ju je nakratko obuzeo i zamaglio joj misli.

Osim komšinice niko i nije kročio u veliku kuću u čijem se drugom delu Theresijina snaja zatvorila. Nikom nije dopuštala da joj priđe. Ni majci, kada bi posle nekoliko trenutaka oklevanja oprezno zakucala, nije otvarala zaključana vrata. Samo bi rekla da je ne uznemirava, da je ostavi na miru. Šaputala je da joj je previše dešavanja na ulici i varoši.

Theresia, nemoćna da bilo kome pomogne ili šta svrsishodno preduzme niti u prilici da nekoga sasluša, vraćala se svom prozoru u svet i, očajna, kradom piljila na ulicu očekujući da se tamo nešto dogodi. Veliki zidni sat je otkucavao u pravilnim razmacima, njegovo klatno se ravnomerno njihalo. U zamračenoj sobi je bilo hladno. Ogrnula je topao šal i skupila se na stolici, sve sitnija, i smežurana, na njoj. Na pamet joj je pala stolica za ljuljanje, zbog čega se nasmešila kao da je još neko, njoj drag, bio u prostoriji kome bi se obratila, i poverila, smirena, ravnodušna, dok se ljuljala poput klatna na časovniku. Pomišljala je i na napušteni porodični vinograd. Možda je trebalo da se sa Helmutom sakrije u vinogradarsku kućicu dok nevretime ne prođe. Dok crvena oluja ne umine. Bilo je kasno, plašila se, i zadrhtala od jeze.

U zoru, dok su joj odebljali očni kapci padali, začula je brektanje motora na uskoj ulici. Sivomaslinasti kamionet se zaustavio pred zgradom preko puta njene. Dva uniformisana zdepasta krivonoga čoveka hitro su iskočila iz vozila i snažno pesnicama zalupala na kapiji. Pojavio se stanar, gologlavi čovek raskopčane bluze, bunovan. Govorio je nešto, nećujno, srpski ili nemački, vojnicima koji su ga bez reči uhvatili pod ruke i malo odigli od tla. Videla je kako ga poput vreće ubacuju u kamionet. Sve se zbilo munjevito da nije stigla da uoči da li je imao cipele ili je bio bosonog.

Oči su je pekle.

Gledala je.

Ervin Mareš je priredio književno veče u Gimnaziji šestog septembra, u čast početka nove školske godine. Danilo Kopča je pozvan da čita odlomke iz romana *O ratu* i da o knjizi govori učenicima i zainteresovanim profesorima. Prethodne večeri njih dvojica su sedeli u "Srbijinoj" bašti zajedno sa Aleksandrom Barošem koji je primio još jedno pismo iz Beča. Helmut je otkazao dolazak u V. što ga je mnogo razalostilo. Baroš je bio razočaran. Popio je tri krigle piva. Prvo bi posrkao penu a onda u nekoliko dugih gutljaja ispraznio čašu. Govorio je o Helmutu i Robertu Hamerštilu, o putovanju u Beč. Otputovaću u Beč kad-tad, rekao je mutnih očiju, mesece i mesece ću provesti kružeći po njemu. I nikada, zapravo, neću ga napustiti, moj drugi rodni grad, veliku lepu varoš. Govorio je kao da grca. Na usnama mu se uhvatilo malo bele pivske pene.

- Pena od brkova – našalio se Kopča.

- Danilo, nije to šala, Danilo – rekao je Baroš prekorno i, ojađen, promišljao se da li da naruči još piva. Gledao je prema konobaru ali mu se nije obraćao. Oblizao je nausnicu.

- Brkata pena – Kopča se nasmejao.

Bio je vidno raspoložen jer je Radio Beograd u popodnevim vestima objavio da je njegova priča *Zid* dobila treću nagradu na književnom konkursu titogradskog

dnevnika. Ervin je u beogradskoj "Politici" pročitao rezultate konkursa. Ova lepa vest se poklapa s našom književnom večeri, kazao je Mareš, članovi literarne sekcije jedva čekaju da se pojaviš u školi.

Krenulo mi je, mislio je Danilo, krenulo mi je. Kratak roman *O ratu*. Treća nagrada u Crnoj gori. I skorašnja premijera *Davolje jazbine* u Gradskom teatru, lepa pozorišna predstava, i novi roman koji pišem. Pomišljao je i na pripovetku *Kiša* o prijateljstvu Srbina u Nemca u okrutnim, besprizornim ratnim vremenima poslatu na međunarodni konkurs u Minhen. Šta li radi Karolina koja je priču prevela na nemački jezik?

- I ja jedva čekam da vidim tu darovitu decu. Hoće li neko od njih da pročita svoj rad? – pitao je mada je imao blagu strepnju od tog literarnog susreta jer je već posle prvog razreda gimnazije bio isključen iz nje zbog lošeg uspeha, neprimerenog vladanja i mnogih neopravdanih izostanaka, 1948. godine. – Bilo bi lepo, bilo bi lepo da i oni pročitaju svoje priče i pesme, ma kako početničke bile... Svi smo počeli od nule...

- Stidljivi su – rekao je profesor.

Dodao je da će književni susret biti lep. I ja sam ubeđen, složio se Danilo. Biće i rolci, jer ne podnosi sakoe i ispeglane košulje kakve nose nalickani i namirisani tipovi. Ništa, ništa, kazao je Ervin, vi ste pisac, Kopča, gimnazijalci će to da shvate, luduju za egzistencijalistima i njihovim crnim džemperima i majicama. Reći ću im da ste i vi u tom književnom pokretu. Ne, ne, usprotivio se Danilo, ja pripadam samo sebi i jedino sebi, ne želim da me povezuju s drugim umetničkim pravcima i manifestima i programima.

Mala sala je bila puna gimnazijalaca. Učenici prvih razreda su sedeli u prvim redovima i velikim očima gledali Danila Kopču kako ulazi u svečanu prostoriju u kojoj se svakog juna saopštavaju imena novoprimljenih učenika, onih srećnika što su položili kvalifikacioni ispit. Direktor je sedeo u zadnjem redu, pored vrata gde je dežurni profesor stajao i umornim pogledom prelazio preko đaka kao da ih prebrojava.

Kopča je pročitao kratak odlomak iz novele *O ratu*.

Mlada publika je izgledala dremljiva, ni na javi ni u snu. Povremeno bi zaškripao red spojenih stolica kao da neko pokušava da ustane a drugi ga sprečavaju i ne dopuštaju da se odvoji od neudobnog sedišta. Onda je pisac u crnoj rolki, majici koja je na laktovima bila istegljena iz crne torbe izvukao rukopis priče *Zid*, promrmljao nešto o konkursu titogradskog lista i trećoj nagradi, i počeo da čita. Pripovest o mladoj ženi narodnom izdajniku i drugoj osobi, doušniku, drugoj glavnoj ličnosti pripovetke, o streljanju u centru grada pred nekoliko stotina uplašanih ili krvožednih, ili samo radoznalih, svedoka uzbudila je učenike i direktora u dnu sale i dežurnog nastavnika kod otvorenih vrata. Pažljivo su slušali uzdrhtali uzbuđeni piščev glas koji je postao siguran i smiren kada je izgovorio poslednju rečenicu iz proze:

Све сами зли духови шетају по граду, мирно и смешкајући се, и ничега се не сећају као да пре двадесет година у центру вароши та окривљена жена, о чијој се кривици и даље само нагађа, није стрељана пред очима стотине сведока.

Direktor je naglo ustao i bez reči izašao iz sale.

Pisac je to uočio i hteo pričati da doda još nekoliko rečenica, nenapisanih, i zagledan u iskucanu stranicu naprezao se da kaže da se među zlim dusima varoškim sokacima bezbrižno šetka i neotkriveni doušnik, s mnogim maskama na licu i premazan svim bojama, možda autor brojnih jezivih kratkih usmenih priča što su

mnoge ljude stajale života i u kojima nijedna ličnost nije ostala živa, naprezao se da kaže ali se samo osmehnuo i zahvalio slušaocima na pažnji.

Ervin Mareš je čestitao Kopči na lepoj i uzbudljivoj, uspejoj priči. Pogledao je prema učenicima. Nekoliko njih je podizalo ruke i gostu postavljalo pitanja. Odgovori su bili spori. Dok je pričao jedva je otvarao usta, i opet padao u iskušenje da izgovori nenapisane rečenice i tako, ipak, dovrši *Zid*. Teško je govorio. Mučio se sa rečima.

Ostatak večeri je proveo u bašti hotela sa Aleksandrom Barošem i pričao mu o pripremi pozorišnog komada. Baroš je ćutao i klimao glavom. *Davolja jazbina* sa poznatom beogradskom glumicom Ružom Tekelijin biće briljantna, biće predstava sezone, govorio je Kopča, zadrživši svakog. Baroš je ćutke klimao glavom.

Helmut je u polumraku sobe nazirao senke. Nije hteo da upali svetlo u ujakovoj biblioteci. Nije želeo da otvori svezak sa stripovima. Stajao je nasred sobe, zatim je kružio oko stola prekrivenog zelenom čojom. Opipavao ju je kao da želi na njoj da pronade i oseti otiske ujakovih prstiju. Napolju, video je kroz dva prozora, svetlost je bila siva, tamnosiva, puna prašine, ili je to bila magla, jedva prozirna, zemljane boje. Kružio je oko stola i, da ga senke ne bi povukle prema prozorima, jednim dlanom je prelazio preko mekog stolnjaka.

Senke su disale poput meha. Dečaku se učinilo da, nagnute nad stolom i masivnim stolicama, žele nekom da se obrate. Jeza ga je podišla. Pojačala se kada je shvatio da je sam, usamljen u velikoj kući, sa senkama u biblioteci koje kao da su izlazile, bolje reći izvirale iz mnoštva knjiga u zastakljenim policama. Prolazile su kroz staklo ili su bile odsjaj slabog svetla. Više se uzbudio no što se uplašio od šumova nalik ljudskom govoru i nemuštom jeziku kojim su se senketine sašaptavale i sporazumevale. Žmarci su milili po njegovoj koži. Jedna krupna drhtava crna senka se prelila preko police s knjigama, obujmila ju je kao da želi sve knjiga iz jednog maha da pročita, ili proguta, što je Helmuta prisililo da zatvori oči. Kada ih je otvorio, senketina je iščezla. Nestala je među knjigama, pomislio je, vratila se u svoju knjigu. Video je kako se svezak pomera kao da nekome pravi mesto, nadima se kao da je nešto krupno usisao.

Svetlo u prozorima je gasnulo. Ulica je tonula u sumrak.

Helmut je izašao u dvorište. I tamo, pored stabala drveća video je senke, pokretne, treperave, kako se uvlače u krošnje i čuče u njima. Spremaju se na skok. Dok su puzale uz drvo, činilo mu se da su masivne, gotovo telesne. Šumorile su kao da ih oktobarski povetarac pokreće. Dvorište je potamnelo. Preobrazilo se u ogromnu dahćuću senku koja je i kuću pomerala.

Došao je do kapije. Otključao je ključem podignutim sa hladnog betona i polako, dok ga je nešto milovalo po licu, otvorio jedno njeno teško krilo. I po ulici, na kojoj nije bilo ljudi, nijednog živog stvora, ni psa lualice, kretale su se bezoblične, nezgrapne, izlomljene senke što su dolazile iz daleke mutne svetlosti i proždirale, poput tamnih zveri, široki sokak. Mračnosive klizile su po prašini i dahtale. Preteći su otvarale strašne čeljusti. Osim njih ugledao je i lelujava, tamnožuta svetla u ponekom prozoru kuća čiji se udaljeni zidovi nisu jasno videli, ili ih nije bilo. Kaldrma je izgledala kao površina vode, reke, po kojoj su plovušili retki brodići s osvetljenim kabinama i komandnim mostovima.

Kapije su bile pune senki.

I velika kapija zgrade iz koje je izašao zacrnela se od teške seni. Zaključao ju je i glomazni ključ gurnuo ispod nje.

Odmakao je od kuće i gledao u pravcu kuda su vojnici tog jutra odveli ujaka Roberta. Pre no što su se uputili prema centru grada morali su da prođu pored Uspenske crkve.

Aleksina ulica se pretvorila u gadnu, groznu senku. Lebdela je.

Dečak se zbunjeno osvrtao.

Tri pogurene ljudske senke su ubrzano prelazile preko mosta na Mesiću kod Male crkve.

U Titogradu je objavljen Kopčin *Zid*. Nekoliko desetina primeraka novina s tom pričom stiglo je u V. i brzo je prodato. S dva primerka Danilo je ušao u biblioteku i jedan zaveo u zavičajnu kolekciju knjiga, časopisa i listova u kojoj se nalazila i novela *O ratu*. Drugi je ostavio na stolu čajne kuhinje uz reči “ako neko želi da pročita, ako mu se čita, priča kao priča”. Knjižničarke su spokojno ispijale kafu s jednim okom uperenim prema šalteru za izdavanje knjiga. Smeškale su se i klimale glavom kao da time obećavaju da će priču sigurno predano iščitati. On je otišao u pozorište da prisustvuje prepodnevnoj probi svoje drame na sceni. Glumci su se bili zaneli i igra je bila uverljiva. Zatočnici u tamnoj baraci, oznojeni, hvatali su se u ludi koštac sa senkama što su kružile po zidovima i podu, žive pod reflektorima i rasutom sivom svetlošću, njenim rasturenim snopovima. *Đavolja jazbina* je bila uzavrela.

Upravnik je sedeo pored Kopče i rekao mu da će za deset dana biti generalna proba. Glumci treba još malo da se uigraju. Reditelj Adam Prvi je pravi čarobnjak. Ružica Tekelijin u ulozi Vračare bila je čas na svetlu, čas u senci, zatamnjena, u kostimu skrojenom od crnih prozirnih velova tila i volana, satena što su lepršali oko njenih zamašnih bokova i napetih grudi, i hvatali se za njih, kao što su senke kružile oko njene zamamne, zavodničke figure. Budila je pohotu. Biće strašno, tiho je izustio Kopča. Vračarin glas je bio visok i histeričan. Vriskala je i valjala se po linoleumu na podu barake. U svakom trenu pored nje, kao da je prate u sumanutom plesu, nalazila su se dva omamljena ili pijana muškarca. Glumci su se uverljivo zanosili na nesigurnim nogama u pripijenim tamnim pantalonama. Iz velikih zvučnika dopirale su detonacije i štektnje mitraljeza. Zatočnici su urlali kao da svakog časa očekuju pojavu samog Đavola. Strašno, strašno, šaptao je Kopča oduševljeno, i skoro je zajecao od sreće.

Vratio se u biblioteku. Upravnik, vidno usplahiran, pitao ga je šta je uradio s tim *Zidom*. Ništa, odgovorio je Danilo. Kako ništa kad te zovu u Službu državne bezbednosti? Ko, šta? Pozvan si na informativni razgovor u Debe, i to odmah, govorio je brzo direktor biblioteke. Telefonom mi je rečeno da te odmah uputim tamo. Kod koga da me uputiš? Rečeno mi je da iz ovih stopa odeš u Sekretarijat unutrašnjih poslova, u sobu devetnaest. U koju sobu? Devetnaest. Čeka te D. B., jedan brkati debeljko. Nemoj mu reći da sam kazao da je brkati debeljko... i požuri... Idem... Mogao si jutros da se obriješ. Sada si našao da puštaš bradu, štektao je upravnik. Šta da mu kažem, pitao je Kopča. Videćeš već, zavisi šta te bude pitao o toj priči, u gradu su je već mnogi pročitali. Brinem se za tebe, Danče, stvarno brinem. Treba da znaš da oni čitaju sve novine, pročitaju svaku priču, reportažu i pesmu, i traže nešto u njima, nešto traže. Kruže nad njima poput kobaca... Moj *Zid* je obična pripovetka. Videćeš koliko je obična, kad ti kažu...

U sobi broj devetnaest, za glomaznim stolom u duborezu, sa zelenom mekom čojom, sličnom onom u biblioteci Helmutovog ujaka u Aleksinoj ulici, sedeo je čovek krupne glave, brkat, guste crne talasaste kose, baburastog pomodrelog nosa. Pušio je i nehajno listao veliku svesku, zagledan u nju. Nije obraćao pažnju na pridošlicu.

Kopča je stajao i strpljivo čekao da ga operativac tajne policije pogleda. Brka ga je osmotrio ispod oka i pokretom glave pokazao da sedne. Ispred masivnog stola nalazila se samo jedna crna stolica. Zaklimala se kada je pisac seo. Bila je rasklimatana ili je pod bio iskošen, neravan. Policajac je izgnječio opušak u plavoj aluminijumskoj pepeljari i obe šake postavio na čojani prekrivač stola. Kopča je osetio strah i pomislio je kako bi crna klimava stolica bila dobar rekvizit u izvođenju njegove drame. Ta misao mu je povratila samopouzdanje i izmamila slabašan grčevit smešak na usnama. I operativac se osmehnuo:

- Ponudio bih vas cigaretom, ali više ih nemam.
- Ja sam svoje ostavio u biblioteci – kazao je Danilo.
- Zaposleni ste u Gradskoj biblioteci?
- Da.
- Dugo tamo radite? – pitao je brkati glavonja. Nije pomerao dlanove sa stola.
- Skoro pet godina...
- Pet godina... lep period. I pišete? Šta pišete? I ja sam pisao pesme u gimnaziji.

Znate, svi gimnazijalci pišu pesme, pa onda zaborave na to. Ja pamtim da sam pisao poeziju, ne mnogo značajnu, onako više za sebe. Priznajem to. Nije sramota priznati pisanje pesmica i priča. To je lepo, ljudsko priznanje... I šta pišete?

- Prozu. Kao početnik pisao sam pesme... A sada prozu i drame. I radio-drame. Romane...

- Pročitao sam vaš kratki roman *O ratu*. Lepa knjiga. Svi o njoj pohvalno pričaju pa su me naveli da je pročitam. Dirljiva sudbina ljudi unesrećenih za vreme rata. Došlo mi je da je i po drugi put čitam. Dobili ste značajnu nagradu.

- Otkupna. Jedna od šest. Pravo na objavljivanje – kazao je Kopča i pitao se kuda vodi ovaj razgovor na prvi pogled nepovezan. – Važno je da knjiga bude objavljena. Da je čitaoci imaju u rukama.

D. B. je najzad povukao šake sa stola. Jednom je dodirnuo otekli nos, a drugom prešao preko guste crne kose. Zagledao se Kopči u oči:

- Šta vas je navelo da napišete tu priču, taj *Zid*, i da je pošaljete na konkurs i da dozvolite da se objavi u titogradskom dnevniku. Iznenadili ste mnoge naše sugrađane.

- Nisam znao.

- Nemojte da se šalite. Mnogi su je pročitali i telefoni zvone, zvone. Zvao je i načelnik okruga. Mnogo je zabrinut.

Kopča je hteo da se nadoveže i kaže da je i upravnik biblioteke zabrinut, ali se uzdržao. Sedeo je mirno dok je D. B. polako govorio, u stvari izgovarao dugo i isprekidano pitanje, zašto je pisac, tako darovit pripovedač, u svojoj kratkoj priči pisao o tobože nedokazanoj krivici saradnice nemačkog okupatora, o njenoj bajagi navodnoj izdaji, zapravo nevinosti, i izmišljenom doušniku koji ju je podmetnuo novim vlastima da bi sačuvao vlastitu kožu, i koji još uvek bezbrižno i mirne savesti šeta gradom, o streljanju pred zidom u centru varoši, i što je spominjao masovnu grobnicu u kojoj je mlada žena, izdajnica, sahranjena s mnogim drugim bezimenim ljudima, i ko zna kime, i da li postoji to neobeleženo groblje, da li je pisac siguran da je stvarno ili je to samo plod umetničke mašte, književne slobode, ličnog pogleda na svet koji nije mali niti uzan, niko to ne brani ali je to ipak preterano, to je previše, zar ne, bilo je dovoljno da se napiše jednostavna celovita priča kad je reč o talentovanom stvaraocu, piscu s retkim osećajem za detalje, prosta pripovest o stvarnim dešavanjima u ratu koji je mnoge unesrećio i u crno zavio, kao što je lepa nagrađena čitljiva novela *O ratu*, a šta je navelo Kopču da napiše kako sve sami zli duhovi šetaju po gradu, šta mu je to trebalo, i misli li da će time da proširi krug svojih čitalaca, i možda obožavatelja, šta je time hteo da kaže, baš ga zanima šta je svojom pričom, koja

verovatno u Beogradu ili Pančevu ne bi bila objavljena, hteo postići, da zbuni ljude ili da pokrene, probudi reakciju, nazadne snage, govorio je D. B. usporenim jezikom mada je po njegovom pocrvenelom nabrekli licu i modrom nosu s usplamtelim zmajskim nozdrvama izgledalo da će eksplodirati i raspasti se.

Danilo je sedeo i mirno slušao kao da ga se to ne tiče. A osećao je kako duboko u njemu nešto cepti i navodi ga da skoči sa stolice i izjuri iz kancelarije.

Ostao je na klimavom stocu.

- Zašto ste to pisali? – zapitao je udbaš.

Kopča je rekao da je sve to samo deo jedne jedine knjige što se neprekidno stvara, kazuje se i piše od kada postoji reč, to je usmeno i pisano večno celokupno delo čovečanstva, i bilo je nemoguće da on, pisac koji živi i tavori u maloj varoši, izbegne da to napiše. To je samo maleni odlomak velike ljudske sudbonosne knjige. Ona je možda negde već i zapisana, a on, i ne znajući to, samo prepisuje jedan njen neznatan deo za uski krug čitalaca, pravih ljubitelja knjige i iskrene čiste umetnosti. Nije mogao da odoli velikom i strasnom spisateljskom iskušenju koje ga je obeznanilo, tako da nije siguran da je baš on napisao *Zid*.

Brkati operativac je grickao palidrvce i kazao da je kao gimnazijalac uživao u pisuckanju pesmica. Činilo mu se da uzleće na nebo i da je na čudesnim, belim oblacima začaran, ali sada je siguran da one nisu bile deo jedne jedine knjige koju ispisuje celokupno čovečanstvo. Svako piše svoju knjigu, i kroji svoju sudbinu.

Danilo Kopča je slegnuo ramenima. Zalepio se za stolicu.

Ispitivač je podigao svoje otežalo slatinasto telo i, smeškajući se, podignutom rukom mršavom neobrijanom romanopiscu, čiji su zubi kao i kažiprst i srednji prst bili žuti od duvana, pokazao vrata.

Мали Хелмут Ф. је стајао на улици, у сумрак, и гледао према гвозденом мосту на Месићу куда су два војника одвела његовог ујака. Хтео је да пође за њима. У то време Роберт се налазио у некадашњем магацину са десетинама других одраслих Немаца које су тамо затворили партизани. Седео је на поду с главом и прекриштеним рукама на коленима. Покушавао је да заспи.

Драјлауферовом улицом ходала су два гологлава плавокоса Руса четвртстих глава и јаких вилица и дебелих усана, мајор и војник, у раскопчаним униформама и тежким огуљеним чизмама. Тетурали су се као морнари на палуби зањиханог брода и држали се око паса. Војник до зида ослањао се о искошене куће и, застајкујући, одржавао равнотежу обојици. Улица је била крива и треперава, у рани сумагличасти сумрак. Пуста под слабом јавном расветом.

За њима су се вукле преломљене сенке

Улазили су у куће, пошто би им се закључане капије отварале, и поздрављали укућане, жене и старце и децу, на полуруском и полусрпском “добри вечер”, а на чистом српском питали за подрум и вино. Готово свака кућа је имала подрум пун хладовине и буради с вином. Домаћини су се уплашено повлачили у углове бетонизаног или циглама поплочаног ганка док су војници за столом на његовој средини, за столом без столњака, пили вино из стакленог бокала пружајући га један другом. Смејали су се, и гутали вино, у три куће. Чинило се да ће сваког трена испустити посуду и она ће се на бетону разбити у парампарчад.

Нису могли више ни да изговаре своја имена. Гласови су им се помешали, мумљали су истовремено, па су се неразоветне речи и речце стопиле, и нико их

није могао разумети. Да је неко покушао да их запише не би умео ништа да напише, можда неке оностраничне знаке, вражје, веишчје. Два веишца су гутала вино као воду, распојасани. Лица су им се избечила. Лупали су се по грудима и нешто узвикивали, речи налик дому и отаџбини, завијали о далекој даљини, немушито језик и сулуди нељудски смех их је споао. Један се звао Серјожа, успело је сувоњавом старцу, чија је кожа на лицу била као спечена и који се униформисанима био представио као Јакоб, у трећој кући да разабере и рекао му је: Серјожа, донећу још један бокал рајнског ризлинга. Да-да-да, да-да-да, огласила су се оба прилично припита госта. Весело и разроко су гледали старог човека. Да-да-да. Устали су и грлећи се покушали да заиграју, али су се, климави, после неколико узалудних и напорних покушаја, дугих уздаха и тешког подригивања, вратили столицама.

Хелмут Ф. је хтео да оде у Драјлауфергасе.

Brkati D. B. je ponovo pozvao Danila Kopču u svoju kancelariju. Okrenuo je broj telefona biblioteke i kada se javila sekretarica, nije čekaо na vezu sa upravnikom, nego se njoj predstavio, rekao o čemu se radi i naložio joj da dovede Kopču do aparata, da bi ga lično pozvao u Službu na drugi informativni razgovor. Žena je uspaničeno skinula naočari, odgurnula stolicu i žurno, gotovo trčeći i saplićući se o svoje tanke noge, otišla do slepe sobe u kojoj je romanopisac predano pisao beleške o zavičajnoj kolekciji. Kopča je došao do telefona i rekao, dolazim. Kada je zadihana sekretarica stigla do svog stola, crna slušalica je već ležala na viljušci.

Kopča je seo na rasklimatanu stolicu ne čekajući da ga službenik državne bezbednosti ponudi.

Glavonja je popušio tri cigarete, jednu za drugom, a da se nije obratio piscu koji je prekrštenih nogu mirno sedeo i prisećao se kako je sebe, dok je sedao na zubarsku stolicu, ubeđivao da se burgijanje po zubu i bolno struganje ne dešava njemu nego nekom nepoznatom čoveku i da bušilica neće kružiti po duplji njegovog bolesnog zuba.

- A zašto ste pisali o masovnoj grobnici? – najzad je upitao policajac.

Kopča ga je gledao pravo u oči:

- Mnogi su govorili o njoj... Zapisao sam...

- A ko je govorio? Sećate li se imena?...

- Ne sećam se...

- Sa tim stvarima se ne smete igrati – rekao je pomirljivo D. B. – A ja vas kao umetnika potpuno razumem. Sećate li se imena?... Ništa vas na to ne obavezuje. Prosto vas pitam – glas mu je bio mekušan.

- Neki ljudi su govorili da su od drugih čuli, ali to je bilo odavno, možda pre nekoliko godina, tako da sam samo tu priču zapamtio. I prosto sam je zapisao, i poslao na konkurs.

- Ne sećate se?

- Ne – odgovorio je Danilo.

Zatim je operativac počeo da trlja baburasti nos i da govori o mladoj ženi koja je ipak izdala heroje iz pokreta otpora i o tajnom doušniku koji nije postojao nego ga je izmislila reakcija, oni koji su sarađivali sa okupatorom, kao što je i cela priča *Zid* puka izmišljotina, doduše književna koja se nekome može i dopasti, doduše ipak lažna i podmetnuta. Svi što su je pročitali smatraju je lošim delom, ili bolje reći nedelom nedarovitog pisca, mada je Kopča uprkos svemu izuzetno nadaren. Nije prestajao da

vergla ni kada je levom rukom, dok je desnom držao nosinu kao da se boji da će paprika otpasti s lica, sagovorniku pokazao prema tapaciranim vratima.

Vrata su bila teška i s naporom su se otvarala. Strugala su pod.

U biblioteci, u boks za predah i užinu sekretarica je nešto tiho govorila knjižničarkama dok je jedan mladi čitalac strpljivo, ili prividno bez srdžbe, stajao ispred šaltera za izdavanje knjiga. Kada se Kopča pojavio, začutala je i brzo tarući koleno o koleno odmaglila na sprat, u svoju kancelariju. Na piščev pozdrav žene nisu odgovorile, zgledale su se i nisu na njega obratile pažnju, a onda je jedna usporeno ustala, kao da je leđa strašno bole, i mladog člana biblioteke pitala koju knjigu želi. Kopča je pomislio, okreću li one glave od mene, i hteo je da ih to upita kao i da li im se dopala njegova priča objavljena u novinama. Učinilo mu se da ga prekorno gledaju kao izdajnika-izgrednika. Bio je ubeđen da je bar jedna među njima, možda baš ona što je lenjo ustala iz niske fotelje i koja je sigurno prva prilježno pročitala nagrađenu kratku priču, saradnica tajne policije, što bi moglo biti tema buduće pripovetke.

Kopča je otišao u slepu sobi da se svesrdno bavi zavičajnim piscima V. od kojih je svaki imao fasciklu gde je arhivirao podatke o lokalnim autorima i članke, isečke iz novina, u kojima su pominjani.

Došlo mu je da otvori prozor kojeg nije bilo. Zid?

Helmut je želeo da ode u Dreilaufgasse, u sporednu ulicu, do roditeljske kuće i vidi majku i babu, i sivoga mačka. Da vidi da li se u bašti nešto promenilo, u vrtu koji je mačor đubrio svojim izmetom i po njegovoj rastresitoj plodnoj zemlji šapama kopao plitke rupe pre no što bi nad njima odigao rep.

Voleo bi da razgovara s mačjim filozofom.

Pitao bi ga, šta se tamo dešava?

Ništa, odgovorio bi hladnokrvno samouvereni mačak, baš ništa.

Kamioni prolaze, prolaze...

Pa šta... pašta, pašta...

Možda mačor ne može kristalno jasno da razmišlja, njemu je sve maglovito, u nejasnim naznakama, kao kod maloumnog čoveka. Takav je bio i mačak Feliks, uvek spreman na podvig i obračun sa zlim, pokvarenim, podmuklima ljudima, s podlacima u ljudskom liku. Mislio je Helmut na mostu nad Mesićem. Nije hteo da se vrati u ujakovu kuću. Ključ je bio na sigurnom, pod kapijom. Niko ne zna gde se nalazi, niko ga neće naći, a malo ko bi se usudio da pod kapijetinu zavuče ruku i uđe u zgradu punu pretećih, zloćudnih, zlonamernih senki. A kako mačka razmišlja?

Kamioni prolaze, kamioni prolaze... To je samo jedna sporedna ulica u kojoj dva motorna vozila ili dva zaprežna ne mogu da se mimođu. Mogu da prođu jedni kroz druge, poput senketina što se po prigušenoj mesečini spuštaju s neba.

Mačak se uvlači u malu šupu i leže na izandalu fotelju, sklupčan, nalik klupku sive vune.

Hteo je da pojuri prema svojoj kući. U mislima je trčao do nje, zadihao se i očajnički zalupao na kapiji. Otvorila ju je baba Theresia kojoj se obisnuo oko vrata, i zaplakao je. Ona, mada nesigurna na oteklim pomodrelim nogama išaranim nabrekli venama, držala ga je tako, i stiskala, bez snage da bilo šta izusti. Lice joj je bilo bakarno. Oko njenih nogu umiljavao se mačak Tarko.

Odjeknuli su pucnji u blizini, možda prvoj poprečnoj, sporednom sokačetu. Uvukao se u kapiju kućerine u Glavnoj ulici, i tamo šćućurio, u čučnju, s glavom među rukama, sa dlanovima na ušima da se priguši zvuk pucnjeva. Zgrčen je bio nekoliko minuta. Odjednom, kapija se uz škripot otvorila i krupna zadihana,

astmatična žena ga je sklopčanog podigla i unela u neosvetljeni hodnik. Tek kada su ušli u prostrano predsoblje, video je da se zasopljena seda žena tetura na stubastim, četvrtastim nogama, nalik lađi. Ličila je na ogroman komad sapuna iako joj je pegavo lice bilo ružičasto i blago i mada se smešila dok ga je prekorno pitala šta traži na ulici gde iz svakog budžaka vreba smrtna opasnost. Ulica noću u ovo zlo vreme nije za decu, puna je krvožednih nemani koje proždiru i dobru i neposlušnu decu. Zar nema nikog da ga blagovremeno opomene da ne izlazi iz kuće? Helmut je odmahnuo glavom.

Dala mu je da pije mlaki čaj od kamilice.

Helmut je žmirkao i srkutao ugrejanu tečnost poput mačke.

Nedelju dana je preostalo do premijere drame *Davolja jazbina*. Kopča je svakog dana odlazio u pozorište i prisustvovao probama. Predstava se glača, predstava se glača, govorio je Danilo u sebi i treperio, zavaljen u sedište, prekrštenih nogu i s laktovima na naslonu. Žmirkao je kao da će i sam zaigrati u crnoj baraci, ili se kolebao da to izvede. U prostoru gde su se mešali mrak i svetlo, u kojem se erotika nalazila u smrtnoj opasnosti mada je, i ona u crnini, bila mahnita, neobuzdana kao da će eksplodirati od života. Glavna glumica, Vračara, presrećna i zanosnih oblina što su se pod prozirnim velovima lelujale, u crnim svilenim čarapama i podvezicama na pihtijastim butinama trčala je po sceni s rukama iznad glave i podignutih teških grudi, Kopča je zamišljao te ružičaste pihtijaste butine i čarape što klize niz glatku kožu glumice opsednute strašću i pohotom, omađijane muzikom u sobi i detonacijama napolju, na ulicama gde su se vodile žestoke borbe za svaku kuću. Na sceni se igralo u svim pravcima, razuzdano, uprkos smrti što je neprekidno vrebala i nadnosila se nad nevidljivom a svepisutnom jamom oko koje se plesalo. Kopča nije pomerao laktove sa naslona. Niska punačka glumica, koju je viđao u pozorišnom klubu kad god bi tamo svratio, pratila je Ružicu Tekelijin kao senka, zdepasti odraz prvakinje beogradskog pozorišta. Nije imala struk. Bila je zaobljena. Telo joj je podrhtavalo. Njena zadnjica je bila otežala i nju, čigrastu, vukla je ka tlu. Danilo se uzbudio; *Jazbina* će biti strašna predstava, osvojiće, očaraće publike i pozorišne kritičare, to je neizbežno.

Okruglasta glumica se zvala Elvira. U klubu, posle završene probe, osećao se miris znoja iz kostima koji nije htela da skine. U donjem delu leđa širile su se vlažne mrlje. Dok su se ostali izvođači drame presvlačili u garderobama, ona je ispijala kafu i gledala tronutog autora drame u oči. Smešila se. Lice joj je bilo ljupko, bebasto, a usta napućena, kao da bi nešto da prošapće. Obrazi rumenkasti i pamučni. Ruke kratke i oble. Kada je ispila kafu, sela je pored Kopče i šapatom ga pozvala u garderobu da joj pomogne da se oslobodi kostima sa mnogo sitnih pucadi. Usnama je pirnula u piščevo uvo. On je poslušno ustao i pratio je. U razgovorima koji su se preglasno vodili i ličili na svađu niko nije primetio da su autor i glumica nestali. Svako od glumaca, koji su još treperili od ruspune igre na sceni, hteo je nešto da kaže, da objasni. Samo je Ruža Tekelijin ćutala sa šoljom čaja u šakama jer je uočila da je Kopča otišao sa zdepastom, punačkom glumičicom.

Garderoba je bila mala kao brodska kabina. Zadah znoja je ispunio skućenu prostoriju. Pisac i glumica, za glavu niža od njega, bili su zadihani. Kopča je brzo raskopčavao dugmad na satenskoj bluzi. Prsti su mu se tresli. Sav je podrhtavao dok se Elvira, licem okrenuta prema ogledalu, leđima trljala o njega. Koža joj je bila topla. Rekao joj je da je vruća kao vekna hleba. Pomislio je i na prodavnicu hleba u Aleksinoj ulici. Spomenuo je pekaru. Hteo je da s devojčinih nogu skine čarape, ali ona nije pristala. Odgurnula je njegove šake i rekla da je obujmi oko stomaka, što je

pokorno učinio i gledao odraz njenog rastočenog raskošno oblog torza. Devojka, nagnuta, čelom je dodirivala ogledalo i zatvorenih očiju zamaglila ga ispred glave tako da je ona u njemu bilo bezoblična, oči nevidljive, nisu se videle ni dve crte umesto njih. Nabori su se s leđa spustili na stomak kao napunjeni vodom. Podrhtavali su. Kopči, omamljenom od isparenja znoja i trenja, činilo se da u rukama drži gomilu testa i da ga mesi kao pekar. Šaputao je o vrućem hlebu. O ugrejanoj furuni. Disao je ubrzano i glasno, dok devojka nije puštala ni glasa. Usta su joj bila čvrsto stisnuta. Licem je uranjala u ogledalo a telo je treperilo. Tek kada se Danilo odvojio od nje još uvek povijene i prestao da je gnječi, oglasila se potihom i jedva rastavljaјуći usne:

- Ovo je bila prava i značajna proba *Đavolje jazbine*.

I dodala je da se u varoši priča da je on u V. pisac sa najvećim mačorom, s čim se ona od srca slaže.

Мали Хелмут није отишао у Драјлауфергасе. Једна жена, која је становала у Главној улици, зграбила га је шћућуреног у капији и увукла у своју кућу.

В. је утонуо у мрак. Улицама су се кретале само сенке, и понеки припити војник, и патроле на дужности. Један човек, полулуд, претрчао би улицу у надметању са страхом и за њим би се запуцало, а он би се утркивао с куришумом и трчао с једне стране сокака на другу и заклањао се у капијама док пушке не би утихнуле.

Два руска војника замагљених црвених очију, замућених погледа, који су ходали више у страну него преда се, решила су да се изују. Чизме су носили и млатарали њима када су ушли у четврту кућу. Масивна велика капија се споро отварала као да је била узидана у стену, у камено брдо које су пијанци видели и о чему су шукетали, језиком преплитали и савршено се разумели док су, искривљени на ногама, улазили у кућу и седали за сто, исти какав је био у ганку треће зграде у којој су пили рајнски ризлинг. Астал са две столице.

Бело вино им је у флаши донела девојка. Имала је крупне плаве очи, мало уплашене, мало засузене. Опасала се зеленом кецељом. Пружила им је и две чаше. Војници су разумели да ће пити рајнски ризлинг. Преко језика су с великом муком, последњим напорима преваљали реч „вино“. Заударали су на бачве и говорећи немуштитим језиком, или су само шкргутали зубима, брзо испразнили боцу. Мајор је облизао чашу, и у том часу редов је главу спустио на сто и заспао. Руке, истегљене, висиле су испод њега као жиле. Хркао је и нешто гргољио у дубоком сну. Официр, извитоперена тела на окраћалим повијеним ногама, успео се уз степенике до предсобља и мумлањем дозивао младу жену. Она је дошла и питала да ли хоће још ризлинга. Он је мрмљао да му је доста пића и да жели нешто друго много лепше и боље, на неразумљивом и далеком руском језику, или је то био нејезик, хтео би мало жене, бар мало, да се ослади и да заспи као његов војник који сања лепотице, то је сигурно; снови лепе девојке и сасвим му је лепо, па и он хоће нешто прелепо. Кркљао је о дражесној љупкој ствари, и себе је најбоље разумео и чуо је себе како говори чистим језиком и јасним нагласком, а девојка је бледела и смешила се и натрашке повлачила према соби. Срце јој се спуштало у пете. Он, можда је замишљао да је пантер, босоног, бацио се на младу и у јаросном налету је срушио на праг отворених врата. Чинило му се да лебди. Стргнуо је кецељу са ње и шаку с отвореним жуљевитим дланом завукао под сукњу. Диваљ, баздио је на вино, и подригивао и покушавао да се засмеје. Девојка, на поду, одбијала га је, гурала га

измршавелим коленима. Дозивала је у помоћ. Не вичи, не вичи, гргутао је униформисани, биће ти лепше, биће, само не урлај, јављало се омамљујуће вино. Она је завапила. Он јој је задигао сукњу и пребацио преко главе. Она је губила дах. Затворила је очи.

Из задњег дворита, где се у комори за дрва крио, дотрчао је девојчин брат, искежжен и јаростан, махнит, с тежким чекићем у руци. Улетео је у предсобље као вихор и стиснутих зуба, као да одиже стену, чекићем ударао по војничковој глави. После првог задатог ударца он се прврнуо на леђа и испружио ноге, а младић је продужио да га удара. Сестра га је зауставила и плакала. Престрашила се. Беживотно тело у раскопчаној униформи и окрвављено лице није смела да гледа. Брат је повратио дах, прибрао се и брзо размишљао. Док је војник у двориту мртав пијан спавао с лицем на столу, леш официра и његову обућу, умотане у ћебе, однели су у бајту и закопали их на сметлишту у гомили стајског ђубрета, већ сувог, преко чега су пребацили бодљикаву жицу, којом су ограђивали врт и виноград, и изломљено густо грање.

Када се пијани војник дубоко у ноћ повратио, подигао је главу са стола и не питајући за официра изашао из куће и климав, с чизмама у једној и пуном флашом вина што му је поклонила девојка у другој руци, упутио се низ мрачну, споредну улицу... Био је сигуран да ће наћи пут до касарне и при том заобићи полицијске и војне патроле.

Neko je zalupao na kapiji. Theresia je još bila u krevetu. Došla je do prozora. Bosonoga, sporo se kretala u kućnoj haljini što je padala do članaka. Jaka lupa ju je još više usporavala. Pospana, počela je da zeva dok je kao perina po hladnom tepihu prelazila preko velike sobe.

Kroz razmaknutu zavesu videla je tri vojnika na ulici. Dvojica su preko ramena imala puške, a suvonjavi, verovatno oficir ili podoficir, revolver oko pojasa. Nestrljivi, ponovo su udarali po kapiji. S druge strane ulice takođe se kretala uniformisana trojka i zaustavljala se pred kućama dok neko ne bi izašao. I posle kratkog razgovora produžavala je. Opet hoće da nas zaplaše, mislila je starica, šta im je sada na umu, ne daju nam da u miru dočekamo jutro. Uzdahnula je rešena da izađe u dvorište i otvori kapiju. Potražila je papuče pod krevetom. Kleknula je i jedva se uspravila. Uvila se u kućnu haljinu.

Kad je izašla, kod kapije je zatekla snaju Magaretu, prebledelu od straha. Zubi su joj cvokotali, ruka s ključem se tresla, dok je govorila da su je uniformisani strogo i brzo pitali da li je neko sinoć kod njih pio vino, da li su svratila dva Rusa. Jedan je bio punačak i oniži, i nestao je u jednoj od kuća u Dreilaufgasse. Drugi vojnik se vratio u kasarnu. Ne može da se seti u kojim su kućama pili rajnski rizling. Jedino se rizlinga i seća. Savetovali su je da kaže samo čistu istinu, jer je u pitanju vrlo ozbiljan problem. Jedan ruski major je nestao bez traga kao da je u zemlju propao. To je veliki incident. Doći će opet da je pitaju o oficiru. A bilo bi dobro da se i ona raspita po susedstvu, da li neko nešto zna o dvojici ruskih vojnika.

- I šta kažu?

- Eto, to kažu – rekla je snaja kao u groznici. – Neće ispasti ništa dobro. Zašto majora traže u našoj ulici? Ovamo retko ko zalazi.

- Retko...

- Šta hoće time što obilaze kuće u rano jutro?

Ključ joj je ispao iz ruke. Sagla se da ga podigne:

- Ovo ne sluti ništa dobro.

Ključ je gurnula u poštansko sanduče:

- Neće valjda ponovo doći...

- Hoće da nas zaplaše. Ne daju nam da mirno dočekamo jutro. Ko zna šta su naumili – Theresia, uzrujana, povela je prestravljenu Margaretu kao bespomoćnu devojčicu u spavaću sobu. – Možda bi da se našale.

Kiša je lila u V. Voda se slivala ispred Gradske biblioteke. Kopča je šljapkao po njoj. Cipele su mu bile mokre. S kišobrana su se slivale teške kapi kada ga je zatvarao pre no što je ušao u knjižnicu. Iza vrata ga je čekao upravnik i rekao mu da ga je prethodne večeri posetila Ružica Tekelijin. Govorili su o pripremi Danilove drame. Na svim probama glumica ostaje bez daha, kazao je smešeći se. To je prava realistička pozorišna stvar. Očarana je tekstem. Prosto ju je opio. I ni u jednom času ne može da se otrgne od njega. Potpuno mu se predala i izašla iz svoje stešnjene kože. Rekla je.

- U svojoj bogatoj karijeri nije igrala u sličnom komadu. Tama i svetlo se prožimaju i poništavaju, tako je rekla – kazao je direktor biblioteke. – Nisam mogao da je prekinem. Bila je to prava bujica reči. Kao kiša.

- Kao kiša – kiselo je rekao Kopča. Priče o *Davoljoj jazbini* su počele da ga zamaraju. Prethodne večeri u „Srbijinoj” bašti Ervin je govorio o probama, uz opasku da je probe naročito hvalila guzata Elvira koja se u svaku predstavu uživi i gubi u spirali pohotne strasti. Tvrdila je da su to veličanstvene probe, stvarnije od stvarnosti. Pune su eksplozija, kao da se svet raspada. A u njima ima i mnogo ljubavi. I tokom njih moguće je izgubiti razum. Dok je Mareš govorio, Aleksandar Baroš je ćutke pio pivo. Samo se jednom oglasio kada je rekao da je pivo mlako i gorko. Ima zadah plesni i mora da mu je rok istekao dok je nedeljama stajalo u kafani; obajatilo je. Elvira je malo čudna i vrlo radoznala, izustio je Ervin. Danilo je čekao da ga direktor propusti do stepeništa. – Kao kiša.

Nije prošlo ni pet minuta otkako je ušao u svoju slepu kancelariju kada se na njenim otvorenim vratima, izvoru svetlosti, pojavio brkati operativac DB-a D. B. nasmešen kao pouzdani prijatelj kome se može slobodno i bez trunke sumnje poveriti, čak je preporučljivo da se takvim osobama, nezamenljivim drugarima i prisnim životnim saputnicima, poverava i prenose im se i najskrivene misli. I Kopča se osmehnuo jer mu ništa drugo nije preostalo.

- Nekoliko dana me razdire vaša misao, ili teorija, o jednoj jedinoj knjizi koju piše ljudski rod od svog nastanka – kazao je i seo na stolicu sučelice pisca, tako da su se gledali preko malog stola na kojem su bile naslagane fascikle s podacima o varoškim piscima i gomila nerazvrstanih isečaka iz novina i časopisa. – Prosto je fantastično, a verovatno, da sve što je bilo kad napisano i što se u ovom trenutku piše pa i ono što još nije ispisano, jeste deo samo jednog grandioznog književnog dela. A to znači da je sve već napisano i da nema svrhe da se više pišu pesme i romani, zar ne?

- Moguće je...

- Jedna jedina knjiga... Luda stvar.

Glavonja se neobuzdano, iskidano nasmejao:

- Tu bih voleo da pročitam. I kad smo već kod književnosti, mogu li da vas pitam da li su i one moje pesme pisane u školskoj klupi, za vreme odmora pa i tokom nasmrt dosadnih časova iz biologije i geografije, deo tog monolitnog korpusa?

- Pitajte me... Moguće je. Književnost nema granica i ne može ni u kakav okvir da se stavi. Svaki pisac učesnik je u jednoj knjizi kao što glumci, kad pripremaju

predstavu, igraju u samo jednom komadu, a svako od njih bi hteo da se od drugih razlikuje, pa je čak u stanju da tokom izvođenja drame drugim akterima podmeće nogu i izgovara tog časa izmišljeni tekst da bi zbunio partnera, mada je onaj pravi dijalog odavno napisan i na brojnim probama napamet naučen.

- I sve što je o ratu napisano?

- Sve o ratu napisano...

Pričali su o ratu, o predratnom detinjstvu, o ratnom dečaštvu, o četiri izgubljene godine koje su ko zna gde nestale, i poratnom mladićstvu kada su sazrevali uz masovne pesme i koračnice od kojih je varoš odzvanjala, ulice se podizale od jeke i jeze. I to je trebalo neko da napiše, rekao je policajac. I prisetio se i nasmejao se kada se poverio da su ga drugovi nazvali prasetom jer je brzo i halapljivo jeo, najbrži je bio kada bi se jelo našlo na stolu, ubedljivo najbrži. A kako su tebe zvali, upitao je Kopču, koji si nadimak imao? Crna ruka, odgovorio je Danilo. Zašto Crna ruka? Crna ruka zato što niko nije smeo da me uvredi, jer po prirodi sam osvetnik, a ipak smo bili samo deca, rekao je pisac, čitali smo stripove i u potoku Mesić sklapali splav kojim smo hteli da se otisnemo daleko od V. Mali gusari. Ja sam bio Crna ruka, u jednoj avanturističkoj priči smo to pročitali, rekao sam da bih voleo da budem isti kao taj crnorukaš, predvodnik osvetničke družine. Mi u Aleksinoj ulici smo bili pravo malo dečačko bratstvo. Imali smo i Fantoma, Tarzana, i Mandraka, moreplovca Kolumba a mislim i mačka Feliksa, to je bilo jedno musavo Ciganče, milo dete; dečačić bi retko nešto prozborio i često bi samo mijauknuo i tako se oglasio da bi na sebe skrenuo pažnju. Nije išao u školu. Ni mi nismo voleli dosadnu školu ali smo morali da je pohađamo. Nedelja je bila jedina kada smo ceo dan provodili u igri na ulici i potoku.

D. B. se zavalio u stolicu, ruke prebacio preko naslona i iza leđa prekrstio šake. Klimao je glavom. Nos mu se pomerao:

- Kako su se zvali tvoji prijatelji?

- Bilo ih je svih nacionalnosti. Nismo obraćali pažnju na rat, ili smo se pretvarali da rata nema. Mi smo se samo igrali ratničkih igara i pustolovnih podviga. Napisao sam jednu priču za decu. *Dečaci iz Aleksine ulice*. Objavila ju je beogradska „Politika“. Tako su se moji prijatelji iz detinjstva prisetili naše ulice, Mesića i splava. Primio sam nekoliko pisama iz Beograda, Niša i Zagreba.

Policajac je promumlao da je šteta što su njegove mladenačke pesme nestale. Među njima je bilo i dečjih, onih malo naivnih zbog kojih bi dečja srca zaigrala, i verovatno bi beogradski listovi objavili neku u rubrikama namenjenim najmlađim čitaocima. Ali, dosta smo mleli o pesmama i književnosti.

- U Aleksinoj ulici u tvojoj družini je bio i Namac Helmut F. To znam. On živi u Beču. Dopisujete li se? Ili samo on tebi piše, ili ima korespondenciju sa nekim koga ti znaš i s kojim provodiš vreme u kafanama? Kaži mi.

u pozorištu se dešavaju lepe i čudne stvari na sceni od rashodovanih stolica i pohabanih i izlizanih fotelja i rasklimatanih stolova i ulegnutih postelja postaje nov nameštaj što se presijava pod svetlosnim zracima predmeti oživljavaju i glumci se vešto pretvaraju da su stolice tek dopremljene iz prodavnice bez ustezanja sedaju na njih i samo što u sedećem položaju ne zaplešu i zaneto gledalište ne podignu pod tavanicu i ugašene lustere

taj čas kada se svetla u pozorištu gase kada se utule i u sali zavlada potmuli mrak i rađa se nova svetlost što raznobojna struji iz reflektora jeste svečan i sve živo i mrtvo treperi od jeze to je tren kada se iz jedne dimenzije života prelazi u drugi život kada se iz jedne čarobne boce u drugu pretače

duh se pušta iz boce

sve to zavisi od mnoštva proba od njihovog broja najbolje i najdelotvornije su u garderobama pre izlaska na scenu i po povratku sa pozornice u garderobama se uvežbavaju veštine glume mimike i igre predano se izvode pokreti i prave grimase koje zasmjavaju ili zastrašuju onog što se pred zrcalom bekelji i beči i krivi poput bolesnog majmuna razularenog čoveka pobenavele spodobe a neki put se uvežbavaju ljubavne erotske scene i zahvati nalik rvačkim što u drami nije predviđeno tek da se oseti da je pozorište život

Девојка није смела да крочи у башту где су она и брат сакрили леш официра. Још је осећала одвратан задах вина што је из његових разјапљених уста избијао пре но што су га увили у дебело вунено ћебе. Чинило јој се да ће сваког часа поново предати флашу с вином војнику који се био дотетурао до капије а да је није отворила, он би кроз њу попут духа прошао.

Закључала се у замраченој соби и није хтела ни с братом да разговара. Узалуд је куцао на врата. Није их отварала. Дозивао ју је и хтео да бар чује њен глас и увери се да јој није позлило. Листала је породични албум и прстима прелазила преко фотографија на којима је била дете у мајчином и очевом заједничком наручју на белој клупи у дворишту пред свевидећим оком фотоапарата. Њен поглед је био усплахиран и сузан јер је фотограф био строг, нервозан човек четвртстих вилица и стиснутих усана; млатарао је рукама и показивао да се девојчица у рукама родитеља смири, рогушио се и одмахивао широком главом сличној кутији за ципеле, присетила се. Фотограф је најзад рекао да је све готово и да ће за породицу направити седам фотоса.

Брат Јохан је упорно куцао на врата. Сестра се обучена и с ципелама на ногама увукла у кревет, прекрила се преко главе, и заспала. Он је седео у предсобљу и спавао, боље рећи дремао, са прекрштеним рукама и главом на сточићу. Ништа није сањао, остао је полубудан, и бдео је над застрашеном и успаниченом сестром.

Роберт Роман је из магацина са осталим ухапшеницима пребачен у авионске хангаре изван града. Са аеродрома се у даљини могао видети пут за Темшвар. У једном хангару су били затворени жене и снена деца смештени на распрострајим џаковима и раширеним перинама које су брижне мајке уз велику срећу понеле из својих домова у оближњим селима.

Испред хангара шетале су ненаоружане униформисане жене у панталонама, кошчатих лица и повијених, птичјих носева с кожним торбама пребаченим преко рамена. Повремено су отварале врата на хангарима и накратко улазиле или би довеле нове логораше, како су називале људе у хангарима. Хелмутов ујак није ни слутио да је у лагеру. Ноћ у хангару је била хладна.

Ујутро би у хангар сваког сата укочачила три наоружана војника. Један, са револвером на пасу и свежњем листова папира у рукама, срицао би имена и прозване позивао да иступе из масе. Неиспавани, изнурени логорашаи су се полугласно одазивали и погрбљени погружено, бледих лица на којима се нису могли прочитати на надање нити страх, излазили полако напоље. Нису се враћали. Нико се није усуђивао да гласно нагађа о њиховој судбини. Злехудој? Један човек с наочарима на увеличаном очима, Михаел Хамеритил Роберту познат из дела Алексине улице што је водио према пландиштанском путу, ка Зичидорфу, није се одазвао или није могао да отвори уста. Затим је у огроман

хладан простор одсечним корацима ступио један цивил који је именованог Немца препознао и прст упро у њега. Силом су га извукли и повели према писти, одакле су се неколико трена потом зачули револверски хици. Униформисани су се поново појавили и гласовима заповедника запретили строгом казном свакоме ко се при следећој прозивци не буде јавио.

Helmut je pokušavao da pronade način da neopaženo izađe na Glavnu ulicu i dokopa se Dreilaufgasse i roditeljskog doma. Žena-sapun, njegova dobročiniteljka ali i prisilna starateljka, nije ga ni časa ispuštala iz vida kao da je čitala njegove misli o begu. Vrteo se oko kapije. Ilse, slonastih nogu u punim plavičastim čarapama kojima je prikrivala nabrekle vene, bdela je nad njim celog dana i govorila da na ulici ima nemani i aždaja što bljuju vatru i gutaju malu decu za doručak, ti grozni stvorovi koji krstare ulicama danju i noću spremni da se ustreme na svako ljudsko biće, da mu iskopaju oči i oglodaju glavu, treba da zna da je napolju strašno. Helmut je netremice gledao u njene plave vodnjikave oči, pomislio je da je poluslepa zbog skrame koja se uhvatila na njenim beonjačama. Pitao je da li zna gde se nalazi njegov ujak Robert koga su uniformisani vojnici odveli od kuće. Kazala je da ne zna. Na mnogim mestima u V. zatvoreni su Nemci, i niko o njima ne sme da se raspituje. Aždaje imaju strašne plamteće ubistvene jezike kojima hvataju džinovske insekte i ljudska stvorenja, dodala je.

Helmut je kružio po dvorištu.

Najdalja tačka do koje je stigao bila je bašta i poljski klozet.

Ujak Robert se u prostranom avionskom hangaru probijao kroz gomilu ćutljivih, snuđenih, klonulih logoraša, od kojih je svaki bio zauzet svojim mislima i polusnatrenjem; slep za druge. Pekar se jedva micao i trudio da sve vidi. Da je imao beležnicu i olovku mnogo šta bi zapisao i sačuvao za čitaoce budućih vremena, uneo bio u knjigu, dokumentarni roman. Skicirao bi lica i figure potuljenih zatočenika u hangaru i crtežima upotpunio svoje delo; nacrtao bi i njihove senke što se izdužuju kada se vrata na baraci otvaraju i unutra stupaju uniformisane muškobanjaste žene sa zategnutim bluzama, čvrsto vezanim opasačima i u dubokim vojničkim čizmama. Na ilustracijama u knjizi senke, i seni, bile bi sive, crne i bele boje, što bi stvaralo utisak da se pomiču i da međuzastim pokretima prekrivaju logorski prostor. Da su žive, mislio je.

Iscrtao bi table stripa prema svom kratkom scenariju. Šta kažu stražari, uniformisane partizanke a šta potihom kazuju ojađeni logoraši, prestrašene žene i prestravljena deca na rasprostrtim vrećama i prljavim perinama, položenim na betonu hangara po kojem su ranije kružili i manevrisali na točkovima mali avioni; jedrilice su klizale. U uglovima mokre, ili čuče, naprežu oslabela tela i zamućene misli. Nadimaju se. Lica su im bleđa i bolesno rumena. Hvata ih dremež. Veruju da se to ne dešava njima nego drugim osobama što šetaju oko njih, ili samo lebde lake kao senke koje bi i povetarac podigao i oduvao u nebo.

I knjiga i sveska stripa bili bi čitani. I čuvani. Išli bi iz ruke u ruku. Prsti bi podrhtavali. Ostali bi zapisi i crteži o strahotnim zbivanjima u hangarima iz kojih su proterane letilice, zloslutne ptice, a kao krda stoke doterane kolone skrhanih ljudi, jata žena i dece. Ko zna koliko je takvih logora, prinudnih smeštaja u V. preko noći osnovano, koliko je niskih baraka podignuto i koliko su pohvatanih Nemaca, koji se nisu sklonili pred najezdom vojske i oblaka prašine, Titovi partizani i oslobodioci Rusi, crvenoarmejci, u njih strpali i bespoštednom, užasnom, goropadnom mraku predali.

Robert Roman se gušio u hangaru-dušegupki i uznemirena srca čekao da bude prozvan i na pomen svog imena istupi iz smlavljene mase i bude odveden u neki udaljeniji logor ili pogubljen u okolnim poljima i ritovima gde će mu se zatrti svaki trag, pa o pomisli o romanu i stripu.

Helmut se kretao između bašte i kapije kao u tamnici pod otvorenim nebom, i u malo zamagljenom oku srdačne i brižljive tetka Ilse.

Са обе стране Драјлауфергасе ишла су по тројица војника и испитивала све станаре у улици о несталом руском мајору. Улазили су у сваку кућу. Били су намргођени и решени да расветле случај нестанка пијаног војника. Још једна тројка је ишла за њима; између двојице униформисаних с пушкама преко рамена чврсто је корачао ненаоружани црвеноармејац у прописно закопчаној и затегнутој униформи, обријан, замишљен у покушају да се присети четврте кapiје иза које су он и мајор бесомучно пили вино и зацрвенелим очима хватали извитоперене слике по зидовима широког улазног ходника. Напрезао се и црвенео у негавом лицу. Није могао да се присети ни њене боје, ни броја, ни на којој се страни улице налазила. Двојица војника су цептели од беса и мамурног Руса гневно погледали.

Кapiје су биле закључане. Отварале су их жене и пропуштале патролу. Војници нису тражили вино. Када би им неко понудио рајнски ризлинг ћутке су прелазили преко понуде. Одмахивали су рукама и питали за двојицу пијаних црвеноармејаца.

Да ли су долазили, да ли су долазили? У које куће су залазили?

У више кућа су пили вино, а у којем ганку су се најдуже задржали и пили рајнски ризлинг?

Из које куће је изашао само један војник с флашом вина у једној и чизмама у другој руци?

Где је то било?

Мешали су питања као карте у шпилу и с једног на друго скакали не би ли збунили ионако престрашене жене које су их уводиле у кућу по којој би војници њушкали, разгледали себе и увлачили се у шупе, залазили у хладне полумрачне подруме с бурадима вина и мирисом алкохола што се у мемли сводова од цигала зиданих у луку испаравао и опијао ненавикнуте на његов опојни задах. У подрумима су се најдуже задржавали као да су трагали за нечијим духом. Под светлошћу фењера зањиханим у уздрхталим рукама лелујале су се безобличне сенке и ломиле на великим бачвама и бурићима. Ни тамо мајоров леш нису налазили.

Када су мајор и војник ушли у кућу?

Сувоњави старац Јакоб, извитоперена лица и искошених рамена од којих је једно било ниже и накривљено, рекао је тачно време када су Руси ушли у ганк и у колико су сати на несигурним ногама, бледи попут авети, напустили кућу уз срдачно опраштање. Додуше, мало су мумлали, обезнањени. И обријани, прописно обучени црвеноармејац се присетио сувњавог старкеље, опечене коже на образима. Ишли су још неколико кућа ниже. Четврта, која се замела у његовим магловитом сећању налазила се на углу, с високим трокрилним прозорима који су гледали на две улице, споредну и главну. Серјожа је почео да се присећа.

Сва деветорица истражитеља су застала испред зелене кapiје на којој је био упадљив рељеф мамутског грозда и маленог бурета. Ударили су кундаком

пушке три пута по њој. Њихов знак распознавања. Избезумљена девојка у изгужваним хаљини и блузи у чему је спавала дрхтајући је изашла из собе, и при том јој је у предсобљу једна ципела спала с климаве ноге, и откључала капију јер се брат Јохан, кријући се од униформисаних, склонио, тада, на таван. Препуштена себи дрхтала је од језе и студеног јутра, и гласова узрујаних војника. Чим су хрупили у двориште, и угледали аветињски бледо лице насмрт преплашене девојке и рашчупану косу, неуредну одећу и једну босу, без ципеле окраћалу, ногу, знали су да се у тој кући замео траг несталом војнику. Овде сам добио флашу рајнског ризлинга, рекао је Рус. Она нас је служила вином. Само она је била у кући.

Јеси ли сигуран? Можеш ли то још једном да кажеш?

Питали су и девојку занемелу од страве. Са обе руке показивала је према задњем дворишту.

Тело убијеног мајора, увијено у ћебе по којем су се ширили трагови крви, осоке и стајњака, пронашли су на сметлишту у дну врта. Увили су га у још једно, чисто, зелено ћебе и, погружени, изнели га на улицу а у кући оставили двојицу наоружаних војника да будно и савесно мотре на сумњиво лице, девојку чупаве косе која је склупчана на прагу улаза у кућу гласно ридала с челом на прекритеним рукама. Подозриви подофицир са револвером скренуо им је пажњу да буду врло опрезни.

Danilo Kopča se izbezumio, a potom i pao u očajanje, kada je čuo da se probe *Davolje jazbine* odlažu, ili prekidaju, i da se drama neće igrati. Adam Prvi i Ružica Tekelijin su prvim jutarnjim autobusom otputovali u Beograd, rekao mu je direktor biblioteke. Upravnik Gradskog pozorišta se nije usuđivao da mu se javi. Do kasnog popodneva nije hteo da izađe iz svoje slepe kancelarije. I vrata je zatvorio da ne bi čuo preglasne zvuke iz prizemlja. Hodnikom su se širili glasovi veselih, raskalašnih žena, bibliotekarskih razvratnica, i vrcave dosetke o zdepastoj glumičici, crnim čarapama, satenskom kostimu, skućenoj garderobi i galeriji u gradskom teatru koji služi samo za probe predstava što nikada neće doživeti premijeru, svoje pravo izvođenje, i da se najzgodnije, naprimerenije i najprimernije vežbanje odvija u mračnim zabitim budžacima gde autor i glumica usavršavaju erotsku igru mačora i mišice. Probe komada koji nikada neće biti izveden jesu najsavršenije, i ništa se s njima ne može porediti, graktale su zle vile, crne vrane, i cerekale se zbijene u čajnoj kuhinji. Dodirivale su se kolenima. Jedna je zavrištala kao da predvodi razigrano žensko kolo, a onda je sve utihnulo.

Kopča je izašao iz biblioteke na sporedna, dvorišna, gvozdena vrata. Glasovi u biblioteci su zamrli ili se samo pritajili. Nije se usudio da prođe kroz čitaonicu i pored šaltera za izdavanje knjiga.

Obuzelo ga je tmurno raspoloženje. Turoban, sedeo je za stolom i nepokretan piljio u spojene šake na stolu. Zažmurio je.

U tom položaju ostao je do sumraka. Skulptura: mislilac; zamišljeni čovek. Kada se smračilo, ustao je. Snužden, sa crnom tašnom u kojoj se nalazila kopija dela rukopisa *Proces – roman o Helmutu F.*, deo romana dotad napisan, po mraku, uputio se Karolininoj kući, u Belockrvanskoj ulici.

- Predstava je odložena. Moja drama je zabranjena – zacvileo je čim je kročio u sobu. Prosto se bacio na stolicu koja je pod njim takođe zacvilela. – Smestio mi je onaj brkati debejac.

- Zašto si tako čemeran? – šaputala je Karolina.

Војници су упадали у куће. Ако се капије не би брзо отвориле, кундацима су их разваљивали, откидали им крила као кад се птице черупају и ломе. Викали су углас. Бесомучно су трупкали у споредној улици и кућама у њој нанизаним. Из подрума, мрачних и мемљивих, извлачили су старице и децу, који су се тамо на брзину сакрили када су зачули ужасну буку и ломљаву врата, и изводили их у дворишта, на улицу. Буновни станари су искакали из постеља и у пиџамама, спаваћицама и босноги, само понеко у папучама које је успео да нађе под креветом. Неколико стотина мушкараца у затегнутим сивомаслинастим униформама и угланџаним црним чизмама и цокулама проваљивали су у породичне домове. Размилели су се по собама, кухињама, двориштима, баиштама и подрумима, залазили и у шупе, појате, амбаре, завиривале у бунаре и базене, пењали се на таване и хватали укућане. Ловили су их и у њих упирали пушке. Официри су махали пиштољима изнад глава као да држе мале барјаке, или мараме којима коло воде и распламсавају га.

Још се није разданило – мрак се растварао у магличаста испарења, сиве праменове – а из свих кућа, на оној страни улице где је била зграда у којој је пронађен леш мајора Црвене армије, изведени су станари, међу којима је било и уплаканих, и поређани испред кућних зидова лицем према њима тако да су их носем додиривали, под затвореним прозорима иза којих није било никога да посматра збивања на сокаку. Преко пута завесе на окнима се нису померале. Прозори су били замандаљени и слепи. Нису ништа видели. Само се један отворио и према њему је један подофицир запуцао из пиштоља.

Један официр је пребројавао полуголе људе који су дрхтали од студени и зебње.

Револвером се чешкао иза ува, као да је револвер оловка. Цев пиштоља је прислонио уз потиљак. Јеси ли их све пописао, питао је главатог војника, јесу ли сви записати? Јесу, јесу, друже капетане, збрзао је главоња сервилно. Записати су, записати, сви до једнога. Нико није прескочит. Рекао је као да жваће своју пљувачку.

- Добро је – казао је партизан повишеним тоном од којег се Немцима што су стајали близу њега следила крв у жилама. Хтели су да уђу у зидове и тамо нестану, као сенке, као духови.

И старац Јакоб је био међу њима.

Karolini je predao rukopis *Procesa* (možda je romanu trebalo dati naslov *Strašni proces*, bez podnaslova) u zalepljenom kovertu. Uvezao ga je tankim kanapom. Poslednja rečenica, tog popodneva napisana, ili zapisata, ispisata, glasila je:

И старац Јакоб је био међу њима.

Rekao je Karolini da nikom ništa ne govori o sadržaju velikog koverta, ni rođenoj sestri Eleonori, o tome ne sme ni da zucne. A koverat će da otvori samo ako mu se nešto desi. Šta će ti se desiti, pitala je. Pa, ako se desi da umrem. Da umreš? Pa umreću od smrti, jednog dana, to je sasvim izvesno. Tada će ona smeti da pročita rukopis i da s njim radi šta joj je volja. Najbolje bi bilo da ga preko sigurne i pouzdane veze pošalje u Beč, Helmutu F. koji će naći načina da ga objavi, ili bar umnoži u nekoliko desetina primeraka. Tada, kad mu se nešto desi, treba da se obrati Aleksandru Barošu, bankaru, Helmutovom drugu iz detinjstva; svake večeri je u

„Srbijinoj“ bašti. Puši lulu. Njemu može da veruje. Predaće mu rukopis nezavršenog romana. *Proces*.

Milovala mu je potiljak i usne prinosila uhu, vrhom jezika oblizala ušnu školjku. A on je rekao da mu nije ni do čega, ne može ni da se uspravi, ni podigne sa stolice, sjeban, skroz naskroz skrhan, nema nijednu uspravnu misao. Jedan brkati glavati čova pobrkao mu je sve račune, porazbijao lončice u paramparčad od kojih više ne može da sklopi celinu. Govorio je zatvorenih očiju. Pokušala je da mu sedne u krilo ali ju je odgurnuo. Dlanove je položio na njenu pihitijastu zadnjicu i sprečavao je da mu se smesti među noge. Izgubljen sam, izgubljen. Šušketao je o romanu i drami koje niko normalan ne može da razume, on piše za lude, najluđe ljude na svetu, za božjake pomućenog uma i rasutih misli. Samo ga oni mogu shvatiti. To su moji čitaoci, znam, tiho je govorio.

Moje misli. Oni čitaju moje misli.

Misli su mi tmurne. Naoblačile su se. Piskutao je.

- Ja sam zalepljen za stolicu – zavapio je.

mačak bi rekao da je sve to maslo zlih senki sve vide sve znaju o svemu su pravovremeno obavestene imaju svoje obavestajne biroe i sve lako sruše ničiji svet ne može doleteti njihovom naletu nijedno biće oči senki imaju hipnotičku moć one su zmije žrtve su žabe kao što bi najobičnija mačka kazala da je neko upita

one mamutske, zastrašujuće senke gnjida proždiru sve što im se nađe na putu a dovoljno je da mudrice samo nešto ugledaju i da propište i sve popišaju te senketine kroz zidove i kroz kamen prolaze znalački zaraze bunare i zamisli ideje ljudi i mačaka provlače se kroz malter između cigala i prodiru u kuće među uplašene prebledele stanare senke im čitaju sudbinu i hihoću se raskalašne razvratnice drže ih u šakama i rade im sve što im na parapamet padne

svet se okreće tako se kaže

dovoljno je da senka otvori usta

da zine

a gde sakriti rukopis da nikom ne bude dostupan i otkriven a da se na njega ne zaboravi gde neka mi neko to kaže jadni pisac se jedva odluči da odagna strepnju i napiše roman i muči se s njim nateže se sa svakom rečenicom kao da je porađa iz usta i mastiljavih prstiju a posle ga sklanja i od samoga sebe i od svojih misli ga skriva

senke će u svoju službu i misli da upregnu

tako je zapisano u jednom romanu koji osim autora niko nije pročitao pisac je na svoje delo sasvim zaboravio ali njegova misao se seća svakog detalja i slova rukopisa snimila ga je i upamtila za sva vremena jer sve što je ikada napisano jeste deo jedne jedine knjige što se na ovome ludom svetu od pamtiveka do njegovoga beskraja piše

kao što bi prosta maca rekla

Bila su to razmišljanja mačka filozofa koji je uspravno, isturene njuške i poluzatvorenih mačjih očiju, sedeo na stolici u dvorištu kuće u Dreilaufergasse.

Priča Vlade Marinkova. Kao da se nadovezuje na moju, rekao je u sebi Kopča u bašti, između Aleksandra i Ervina. Zauzeli su dva spojena stola. Baroš je ispričao zgodu s malim Helmutom u Aleksinoj ulici; Helmut je delio kifle i perece deci umesto da ih prodaje, ni od koga nije uzeo paru za pecivo. Kopča je razmišljao o rukopisu pohranjenom kod Karoline. Čutao je. Grizao je usne. Ništa nije pio. Mareš ga je

ponudio kafom. Danilo, popijte bar jednu kafu, nešto ste mi utučeni, uzmite bar kafu da se malo priberete, rekao je. Romanopisac je odmahnuo glavom i bolećivo se osmehnuo. Kopča, nemojte da klonete duhom, govorio je Ervin, ne dozvolite da vas ometu mali varoški feudalci, i samodrščima će da odzvoni, govorio je Ervin.

M. K. Jad se vrzmao oko ulaza u kafanu i kao da bi nešto ušćario zverao prema spojenim stolovima za kojima su sedeli i Mijatov, Putnik, Stojšin, Blanuša, Mileta Kostić, i Sveta Jovanović, uz vršačko standardno pivo i banatski rizling. U izmašćenom istegljenom mantilu što mu je pokrивao i pete izgledao je kao bradata avet.

- Gledaj ga! Čeka da ga neko pozove i ponudi pićem – kazao je Mileta zajedljivo. – Strašno smrdi, kada sam prošao pored njega pomislio sam da ću se onesvestiti. Ala smrdi... Đavolski zadah...

- Nema gde da se pere – smirivao ga je Mareš. – Može samo da sanja o kupatilu, a u javno ga ne puštaju.

- Kad smrdi – Kostić je povisio glas. – I duša mu je smradna... Šta je sve radio, to ni on sam ne zna.

Tvor, tvor, hteo je da kaže. Zacenio se od srdžbe. Tvor, tvor.

Vlada Marinkov je pričao, zapravo prepričavao ono što je još kao dete čuo od matere koja se zatekla na Temišvarskoj ulici oktobra hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine. Cigaretu je uvukao u muštiklu, pripalio je i povukao dim i kroz dimne kolutove, koji kao da su izvlačili otegnute reči između tankih usana, usporeno govorio:

- Nije bila ni noć ni dan, tek se razdanjivalo, kada su se začuli učestali pucnji iz Drajlaufergase. Dugo je praštalo, ili se tako pričinilo nastanjenima u centru varoši. Od podneva, kola i taljige vučeni konjskom i volovskom zapregom, i špediteri s gumenim točkovima, vozila na koja su bile nabacane bale slame, sporo su prevozili streljane Nemce iz sporedne ulice preko gradskog jezgra. Ništa se nije krilo. Trebalo je svi da vide i zapamte. Time je neko hteo da zastraši meštane, da ih opomene, upozori, šta li. Lekcija prva...

Povukao je dug dim, progutao ga, držao u sebi poput skupljenog duha i u obliku lelujavih kolutova izbacio ispred lica, i oduvao ga:

- Oko zaprege su trčkarali mršavi radoznali neustrašivi goluždravi Cigančići. Činilo se da će u tom poigravanju oko mrtvačkih kola zapevati, dok su se stanari Temišvarske ulice zatvarali u svoje kuće i krili se iza zavesa prozora. Možda su bili užasnuti. Pred kapijama nije bilo nikoga. Sa pločnika kolonu kola sa mrtvacima, telima likvidiranih u znak odmazde zbog ubijenog ruskog majora, pratile su budne oči nekoliko službenih lica u krutim kožnim mantilima što su im dopirali do peta. Hodali su uspravno sa obe strane široke duge ulice. Kolovoz je bio od izlizanih sivih i crnih granitnih kocki. Iz čupavih pregršti slama virile su ukrućene bezbojne ruke i ukočene bose noge kao u drvenih lutaka prekrivenih istegljenim vrećama i izandalim pokrovcima. Snimao se film, neko bi pomislio, i u slamu su potrpane lutke, ne stvorenja od krvi i mesa, i prelivene svinjskom krvlju da bi užasan prizor bio uverljiv. Krv se rumenela po raščupanoj slami. Ili je to bila nečija neuredna tamnožuta kosa. Celoga dana prevoženi su mecima unakaženi leševi nesrećnih žrtava, kao da su daske i građa za zidanje kuća, pa i kada je pala noć. Po mraku se kretao i jedan brektavi vojni kamion, ratni trofej s visokom daščanom ogradom na prikolici. Sa mutnom svetlošću farova priključio se avetinjskom ukletom karavanu. Sahrana lica bez imena i prezimena... Dečurlija je iščezla... Samo u Dreilaufergasse, jednom sporednom sokaku, pobijeno je više od stotinu Nemaca, građana V., žena, dece i starih, onemoćalih. Dovoženi su meštani i iz drugih krajeva varoši i stanovnici obližnjih sela

i Temišvarskom, jednom od najlepših varoških ulica, prevezeni do jama dovoljno velikih da se u njima smesti mnogo zgomilanih zbijenih ljudskih nemih tela. Mnoga su bila polugola i bosa. Pokopana su u masovnu grobnicu van grada. Na njoj nema nikakvog znaka. Grob bez obeležja... I tragovi su zatrpani, valjda...

Izbacio je kolut dima i pratio ga pogledom:

- Niko ne zna koliko je kola protandrvalo bulevarom i broj mrtvaca u njima. Neko to uvek dozna. O tome se nikada nije javno pričalo. O tom događaju se ćutalo i možda, negde a ko zna gde, pogledima govorilo. Pogledi su rečiti. Pogledima može mnogo toga da se kaže, zar ne?

Ugasio je cigaretu. Produvao je cigaršpic.

Nadovezuje se na svoju priču, rekao je u sebi Danilo Kopča.

- Iz jedne kuće se oko ponoći začuo Mocartov *Rekvijem*, ili se to zbilo čim se smrklo – Vlada je muštiklu stavio u džep košulje.

Mocart, prošaputao je Kopča. Mocart. Moja priča.

Helmut je celu noć probdeo u zamračenoj sobi. Nije hteo da spava. Nije želeo ništa da sanja. U snove uskaču naoružani vojnici, mali olovni naoružani vojnici uglačanih metalnih lica, bez očiju i noseva i s tankim brazdama umesto usta, s punim linijama što se krive, što se krevelje. Ležao je s pokrivačem preko glave. Zamišljao je šta se zbiva na ulici. Možda njegov dvojnik šćućuren u kapiji iščekuje svanuće, nestanak senki, beštija što su okupirale grad i podjarmile ga svojoj nasilnoj, bezočnoj, tiranskoj, osionoj, obesnoj, zluradoj volji.

Gospođa Ilse je spavala u istoj sobi. Šištalala je. Njeno krupno nevidljivo telo se pomeralo. Krevet je škriputao kada bi se u njemu okrenula. Tetka Ilse, tetka Ilse, poluglasno ju je dozivao Helmut da bi proverio da li spava ili se samo pretvara da je usnila i budno motri na njega. Tetka Ilse! Gotovo je povikao u zoru boreći se protiv polusna. Ona je šištavo disala. Na prvoj tanušnoj svetlosti što se probijala kroz rupice na prozorskim roletnama počeli su, kao da izranjaju iz jezera, da se pomaljaju obrisi gromade njene pokrivenne figure položene na boku.

Helmut se nečujno obukao. Polako je podigao roletne koje su zacijukale, ali Ilse kao komad sapuna u dubokom snu ništa nije čula. Otvorio je prozor i bosonog iskočio na ulicu. Kod prvog ugla navukao je čarape i obuo cipele. Jednim od sporednih sokaka umesto prema Dreilaufgasse, bunovan, kao da se nalazi u jednom od svojih grozomornih snova, uputio se prema Temišvarskoj ulici mada je bio ubeđen da se kreće u suprotnom smeru.

Video je taljige kako Temišvarskom ulicom prevoze leševe nabacane na slamu i pokrivenne krpama i praznim džakovima, prema periferiji varoši, kroz srce grada i pred zatečenim meštanima koji su se povlačili u kuće, bežali u senku. Dečak je ugledao okrvavljenju ruku s vlatima slame u zgrčenoj šaci kao da se za nju, kao za poslednju nadu, hvatala, krvave skupljene prste kako vise iz kola što su se polako kretala kaldrmisanom ulicom kroz varoš. Video je jednu ženu kako se krsti u kapiji da bi potom u njoj nestala, pa je i sam, prestravljen, potrčao prema krilima kapije, otvorio je i našao se u hodniku. Žena se izgubila u kući. Helmut je produžio u baštu, preskočio nisku žučanu ogradu i zavukao se u šupu, i teško disao. Vazduh je bio zagušljiv i pun teškog mirisa krvi, usirene, i mrtvaca što su na svom poslednjem putu odlazili ka zajedničkoj grobnici kod drumu za Rumuniju. Pre taljiga, gledao je mali Namac, prošla su još jedna kola, a zatim karavan zaprega i traktora s prikolicama koje Helmut nije video ali je kasnije od drugih preplašenih svedoka slušao kako su prevoženi leševi ubijenih, streljanih u pogromu, kao odmazda slična ranijim kaznama-streljanjima,

kako se pisalo u poverljivim i, docnije, nestalim ili skrivenim izveštajima. Desetine beživotnih tela se drmusalo na neravnom drumu pod krpama i poderanim ciradama, kroz jezgro grada. Helmut je upamtio skupljenu šaku s pramenom izlomljene slame. Ko zna da li postoji spisak imena tih jadnika. Trebalo bi na Šinteraju, mestu gde su sahranjeni da se podigne spomenik i obeleži masovna grobnica, da se upokojeni bezimeno smire, i žitelji V. odahnu.

Kiša je sipila. Ulice su bile vlažne.

Zagrebački „Telegram“ je raspisao novi konkurs za kratak roman. Kopča je iscepao list sa tim oglasom.

Jesenji hladan vetar, temišvarac, zanosio je kišu i bacao igličaste kapljice u Danilov potiljak dok se biciklom vozio prema Karolininoj kući u Belocrkvanskoj ulici, na jugu V. Bicikl je bio mokar. Barice pod gumenim točkovima su prštale; mutna voda je prskala. Kopča je na glavi imao belu neprozirnu plastičnu kesu po kojoj je kiša dobovala, podvijenu iznad očiju, kao kapu. Žurio je da što pre stigne kod Karoline. I da je pita.

Dok je peškirom brisao lice i trljao se ispod brade, ispričao joj je o konkursu za roman; poverio se da ne zna šta da uradi, nije odlučan, nije dovoljno pametan da donese pravu odluku, preišlja se da li da učestvuje na konkursu.

Karolina je rekla da bi svakako trebalo da pošalje roman u Zagreb. Ne sme da klone duhom zbog zabranjene predstave.

Kopča ju je poljubio u obraz i zatražio da mu vrati kopiju rukopisa nedovršenog *Procesa*, i dodao da je rešen da roman o Helmutu dovrši. Čim bude došao kući, sešće za sto i nastaviti tamo gde je napisao:

И старац Јакоб је био међу њима.

Još uvek se trljao već vlažnim ubrusom kada je smišljao rečenice koje će udenuti u knjigu. Peškir je bacio na pod, iskoračio iz sobe i izašao iz kuće gurajući bicikl na sipljivu kišu.

Karolina mu je dobacila da oprezno vozi po klizavom kolovozu.

Kopča je na glavu natukao kesu.

Стрељања су почела у зору. До јутра је све било завршено.

Старац Јакоб је дрхтао на октобарском јутарњем ветру. Облачно небо је доносило кишу, мислио је да ће киша пасти и спрати крв са плочника и зидова који су њоме били попрскани. Старац Јакоб је осећао како му се студен увлачи у тело и продире у кости. Зглобови на рукама и чланци на ногама, и колена заболели су га. Није могао да их протрља. Униформисани су му дували за врат, и нешто говорили, претећи, гвозденим гласовима. Млатарали су пушкама и револверима. Једним ципом су довежена два пушкомитраљеза.

Буновни станари, од којих су многи веровали да још увек спавају и сновијају, лицем су били окренути према зидовима, да не виде војнике, да их у очи не гледају и поколебају извршитеље својим молећивим и очајничким погледима. Војници су подизали пушке и њима руковали као да је то тактичка вежба.

Већина грађана истераних из домова била је босонога, у пицамама и спаваћницама јер у јуришу војника успаничени нису стигли да се обуку и обују. Полуголи и у доњем вешу дрхтали су на хладном поветарцу што је струјао улицом и ледио им крв у жилама.

Хелмутова мати Маргарета и баба Тереза стајале су испред своје капије с лицем према њеним крилима. Тереза је бацала кратке искошене погледе према снаји која је жмурила и брзо, грчевито, мицала уснама као да говори у себи и преклиње некога. Рамена су јој се тресла. Молила се Богу док је левом руком држала снајину надлактицу. Другу је принела срцу.

Из суседне куће зачула се Моцартова музика. Реквијем. „Dies Irae“... Маггарета је отворила очи и угледала нешто на фризу изнад капије.

Неколико минута касније музика је утихнула. Из куће је изашла стара жена распуштене дуге седе косе која јој пала и преко очију, у црној широкој хаљини. Ходала је као да ништа не види, као да је слепа. Држала се за крило капије. Пратила ју је униформисана здепаста девојка са грамофоном и трубом, попут детета, у наручју и говорила нешто као ради, ради.

Старица је стала поред Јакоба. Седе, клонуле главе су им се додиривале. Униформисаној девојци се учинило да су им се рашчешљане косе умрсиле. Ради, ради, говорила је и грамофон однела до шипа из којег су извађени пушкомитраљеви и затим постављени наспред улице.

Одјекнули су пуштчани пуцњи и штектање митраљеца. Музика танади.

Шта се то догађало у споредној улици?

Helmut je ceo dan proveo u maloj niskoj šupi među baštenskim alatkama. Motike, ašovi, lopate i grabulje su ga slepim očima posmatrali sa neravnih, nabubreljih, ovlaženih zidova po kojima su bile okačene. Vrata, sklepana od dasaka, bila su otvorena i, nešto veća od jednog kvadratnog metra, propuštala su sivu svetlost što je oživljavala viseće klonule alatke i pokretala ih, činilo se dremljivom, pospanom dečaku koji se upinjao da ne zaspi. Nije hteo da se preda snu. Zver ga je u njemu čekala, znao je, divlja krvožedna raspusna zver, znao je. Alatke su zveketale. Zvonile su.

Dan je prošao a da Helmut nije osetio. Prividala mu se mrtva šaka sa zgužvanim pramenom slame među ukočenim iskrivljenim tamnožutim prstima. Lebdela je u vazduhu, zgrčena, nejaka pesnica, i prhnula uvis.

Počelo je da se smrkava.

Temišvarskom ulicom se po noći još uvek kretao usporeni, sporohodni karavan sa leševima streljanih varošana. Nalikovao je na drhturavu gusenicu oko koje je lebdeo i širio se nepodnošljiv, jak zadah tela i usirene krvi. U mraku, bacajući dugu svetlost farova po ulici, poskakujući po kaldrmi prolazio je vojni kamion i prevezio izmrcvarena ljudska telesa.

Helmut je izašao iz šupe i prošao pored svinjca što je zaudarao na svinje kojih u oboru nje bilo, koje su se tu izležavale i valjale u smradnoj kaljuzi i prskale se dok ih neko obestan nije pohvatao, izvukao iz kočine i zaklao, i pojeo. Zagledao se u obor. U uglu ležala je ženska prilika, u crnoj odeći, sklupčana; pravo klupko. Izgledalo je da spava. Glavu je pokrila rukama, ispod kojih je izvirivala duga tamna kosa, kao da želi da se zaštiti od batina ili kundaka. Helmut je video kako se nad nju, zgrčenu na naramku slame, nadnosi povijena senka-kobac, i kljuca je. Telo se nije pomeralo, u nekome dalekome snu, verovatno.

Razmišljao je da li da uđe u svinjac i pride uspavanoj ženi.

Тела, из чијих је рана липтала крв, у окрвављеним пицамама и спаваћницама избушеним куришумима, лежала су на леђима, наузнак, или с лицем према

калдрми и тротоару поплочаном циглама, рашчупаних, замршених коса на којима се улепила згрушана крв, бледожутих лица и укочених очију које ништа нису виделе. Војници у чизмама и баканџама ходали су између лешева пазећи да не нагазе неко телесо, млитаво и мртво, које би се од кретања униформисаних грчило као да би да га зграби за чизму или ногавицу. Више им није хладно, рекао је један подофицир, никада им више неће бити хладно.

Не зебу, казао је војник до њега. Они су отписати. Пажљиво су корачали да не згазе мртваце. Мртви људи су најбољи људи, хтео је војник да дода. Ником не могу наудити.

Мирни за сва времена, замисљено је прошиштао бркати подофицир и пиштољ принео устима као да се оружју обраћа. Или жели да у њега удахне живот. Нешто раније он га је неком безименом немилорсрдно, пуцњем у потиљак, брзо одузео.

Не морају више да брину ни о чему. Не дишу. Не једу.

Побијени свет. Прекрио је један део улице Драјлауфер; полагао по њој и у лежећем положају је запосео, да нико њоме не би прошао.

Ипак, таљиге и кола с коњима су ушли у споредни сокак; и један шпедитер са гуменим точковима и црномањастим људи, коже боје разређеног модрог мастила, препланули од сунца и ветра, у поцепаној одећи и раздераним распертланим плитким ципелама више налик на папуче него ципеле. Цигани су били присиљени да у возила утоваре стрељане станаре улице, жртве одмазде због једног мајора подмукло убијеног из ниских побуда, како је писало у једном службеном извештају или како је неко препричавао садржај документа. Они су као рођени за такве прљаве, одвратне послове које нико други не може да изврши, рекао је подофицир с пиштољем у шапи и пожуривао злосрећне мршаве најамнике полуљуде-полукоштуре, као да месецима нису честито јели. Време пролази, време истиче, време истиче, нећемо ваљда три дана овде да се смуцамо и губимо време.

Подизали су тела и убацивали их у кола, бацали на сламу и једно преко другог слагали, ред људи, ред сламе и искрзаних, поцепаних крпелина масних од глатке прљавштине што се пресијавала. Утоваривачима су се очи исколачиле. Испашће им. Буљави, напрезали су се и шиштаво дисали. После сваког утовареног отежалог и млитавог леша отхукнули би. Понеко би се и прекрстио и погледао у облачно посивело небо.

Подофицир се дршком револвера чешао по потиљку.

Колона возила са телима стрељаних – коју је видео и Хелмут Ф. – кретала се преко центра вароши до Темишварске улице којом је продужила до периферије и ван В. где су на Шинтерају ратни заробљеници ископали велике јаме, страшне рупетине масовне људске гробнице без надгробног споменика, необележеног гробља које није било унето ни у једну потоњу званичну карту града, као да стварно не постоји.

Helmut је ушао у прљави свинјас. Polako. Pognut, pomilovao је zgrčenu ženu по čekinjastoj, oštroj kosi из које је избјао težak zadah kočине и одведених krmača и prasadi. Helmut се stesao од jeze и gađenja. Crna prilika се pomerila у brlogu и ispod једне krpe или poderanog ćebeta, izvecanog pokrovca, izvukla је fenjer и kutiju šibica. Podigla је ruke као čarobnica. Svetiljka је осветлила obor и sasušene krmeće izmetine и valov s prljavom, masnom, mutnom vodurinom. Žena је zavukla šake у vodu. Bila је obeznanjena у kaljuzi. Oči су joj се iskolačile. Bile су crvene. Ispričala је Helmutu да

je tog popodneva pobjegla iz kuće u Dreilaufgasse i sačuvala glavu. Pritajila se ispod kreveta i pod njima provela skoro ceo dan. Osećala je da se koči, da noge trnu. Da obamire. Dlan je držala na ustima da ne progovori, da ne pusti glas; i preko očiju mada se pod posteljom ništa nije videlo osim papuča gurnutih tamo. Kola su još uvek odvozila leševe prema Lenauovoj ulici dok se ona, poput senke priljubljena uz zid, još uvek utrнула tela u malim skokovima kao šepava mačka kretala prema Kutričkoj što je vodila prema vinogradima. Izašla je nasred ulice. Iza nje su zatutnjala kola sa konjskom zapregom. Okrenula se i videla da su bez kočijaša, fantomska, jurila posred kolovoza i uz avetinjski tutanj brzinom vetra prohujala mimo nje. Konji su pobesnili ili su bili prestrašeni. Umalo nije pala u jarak kada su iz suprotnog smera, iz Kozluka, vinograda, naišla druga kola sa dve žene i četiri dečaka koja je vuklo mršavo konjče; sapinjalo se na kamenom drumu. Kada su se primakla i zaustavila pored jarka, počela je da viče, pobogu, ne idite u grad, tamo sve streljaju, u Dreilaufgasse, nekada Četvrtoj ulici u Nemačkom kraju, po zemlji leže ljudi, konji ih gaze, sve je puno krvi, vrištala je izbezumljeno i pokušavala da ih spreči da odu u varoš, ubeđivala ih je da se vrate u vinograd i tamo prenoće. Rekla sam im šta se dešava, govorila je prigušenim glasom, ali nisu mi verovali, poterali su izmršavelog konjića dalje, valjda su ostali živi. I ona se vratila, trčeći, u grad i našla u temišvarskoj ulici kojom je kolona mrtvacu sporo promicala. Kola su vozili nemi, ukočeni kočijaši.

Hoću da se vratim u Aleksinu ulicu, u ujakovu kuću, rekao je Helmut i sa dugokosom mlađom ženom u crnoj haljini što je zaudarala na svinjski izmet, preko bašti i žičanih ograda tražio put do Robertove pekare. Hteo je da se sakriju među senke u velikoj kući, i postanu nevidljivi. Da budu neuhvatljivi.

Ispred Gradske biblioteke, zagledani u kestenove kao da se njima obraćaju, razgovarali su Danilo Kopča i Milan Mijatov. Kopča je jednu nogu podigao na kameni stepenik ispred ulaza.

Kopča je rekao da u svoj roman, koji piše, nije uneo i drugu verziju događaja u Četvrtoj ulici Nemačkog kraja, ujesen hiljadu devetsto četrdeset četvrte. Mija Jovanov mu je pričao da se tog kobnog dana njegov otac bio zatekao u sporednom sokaku, gde je često pio vino sa svojim prijateljem Švabom, Antonom, i da su i njega partizani zgrabili i gurnuli među prestrašene Nemce. Na sreću prepoznao ga je jedan od partizana i oficiru nešto došapnuo. Tako je bio oslobođen. Nije uspeo da se udalji, i sam uplašen, kada su nasumični taoci položeni licem prema pločniku, a grmalj sa mitraljezom u rukama im je izrešetao potiljke. Gazio je čizmama između položenih telesa i pucao, i tresao se od rafala. Možda je i tu drugu verziju trebalo da napiše, dodao je. Danas se nedaleko od tog mesta nalazi kafana, a nad celim tim krajem nadvija se smrad iz kočina, grozan zadah svinja i njihovog izmeta, dodao je.

Mijatov je kazao da bi rukopis trebalo da proširi i pripovedanjem o događajima koji su se odvijali još nekoliko godina, do hiljadu devetsto četrdeset osme, i u njemu navede da su Nemci četiri godine bili proganjani i smešteni u logore po Vojvodini; iseljeni su iz svojih domova da bi su u njih uselili Srbi iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koji su takođe proterani iz svojih kuća, izgnani iz zavičaja i useljeni u nemačke kuće, prazne posle progona Nemaca. Sve je to planski izvedeno, a inspirator i organizator je partijski vrh na čelu sa Josipom Brozom. Srbi su iz zapadnih krajeva doseljeni da bi se tamošnje teritorije od njih očistile, rekao je. I o tome treba pisati, kao i koliki je udeo srpskih komunista u tome.

Bili su zagledani u kestenove.

- Ne znam – rekao je Kopča.

Из једне куће у Темишварској допирали су тонови Моцартовог Реквијема. Музика плача, трагичне смрти, скончавања које као да се одиграва на магичној, савршеној оперској сцени, у барокној позоришној дворани. У полуосветљеној сали. Премијера комада са певањем.

Моцарт, Моцарт, мој Моцарт. Чујем.

Улицом су се распадали акорди. Једина светлост у замраченој улици је из њих допирала и по колима бацала лахорасте сенке, прозирне сени.

Караван се заустављао на Шинтерају. Поред заједничких гробова у које су бачени и кречом преливени или њиме запрашени мештани и становници других насеља, ту негде било је и сточно гробље, и пасји гробови. Њихове границе нису биле видно обележене. Као да су једни преко других наслагани. Њихови горњи слојеви били су обрасли травуљином, зарасли у смрдљиви оштар коров који је дивље бујао.

Под паском стражара убоги полуљуди, божјаци и скитнице, јадници, бескућници, одрпанци и неизлечиви алкохоличари, безнадежни, баздили су на киселкасто вино и бацали лопате када су стигла кола са стрељанима и хватали телеса са усиреном крвљу. Шчепали би их за руке и ноге и убацивали у рупетине преко гомила тек ископане влажне земље. Угазили би у њу и једним замахом, током дана добро увежбаним, бацили би тело у масовну гробницу. Радили су то у паровима и уткривали се, надметали се ко ће више мрца из кола пребацити у јаме.

У попуњене рупетине лопатама је набацана земља, плодни хумус, и у облику купастих и шиљатих хумки остала до првих јесењих киша под којима се улегла, и по њој утонулој измикали су чкаљ, кукута, жабљак, кукурек, напрат, навала, раставић, кандилка, ливадски љутић. Ледина. Пустара. Нигде трага огради. Дивља градина, подивљали ботанички врт по чијим необележеним, неозначеним стазама у свако доба дана може слободно да се шета. Гробље, гробље, башто шарена. Грозан коров је прекрио све приче и запушио уста и зашио усне свим сведоцима и замрзнуо им или чак избрисао сећања. Тела безимених особа већ двадесет година труну, распадају се, растачу и претварају у хумус, код Шинтераја.

То је та прича.

Kopči je bilo toplo u vunenoj rolci. Stezala ga je oko vrata i nagrizala kožu po kojoj su izbili crvenkasti ojedi, ali je nije skidao mada je sredinom oktobra u V. vladalo miholjsko leto. Varošani su bili u letnjim košuljama i majicama kratkih rukava kao sred usijanog jula kada su Temišvarskom ulicom masovno hitali prema veštačkom jezeru, gradskom kupalištu, da s kože speru znoj i pokvase kosu. Osvrtali su se za Danilom kada je na biciklu prolazio pored njih, poguren za niskim volanom, čvrste čekinjaste kose čiji se pramenovi na povetarcu nisu pomerali kao da su poprskani lakom.

Aleksandar Baroš mu je s pločnika nešto rekao o Helmutu, tek u nerazgovetnim naznakama spominjući Beč i pismo. Pismo, pismo, doviknuo je. Kopča je odmahnuo rukom dajući mu na znanje da nema vremena i da žuri. Nekuda mu se žuri. Baroš je u čudu gledao za njegovim povijenim leđima u crnoj majici dugih zasukanih rukava. Videćemo se večeras, dobacio je sa bicikla pisac potiljkom okrenut prema zbunjenom prijatelju. Ušao je u Temišvarsku ulicu i, naprežući se, velikom brzinom krenuo

asfaltnim putem za Rumuniju. Sa obe njegove strane bile su ledine, divlje livade, sa travom za ispašu.

Rolka ga je stezala oko vrata poput užeta za vešanje.

Gušila ga je. Davila ga je.

Teško je disao kada je sišao sa drumu na usku, vijugavu pešačku stazu po kojoj je dvotočkaš vrludao i zanosio se.

Kopča se zakašljao.

Skrenuo je s drumu, nalevo. Ni on, ni bicikl nisu poznavali uzani put.

Zemlja na Šinteraju je bila neravna. Na pojedinim mestima bila je blago izdignuta. Kao da je nađubrena po njoj, talasastoj, bujali su kukuta, smrdljivi korov, i kopriva. Ugažena trava je bila i putokaz, uputstvo za kretanje biciklom između džombi po kojima su točkovi poskakivali kada bi sa putanje skrenuli.

Kopča je zaobišao veliku gomilu, mali breg, smeća na kojoj su bili bačeni izlizane istrulele automobilske gume i polomljeni kolski točkovi, štednjaci i izbušeni lonci, zarđali lanci, rešoi i neupotrebljive pegle, naprsli čađavi cilindri petrolejki, zarđali fenjeri bez stakla, slomljeni ramovi za fotografije, pocepane sveske umrljane mastilom, izmašćene raskupusane knjige obeležene tintom, – svašta, pomislio je Kopča dok ga je kašalj gušio – i neke grozne krpe, ostaci odeće i raspadnute cipele bez pertli, poderane cokule, izlizane papuče, bilo je tu svega i svačega što je bicikl s lakoćom spretno zaobišao i našao se na maloj ulegnutoj livadi.

Ni po čemu se nije moglo pomisliti da je pod slojevima nabacane zemlje i đubreta masovna grobnica.

Ugledao je M. K. Jada kako prstima čeprka po busenu zemlje s travom, nalik ljudskoj glavi sa retkom kosom. Grumen je bio siv, oblika lobanje. Ko zna odakle ga je musavi, u čekinjastu bradurinu zarasli siroti slepac iskopao ili naprosto izvadio i kao svetiljku podigao prema rošavom licu.

Naprezao se od gnušanja. Odbacio je busen daleko. Skutovi izmašćenog izlisanog izbledeleg crnozelenog mantila su se zalepršali poput krila kada je podigao obe ruke da bi bacio zemljanu kuglu. Ili je, možda, želeo da uzleti, da nestane. Da se pretvori u vazduh.

Groblje, groblje, ti bašto šarena, rekao je glasno pisac kada je sjahao sa bicikla i spustio ga na zemlju. Čučnuo je pored njega.

Jad se pretvarao da ga ne čuje zagledan u zemlju. Kao da je gluv.

Zurio je u plodni humus. Nije video romanopisca. U širokom raskopčanom mantilu izgledao je poput strašila za ptice na njivi.

Oktobarsko veče je bilo toplo, osećao se mlaki dah miholjskog leta. I miris tople prašine. Helmut i žena, koja je još uvek drhtala od straha, iskobeljali su se iz suvih bašti, prošli kroz uske mračne sporedne ulice i kroz Aleksinu, neosvetljenu, došunjali se do Robertove kuće. Helmut je ispod kapije izvukao ključ i otključao je. Pod povetarcem i njihanjem grana kestena našli su se u dvorištu. Dečak je ženi rekao da ne treba da se plaši, da su na sigurnom i da u zgradi nikoga nema, da vojnička noga nije stupila ni u nju ni u pekaru, ne treba da se boji. U biblioteci je upalio petrolejku. Pod njenom zamućenom titravom svetlošću senke su ponovo zatreperile u velikoj sobi i uspuzale se na tavanicu, izdužene, prelomljene i crne. Tek tada je video da je ženino lice mlado, nežna koža devojačka, bleđa i pegava, kosa plava. Oči krupne i zelene koje su htele nešto da kažu. Govorile su ali Helmut ništa nije razumeo. Ni žena ni devojka je prekrstila ruke na grudima kao da zebe, stresla se od jeze kao da joj je hladnoća prodrila u kosti. U biblioteci nije bilo toplo kao na ulici. Leto nije prodrlo

kroz debele zidove. Helmut je ostavio vrata otvorena kao i ona u predsoblju da bi ugrijani vazduh ušao u sobe.

Ni žena ni devojka je rekla da se zove Viktorija.

- Ovde smo na sigurnom – kazao je Helmut. – Sve je gotovo.

Senke su kružile i lebdele oko njih. Lahoraste, želele su nešto da im saopšte. Bešumno su se kretale i nadimale u naprezanju da izgovore bar jednu reč ljudima razumljivu, da ispuste zvuk jezika senki, bar šum. One bi da nešto reknu, kazao je Helmut. Viktorija se stresla i klimnula glavom. Kada sam bio sam u ovoj sobi, činilo mi se da sa njima razgovaram. Ima ovde i stripova. Hoćeš da čitaš stripove? Fantom, Mandrak Mađioničar? Prošaputala je, muklo, ne.

- Letos sam iz Rudolfsnada došla u V. kod tetke. Lekar mi je zbog malokrvnosti, vrtoglavice i čestih nesvestica savetovao promenu sredine. Da promenim vazduh. Preosetljiva sam, rekao je doktor. Rudolfsnad je zagušljiva selendra, u njemu je užasno dosadno, seljani su slabokrvni, tako nekako – govorila je Viktorija. – Ne mogu da srede misli. Otimaju im se. Da bih sredila misli došla sam ovamo, kod Geringerovih, u Dreilaufgasse. Od jula sam u V. Tetka Barbara me je lepo primila. I ona ima veliku biblioteku.

- Ujak Robert je pekar, a voli knjige...

- Dane sam provodila u čitanju. Zagnjurila bih se u knjigu – nastavila je Viktorija kao da nije čula Helmuta. – Nestala bih u njoj. Začarana. Tetka je govorila da treba više vremena da provodim na vazduhu, da odem u Gradsku baštu ili se odšetam do Brega, da se nadišem... Bilo mi je sasvim lepo u biblioteci. Dovoljno mi je bilo da pogledam knjige i da mi srce zaigra. Da zatreperi. Samo da bacim pogled na njihove hrbate poređane u zastakljenom ormanu. Barbara je jednom mesečno iz polica izvlačila tomove, sveske i otirala prašinu sa njih. Pažljivo je brisala korice. Nije imala dece i o kolekciji knjiga brinula je kao o dečurliji, samo da znaš. Za nju su one mala draga svetinja...

- Ujak Robert ima mnogo knjiga...

- Još nije svanulo kada su zalupali na kapiji, vikali da se odmah otvori ili će pucati u bravu. Jedan grleni glas je pretio – pričala je Viktorija prekrštenim rukama se uhvativši za ramena kao da sebe želi da odvuče iz osvetljene sobe. – Nije prestajao da udara u kapiju nogom, videla sam kroz zavese na prozoru, ni kada ju je tetka u spavaćici otključala i pozvala vojnike da uđu. Jedan uniformisani, s puškom obešenom o rame, ostao je na ulici. Ostali su utrčali u gonk. Zalazili su u sve prostorije u zgradi. Urlali su. Podvukla sam se pod krevet i tamo zgrčena čekala da sve utihne. Zapucalo je. Štektanje je dugo trajalo. Plotuni su odjekivali i pod krevetom. Nije pomagalo ni što sam pokrila uši. Pod se zanosio, iskosio i uplašila sam se da ću da skliznem niz njega i dospem, doklizim pred vojničke čizme i cokule koje su trčale po kući i sve živo razbudile. Geringerovi su izvedeni na ulicu, njih četvoro starih. U kući nije bilo dece. Nisam stigla ni da se oprostim od njih. Kada sam se išunjala na ulicu, puzala sam, nisam videla njihova tela. Kola su ih odvezla prema Lenauovoj ulici još tokom dana. Ili su to bile bedne taljige s izmršavelom ragom i ubogim kočijašem koji je bio polumrtav, valjda. Po gornjem kraju ulice skupljani su ostali leševi i tovareni...

- Ujak Robert ima mnogo knjiga...

Viktorija je nokte zarila u bluzu na ramenima. Grizla je usne. Govorila je brzo, panično:

- Šunjala sam se pored zidova. Kao sen. Kao da nisam ni bila živa. Sa one strane... Kuće su se naherile. Bile su bez stanara. Napuštene. A onda... Dotrčala sam do široke puste Kutričke ulice. Pratila su me fantomska kola. Kloperala su. Nevidljivi

kočijaš je bio na njima. Avet. Zaprega s pobesnelim konjima je jurila prema Kozluku. Točkovi su bili iskrivljeni. Otpašće. Mislila sam, otpašće. Kola će se raspasti. Ili će uzleteti. U susret su došla druga klimava kola. Dve žene i četiri dečaka u njima. Vuklo ih je mršavo konjče. Kopita je zabadalo u kameni drum. Izlazilo je iz pramenja večernje izmaglice. Slomiće se, mislila sam, slomiće se. Srušiće se na kaldrmu. Žene i deca u kolima su bili kao senke. Crni, crni. I ruke koje su držale dizgine bile su crne. Drhtale su. Rekla sam da ne idu u varoš. Tamo sve streljaju. Pucaju. Puške, mitraljezi. Konji gaze leševe. Propinju se nad njima. Njište. Rekla sam. Pokušala sam da ih odvratim od tog puta. Da ih vratim u vinograd. U Kozluku je mirno. Vinogradarske kućice su sigurne. Čute. Tihe su. Čute. Znam. Kazala sam im. Nisu slušali. Ili su bili gluvi. Crne senke. Žene sa maramama. Dečaci gologlavi. Oči su im bile crne. Kao crne rupe, čini mi se. Duplje. Rupe. Iz njih su izletali tamnokrili insekti; leptiri. Konjić je bio izvitoperen. Velika kosa senka. Nisu me poslušali. Dve žene sa četiri deteta. Produžili su ka gradu. Senke posađene na kolima-taljigama. Ni ja nisam poslušala svoj savet. Našla sam se u Temišvarskoj. Sakrila sam se u svinjcu. U uglu. U najmračnijem ćošku. Skupila sam se. Zgrčena. Kao senka. Dok nisi naišao. Svinjac smrdi. Kaljuga... Gde je sada moja tetka Barbara Geringer?

- Voleo je da piše.

Na stočiću pored vrata bio je postavljen gramofon. Od trube se širila izlomljena, izreckana senka na zidu. Viktorija je vrhovima prstiju prelazila preko gramofona. Uzela je ploče i razgledala ih. Ima mnogo Mozarta, rekla je, Mozarta volim. I u Rudolfsnadu sam slušala ploče sa njegovim kompozicijama.

- Ujak Robert obožava Amadeusa Mozarta.

Jedna senka je prošuštala, ovo je samo prividna igra, šala koju je neko prepreden znalački smislio, da zabavi i zarazi bojažljivošću. Senka je izlazila iz gramofonske trube kao iz velikog razjapljenog cveta; to je taj tamni duh.

Helmuta je hvatao san.

Ni žena ni devojka ga je posmatrala kroz trepavice. Tonula je kroz pod, opružila se po njemu i podvlačila pod sto, činilo joj se. Nije mogla da se odupre pokretima nevoljno izvedenim; neko drugi ih je smišljao. Padala je, padala u duboki san.

Kopča je sanjao da mu Karolina po drugi put vraća rukopis. Levi obraz je zabio u mekani jastuk. Disao je na usta. Hvatao je vazduh kao riba na pesku, ruku opruženih pored tela. Uzalud je pokušavao da podigne šake i dohvati rukopis u kovertu koji mu je pružala Karolina krupna tela u zategnutoj plišanoj haljini bez rukava. Devojka je pružala koverat natečenom golom rukom i zatupastim prstima koji su čvrsto držali rukopis, valjda u strahu da ih ne ispusti, i da se papiri ne razlete. Razmak između Kopče i kopije nedovršenog romana se nije smanjivao mada se naprezao da uzme nedopisanu novelu; izazivala ga je i nije mu dala da je uzme i zaviri u nju. Daj mi, daj, mrljao je. Grčio je usta. Po usnama su se hvatale kapljice pljuvačke. Pljuckao je, ali ni to mu nije mnogo pomoglo. Karolina se posle više bezuspešnih pokušaja nasmejala i rekla mu da nije nizašta kada ne može ni svoje delo da ščepa, kad mu i ono izmiče, i može uvek da mu se izmigolji, kao zmija, kao gušter. To i nije njegov rukopis. Neko je podvalio Karolini, podmetnuo joj tobožnji Kopčin roman. U jednoj ruci joj je bio koverat, a drugu je držala iza leđa kao da nešto krije. Možda je i u njoj bio smotuljak s rukopisom, pomišljao je pisac. Gubio je nadu da će se domoći svog nedovršenog, kratkog dela.

И старац Јакоб је био међу њима.

Užasno se naprezao da se dočepa kopije i pročita tu rečenicu, da bude sasvim siguran da je u pitanju njegov rukopis. Moj, moj, mumlao je kao da pljuje reči. Vrcale su ispod zapušenog nosa. Preznojavao se. Nije mogao da pomeri ruke i počea se po čelu, da slepljenu kosu s njega podigne. Video je sebe kako se muči; ili je to bio njegov nejasan odraz u zasenčenom ogledalu, u kojem se pojavio kao dvodimenzionalna senka. Hteo je da izađe iz svog tela.

Teško se budio. Hteo je da se iskobelja iz sna, silno je želeo da se odatle izvuče. Da se izbavi. Neko ga je dozivao. Kada se probudio i otvorio oči, nije uspeo da razazna ko mu je upućivao panične povike: Kopča, Kopča, ne daj da te ometu ti dupeglavci, Kopča, Kopča!

Samodršcima će odzvoniti.

Nikog nije bilo u sobi. Kosa na potiljku je bila vlažna od znoja.

Odlučio je da rukopis *Procesa* nikom ne da na čitanje. Može se dogoditi da mu nikada ne bude vraćen; uništiće ga neko zloban, kakav zluradi, zlonamerni čitalac. Loš čitatelj. Spaliće kratak roman. Ili će ga, jednostavno, pojesti, proždrati list po list, i smejati se.

- Ne, ne, ne! – Urlao je Danilo Kopča. Nikog nije bilo u prostoriji. Osvrtao se ne bi li nekoga ugledao.

Između stočnog i pasjeg groblja, obraslih prašnjavim korovom, između pruge i međunarodnog druma zjapile su crne rupetine kao usta položenog diva sa nabubrelim zemljanim usnama. Usta, zapravo čeljust, bila su otvorena; iz njih je izbijao odvratani zadah bolesnog tkiva što se u utrobi opruženog kolosa raspadalo. U rasporeni stomak golijata bačeni su za kaznu, u znak odmazde i pošto su obavili važan posao kopači-grobari koji su za dan i noć iskopali duboke jame. Uniformisani stražari se ih pobili, pogubili, likvidirali po kratkom postupku i prema spisku ranije dostavljenom vođi streljačkog odreda. Popadali su sa prvim jutarnjim zracima u osvetljenu stomačinu umirućeg džina koji je i bezubim ustima i otečenom trbušinom, umesto da kao trbuhozborac zbori kroz njih i omađija slušaoce, gutao malecne čovekolike prilike, čovečuljke što su poput snoplja padali i skotrljali se u grobnice. Gorostas je teško disao, meh je podizao slojeve iskopane vlažne zemlje. Uzdisao je kao da se rastaje sa životom, bolno je uzdisao, dahtao poput orijaške psine dok su se preko gomila iskopane zemlje zajedno sa krečom kotrljali streljani zarobljenici, iskorišćeni priučeni grobari. Sami su sebi iskopali rake. Nestali su u njima u ranu zoru.

Grdosija se ponovo stresla u agoniji kada su kolima, taljigama, špediterom i upregnutim konjima u pratnji činovnika u dugim zakopčanim i opasanim kožnim mantilima iz delova V. doveženi meštani posle pomora, kao i ubijeni žitelji iz okolnih sela. U samrtnom ropcu podrhtavao je orijaš dok su u njegovu probušenu telesinu bacani streljani liliptanci, polunagi, razdrljeni, bosonogi, krvavih kosa što su im se ulepale za glavu poput čupavih perika. Patuljci su padali jedni preko drugih, ukrštali se, i pri padu poskakivali kao da su od gume. Usta su im bila puna kreča. S vrha jame izgledali su kao smrvljeni glomazni insekti.

Sa sporohodnim karavanom kola dovedeni su novi najamnici ukopnici. Bazdili su na vino i rakiju. Smrdeli su škraljavi, ojedene ljubičaste kože ispod iscepane, prljave, neprane odeće, odrpani i u razgaženim raspertlanim cokulama koje su pri naglom koraku spadale s nogu. Svaki čas su nameštali obuću na stopalima bez čarapa i kezili se, ošamućeni, omamljeni, otrovani od lošeg pića. Predano su obavljali posao pogrebnika. Ubacivali su tela u masovnu grobnicu što je, raskopana, mogla i njih da usisa i proguta. Otvarali su krezuba usta sa ispucalim usnama i pokazivali crne i žute i

smeđe i modre zube i tamne praznine između njih krivih, šiljatih i slomljenih, kao da se smeju. Div nije mogao da se uspravi mada se naprezao; stenjao je od bolova i prigušeno jaukao. Uzdisao je poput meha, sve tamniji i tanji. Iz njega je izlazio smrdljivi gusti beličasti gas kao duh.

Pala je noć. Vojni kamion je dovezao snopove leševa. Oko vozila su se sjatili jadni božjaci i beskućnici. Jame su bile pune tela bezimnih osoba. Pogrebници su u ruke uzeli lopate, pljunuli u dlanove i počeli da zatrpavaju rake, da preko unakaženih leševa bacaju trošnu zemlju koja se preko dana na povetarcu prosušila. Noge su im klecale. Noge su im bile slabe. Jedva su ih držale. S poslednjim naporom onemoćale, tanke ruke su držale grobarske alatke i otežano rukovale njima pod budnom paskom stražara koji nisu dopuštali da ih mrak prevari. Zatrpani su umoreni ljudi. Prekriveni gomilicama zemlje, lišćem i isečenim, iskidanim divljim rastinjem. Ukopnici su zatvorili stomak divu i zapušili mu usta. Prestao je da diše i daje znake života. Bio je sasvim, sasvim mrtav. Masovna grobnica gde je čovek-mamut utonuo u meku zemlju nije bila obeležena. Svi streljani u Dreilaufergasse počivali su tu. Nijedno drvo, ni grm na tom mestu nisu bili zasađeni. Ni cvet. Tragovi masovnog pokopa su bili zatrti i u nedostupnim, zaključanim preciznim kartama tajne policije ucrtani.

Gubilište.

Ledina, pustara.

Kada su završili gadan, nametnuti posao, novi grobari-najamnici su se iscrpljeni vratili svojim privremenim udžericama-domovima sklepanim od dasaka, pleha, krpa, kartona, tuluzine i trske, nedaleko od Šinteraja. I u jazbinama prinudnog smeštaja pali u postelju. Mislili su da će umreti. Činilo se da im je došao kraj. Sanjali su da skaču u otvorene grobove, na meduzastu gomilu upokojenih. Snivali su razjapljenih usta; nisu mogli da ih zatvore. Disali su s mukom. Iz njih je izbijala pena, mrtvačka. Duša im je izlazila na nos. Izdisali su i škrgutali krnjim zubima cele noći. Uniformisani su ih pre polaska u jazbine pohvalili rekavši da su sjajno, pregalački obavili težak udarnički grobarski posao. Vi ste veliki trudbenici i mučenici, napor za vas ne postoji, kazali su ali ih nisu potapšali po kaljavoju, od prljavštine masnoj i lepljivoju, krljuštima posutoju, rastegljenoju, iskidanoju odeći što je na njihovim mlohavim telima, spuštenim koščatim ramenima i mršavim, pogrbljenim leđima, nalik kozjim i magarećim, visila kao komadi nečiste krpe.

Prevrtali su se. Čovečuljci su im se uvlačili pod kožu i pod njom milili. Brideli su im udovi. Trzali su se. Prsti na nogama su trnuli. Nisu mogli da ih dohvate žuljevitim šakama koje su još držale lopate uglačanih držalja. Zamahivali su rukama. Potiljci su im bili znojavi. Podilazila ih je jeza. Žmarci. Skakali su sa litica u tamne ponore nepreglednih dubina odakle je dopirao huk brze vode, rečnih brzaka i u padu se prevrtali.

Jedan od njih, zarastao u ukovrđenu bradurinu, sitnih sivih mišjih očiju i zbrčkane kože na licu, ustao je s niskog poljskog kreveta, uspravio se kada je izašao iz kolibe i krenuo prema masovnoj grobnici. Hodao je u snu.

Voz je prolazio pored stanice Vašarište. Lokomotiva je zapištala na pruzi u nepočin-polju.

По граду су годинама потајно кружиле приче о масовној гробници ван града, на Шинтерају близу међународног пута а недалеко од железничке станице Вашариште поред које одавно није прошао воз; пруга је била слепа. Нема тачних података о броју покопаних људи. Распредало се опрезно и о лагерима у које су као у душегупке били утерани, нагурани Немци, махом жене,

деце и старци из вароши и околних насеља, много њих, па су тешко долазили до ваздуха. У скућеном влажном простору преко ноћи подигнутих барака, склепаних од дасака, плеха и црепа на периферији вароши, деца су кашљала. Мајке су их увијале у ћебад и покровце. У В. је било четири логора, на свакој страни света један. Чували су их наоружани војници и жене у униформама. Кретали су се испред металних врата и под малим прозорима са укрштеном бодљикавом жицом.

Лекова није било када би болести почеле да харају по баракама. Заразне болештине, пегави тифус, скорбут, маларија, дифтерија и дизентерија, покосиле су многе оболеле изнурене, измождене, измршавеле, неотпорне, буновне логораше. И старе и децу. Колима су одвожени до масовних гробница. Од шуге по кожи су избијале велике гнојаве красте. Неиздржив, несношљив свраб је мучио логораше. Чешали су се ноктима бесомучно, грозничаво и отварали велике крваве ране. Мајке су дечје шаке увијале у крпе и пешкире да се деца не би озледила. Најтежа болест била је глад. Исцрпљивала је и сушила сужње у казаматима.

У једном од четири месна логора, у хангару на Аеродрому, био ја затворен и Хелмут Ф. Пре него што је тамо доспео, ујака Роберта су са групом одраслих мушкараца војници камионима одвезли из града, а потом вероватно у Русију, казала је старија сусетка која је код њега куповала хлеб. Узалуд се распитивао о мајци, баби, оцу и стрицу. Питао је све познате станаре из Алексине и Драјлауферове улице. Вести о њима није било или, ако је неко било шта о њима знао, радије је то прећутао, не само због страха и забране да се говори о заточеницима. Хелмут није могао да спава у хладном хангару. Грчио се. Тресла га је језа. Дрхтавица; цвокотали су му зуби. Обливао га је хладан зној док је седео у углу хангара. Мршава млада жена, уског бледог анђеоског лица и крупних сивозелених влажних очију, са љубичастим сјајним подочњацима, марамом му је брисала зној са чела, благо трљала кратку косу на потиљку, једном руком га обгрлила и прислонила уза се. Са његових насунница полако је отирала грашке зноја, упијала их белом памучном крпцом. Шапнула је да се зове Марија Терезија. Пољубила га је у слепо око и од тога му је било мало боље.

Шапутала је да је рођена у Мраморку, селу у којем су живели Срби, Швабе и Румуни; код Панчева је, близу Београда. Сељани су се споразумевали на више језика. Њена породица је у Банату срећно живела до хиљаду деветсто тридесет шесте године. Дошао је рат и прошао, али несрећа је остала... Јад... У Мраморку су сви били гладни. Брао се кукуруз. У село су упали Руси, ослободили га после неколико сати борбе. Остале су само жене, деца и стари. Немачки војници су се раније повукли пред најездом друге војске. Совјетски војници су ноћу лупали по прозорима; мештани су се крили по кућама и застрашени ћутали. У тим чемерним временима, када су црвеноармејци и партизани у потрази за мушкарацима војницима завиривали и у димњаке, жене су одведене у Главну улицу где су из богатих швапских домова износиле намештај, товариле га у кола и одвозиле у општинску авлију. Сав намештај је изнет из кућа. Недељу дана касније Руси су довели камионе; купили су девојке за присилни рад у Совјетском Савезу. Хтели су све жене да поведу. Њу је један рођак, партизан избавио из групе очајних; скинуо ју је са камиона пуног девојака и младих жена, престаашених и уплаканих и ружичастих лица презнојених на ветру који је подизао цираду на возилу и откривао их. Војници поред камиона су имали бајонете на пушкама. Ветруштина је подизала прашину и узвитланим

прахом пунила сузне очи ојађених жена. Слутиле су да се неће вратити из руских логора. И Терезијина заова и сестра... У Мраморку је основан лагер за Швабе најпре утеране у школско двориште где им је одузето прстење, наруквице, златне, сребрне и бисерне огрлице, минђуше, сав накит. Захтев је беспоговорно извршен. Накит је завршио у картонским кутијама некуд однетим, а да се нико није усудио да постави било какво питање. У Главној улици, по кућама, формиран је први логор, а у једној згради је било скоро стотину душа. Спавало се и у предсобљима, шталама, на простртој слами и сламарицама. У напуштеним и опљачканим великим немачким кућама собе су биле без намештаја. На сваком уличном углу стражарио је наоружани војник, а сваког јутра долазили су партизани да их одведу у команду, по радни распоред... Њу су са малом групом Швабица сточним вагонима довели у В. Како је начула и остале мештане ће из Мраморка разаслати у друге веће војвођанске концентрационе логоре. То је било зацртано.

Хелмут, опуштен у меканом Терезијином наручју, успавао се и равномерно дисао.

Марија Терезија и Хелмут су сковали ризичан план за бег из аеродромског логора. Она га је извела из пренатрпаног хангара једне вечери када су прозвани заробљеници извођени на писту; поред хангарског зида, паркираних камиона, тенкова под цирадама и авиона на писти шуњали су се као смањене сенке, тихо – Хелмут је осећао и чуо како му срце бубња од узбуђења и стрепње – и преко Малог рита довукли се до међународног пута. А одатле по густом мраку, преко Темшварске, у Алексину улицу где су се пресвукли и снабдели са нешто хране и чутуром за воду.

Потуцали су се по друмовима, и возили претежно у колима са коњском запрегом, а пругом у спорим теретним вагонима што су почесто застајали у забитим станицама и на пружним насипима и нагибима, на несигурним мостовима преко река, канала и великих јаруга. Претварали су се у сенке. Ноћивали су по амбарима, у шталама и шупама, у којима су се, привидно слободни, осећали много боље него у концлогору у В. Спавали су и у виноградарским кућицама и пастирским колибама.

Преко Мађарске су побегли у Аустрију. Хелмут је у Беч, где се њихово опасно и неизвесно вишенедељно путоложно путовање окончало, понео у платнени повез укоричени свезак са предатним стриповима Мике Миша од којег није могао да се одвоји, драгу и једину успомену из Робертове куће и родног В.

У Rudolfsgnad, Gakowo, Jarek, Zichydorf, Molidorf, Kudritz, Kulu, Franzfeld, Karlsdorf, Wießkirchen, Semlin, Mitrowitz, Werschetz i druge vojvođanske varoši i sela, pretvorene u sabirne logore namenjene za prisilna staništa Podunavskih Švaba, zatvoreni su Nemci iz vojvođanskih gradova i sela, oni koji su imali sreće da ne budu internirani u Sovjetski Savez ili rudnike južno od Dunava. Dovoženi su kamionima, traktorima s prikolicama, vozovima, u teretnim i stočnim vagonima bez prozora, bilo kakvog otvora, sa malo vazduha, bez vode i u snopovima prašine koja je treperila i presijavala se u kosim zracima svetla što su kroz pukotine dasaka prodirali u vagone, padali na glave i u oči žednih prognanika. Moreni žeđu i glađu, sumorni, krstarili su prugama i u stanicama se zadržavali samo toliko da prime nove očajne izmoždene putnike, žene i decu, koji nisu znali kuda su se u pratnji naoružanih stražara, iznurenih vojnika, uputili. Uniformisani im nisu govorili kada će ih vratiti u porodične kuće i

jesu li ostale cele. Kamioni i špediteri s konjskom zapregom razvozili su ih od stanica u sela-logore, u varoši-lagere na prisilan rad.

U Rudolfsgnad, nemačko selo, u okviru velikog postojali su mali lageri, logorići: kovinski, jabučki, hajdučki, vršački, belocrkvanski, vojlovički... Celo jedno mesto, seoce ili varoš, smešteno je u jednu rudolfsgnadsku ulicu. U jednoj potleušici sa zemljanim podom, zidovima od čerpića i krovom od trske i tuluzine, na kraju selendre, pored ostalih logoraša, žena i dece, bili su smešteni Elisabetha Schmidt iz Mramorka i Alfred Hammerstiel iz V. Upoznali su se. Ona je pričala o Mramorku i mlađoj sestri koja je nekoliko sedmica ranije deportovana u V. On je rekao da najviše zatočenih ima na Aerodromu u ispražnjenim avionskim hangarima. Iza piste, u Malom ritu, svake večeri biva ustreljeno nekoliko nemačkih muškaraca, tek da cevi pušaka ne zarđaju i vojnici ne zaribaju. I sestra je tamo, sigurno. Žene ne streljaju, kazao je Alfred. Elisabetha je čučala u uglu sobička čiji su se potklobučeni zidovi krunili od memle i rekla da su svi preostali ulogoreni iz Mramorka dovedeni u Rudolfsgnad, pored reke Tise.

- Putovali smo vozovima, u zamandaljenim stočnim vagonima. Umirali smo od žeđi. U nepoznatom selu izgubili smo nadu. U zavičajnom Mramorku smo se još nadali spasenju, ali u ovom naselju, mada je i ono nemačko, sve nade su iščezle. Plašimo se kao i žene i devojke deportovane u Rusiju.

Hrane nije bilo. Grejanja nije bilo. Nikako se nisu grejali... Ni šporet nisu imali... Nisu se grejali tri godine i, kasnije, preživeli su se pitali kako su sve to izdržali, kao da je neko umesto njih u logoru provodio strašno, gadno vreme, a oni su samo snevali, spavali i snevali; to se nije njima dešavalo. Mislili su, posle, da se to nije ni zbililo. Vreme je prošlo, i to je sve.

Kupali su se u Tisi. Poneli bi aluminijumski lavor. U jednoj sobi stare švapske kuće stanovale su tri porodice. Elisabetha je na njivi obavljala teške ratarske poslove; u polju je proždrala vreme i ono je nju ždralo, kidalo joj kožu i odeću, lice sušilo a oči usitnilo i izbledelo. Već prvih meseci tifus je masovno ubijao ljude. I šuga i vaši su nasrnule na logorašice i logoraše; spavalo se na izgaženoj slami u otrcanim prljavim krpama... Masovno se umiralo. Radovi u polju su bili naporni a kao sledovanje, za ishranu, dobijalo se po pola kilograma kukuruznog brašna i kašika ulja, u kojem su se, pored reke i močvare i trščaka, pržili žablji bataci... Lovili su žabe... Trsku su prenosili sa jednog na drugi kraj sela, glavnom ulicom, da im prođe vreme.

U poljima Rudolfsgnada, blizu Telečke ledine, poslovi su bili izuzetno teški. Cepala se odeća, pucala koža i po njoj su izbijale rane. Jela gotovo nije ni bilo. U potaji su se hranili bundevama i pečenim žabljim batcima, čega je u poljani i po mrtvajama bilo u izobilju. Elisabetha se sva nadula od teške zarazne bolesti mučena užasnim svrabom. Prali su je rastvorom plavog kamena ali je ubrzo umrla. I drugi, njoj bliski, iz Mramorka i Vojlovice.

Komandant logora u Rudolfsgnadu je bila žena, meštanka. Tri godine je trajalo to mučenje. Mnogo Nemaca je pomrlo od iznurenosti i bolesti; sahranjeni su u masovnu grobnicu, bez ikakve oznake. Grobno mesto su pamtili samo preživeli logoraši koji se dugo nisu usuđivali da o tome glasno govore.

Alfred Hammerstiel je u Rudolfsgnad prebačen iz V., iz sporedne Dreilaufergasse, kao jedan od onih koji su preživeli oktobarski pogrom.

Kopča i Mijatov su razgovarali sa kestenovima, i dalje. Samo su oni stajali pred bibliotekom i slušali šta govore dva čoveka.

Milan je tvrdio da su Nemci smišljeno iseljavani iz svojih domova, u kojima su se pre njih rodili i njihovi preci koji su u njima ceo život proveli, da bi se u te kuće, širom Vojvodine, uselili drugi prognanici, Srbi iz zapadne Jugoslavije. Tako su se i tamošnji krajevi čistili, a ko zna ko se potom uselio u njihove ispraženje, i možda opustele, rodne kuće. Te prisilne seobe su donele veliku nesreću i jednom i drugom narodu, kazao je.

Kopča je rekao da je to dobro zapažanje i da će razmisliti da ga unese u svoj rukopis o stradanju Podunavskih Švaba, i o tome kako su se nemački nazivi ulica posrbili kada su se u njih doselili novi stanari. Nemački jezik, kojim se govorilo u njima, gasnuo je i posle nekoliko godina njime se samo u potaji pričalo o strašnim događajima.

Broz je tome mnogo doprineo zajedno sa svojim partijskim drugovima, saborcima i uspaljenim poltronima, tvrdio je filozof, a vrhovni komandant i komunistički vođa tada nije ni razmišljao o sudu vremena koji, očigledno, nije priznavao i u koji se nije mnogo razumeo.

Pisac je smatrao da mu je potrebno vremena, malo vremena da o svemu dobro razmisli i sa prave strane načne tu mučnu temu, o kojoj je u varoši bilo rizično glasno govoriti.

EPILOG

*mrtvi su ljudi najbolji ljudi
samo mrtav je čovek dobar čovek
divna stvorenja nikom ne mogu nauditi
ni zlo pomisliti
najbolje se osećaju
to to to to
ukokan čovek ne jede
kad je likvidiran
ne diše
ne vidi
ne pamti
a da li peva
a što bi pevao kad mu pevanje ne ide od ruke
ne peva
ni usta ne može da otvori ni usta
da pokaže zube ne može
to to to to
da kaže ne ume ni reč
da ga ceo svet razume
ne mrda
smrcu je sve rečeno
smrt sve kaže i kaže
sve je dobro što se dobro svrši*

Kad mačak ispeva pesmu.

Логори су ницали широм Војводине. Немци су масовно истерани из својих кућа и у њих су, исто тако масовно, усељени други људи, прогнани из свог завичаја. Нововласт их је на то приморала, лако, као што су Швабе избачене на улицу и дотеране у сабирне логоре. Униформисани су без много размишљања интернирали цивиле, међу којима је било много деце и жена, у лагере, затварали их у испражњене зграде, складишта, хангаре, махом по варошицама и селима. Од хиљаду деветсто четрдесет четврте до хиљаду деветсто четрдесет осме године.

Логораши су умирали од изнурености и заразних болести.

Југословенски државни врх је све то ужасно добро смислио; да један народ истреби са ових простора и на његово ослобођено место стави, као да су то шаховске фигуре, други народ. Да нестану све приче о Подунавским Швабама и да се са зидова кућа саструже сваки њихов траг.

Бачки Јарак, једно од сабиралишта, био је чисто подунавско швапско село. Претворен је у логор за ликвидацију и у њему је повремено боравило петнасет хиљада душа. У њему је седам хиљада цивила оставило своје кости. Специфичност злостављања у Јарку састојала се у затварању логораши у њихове влажне настамбе јер су били радно неспособни. На улицу су смели да изађу само на звук црквеног звона да би примили своје јадне оброке, три пута дневно. Доручак се састојао од млевеног кукуруза куваног у води. За ручак се обично добијала супа, мало јечма или грашка, куваних у води, понекад са додатком буба, а вечеру је опет чинила супа.

Био је то прави логор смрти. Марта Милер из В. која је преживела те патње, причала је после затварања лагера, да су услови у амбуланти били грозни; болесници су лежали на поду на гомилици сламе у очекивању смрти, сви су имали дијареју, а ваишке су им пузале по лицу. Чим би умрли, други логораши су их износили у коњску шталу. Логорски командант, нека Јана, скакала би им по грудима и урлала „Јесте ли цркли, Швабе?“. Као да ју је демон обузео. Њен уобичајени коментар при свакодневном читању списка умрлих био је: „Није довољно помрло, више треба да помре.“ То се не заборавља... Можда је Марта то само сањала. Тај логор је трајао мање од седамнаест месеци.

Подунавски Немци као да су нестали.

Ervin Mareš је srknuo gutljaj bljutave kafe i reкао:

- Ne dozvolite da vas sapletu, Danilo. Ne dajte tom ološu da vas omete i spreči da pišete ono što vam је na umu i srcu.

Pišem, pišem, govorio је u sebi Kopča.

- Oni bi zabranili da se piše i čita, kad bi mogli – dodao је Ervin. – Ne dopustite da vam slome duh. Oni mrze književnost јер su nepismeni ili polupismeni. Za njih knjiga је... bolje da ne kažem.

Kopča је kazao da su i oni nekada, kao školarci, pisali pesme. Možda su imali loše nastavnike.

- Samo da se piša – rekao је zajedljivo Kostić. – Samo da se piša је slobodno, kad vam kažem. Pišanje је velika stvar. Grandiozna. Nprevaziđena. Ali ne uz vetar... Naravoučenije: pišaj, ne piši. Biće ti lakše.

Vlada Marinkov је тихо, nagnut nad stolom, poverio prijateljima da је počeo da piše realističku priču o pogromu nad Švabama u V., ali nije mogao da izdrži. Prekinuo је. To је bilo odviše mučno, užasno, nesnošljivo. I mračno.

Treba imati muda i dara, dobacio је glasno Mileta Kostić.

- Stvarno si otrov – zašuštao је Marinkov. – Mile Otrov. Otrovčić.

- A što šapćeš? Ko šapuće...

Aleksandar Baroš je brzo ušao u baštu držeći čvrsto maramicu na nosu kao da će ga zavrnuti i otkinuti. Klatio se dok nije došao do stola; seo je i skinuo džepnicu sa nabubrelog i crvenog nosa. Ojedena kožica se ljuštila. Noktima je odvajao ljuspice. Prošmrkutao je da ima jaku kijavicu, neće ni sa kim da se rukuje, da ne bi preneo zarazu. Ima i upalu sinusa. Noć je probdeo uz radio-program. Nisu mu pomogli ni aspirin, inhalacija, niti topao čaj od kamilice. Sve je pokušao, ali nije prestajao da kija, šmrče i slini. Zašmrkao je. Ispljuvak je pljunuo u maramicu. Izvadio je čistu i prislonio uz nos.

- Nikome ne želim da ga ovo zadesi – prorgoljio je. – Kako je tek bilo našim Švabama bez lekova u vojvođanskim logorima?

Sumorna senka se nadvila nad malim društvom. Držali su čaše i čašice ali nisu pili. Kao ukočeni na fotografiji. Vlada je zubima držao praznu muštiklu. Sveta Jovanović je zurio u pivsku flašu. Radomir Putnik je hteo nešto da kaže ali nije mogao da to izgovori. Stojšin je stiskao usta. Kostić se nije usuđivao da nešto izusti. Milan Mijatov je tada poluglasno rekao da su Nemci počišćeni iz ovog grada i drugih vojvođanskih naselja da se u njihove kuće, smišljeno, usele Srbi iz zapadne Jugoslavije, i tako se ti predeli od Srba očiste. Za to su odgovorni Broz i tadašnji državni vrh. Jedan pakleni plan, a dva područja su bila etnički očišćena. Proterivanjem Nemaca stvoren je prostor za preseljenje Srba iz zapadnih krajeva, kazao je, i dodao da su i jedni i drugi nekome smetali.

Ervin je pokušao da misli prijatelja skrene na vedru stranu:

- Zna li šta u pozorišnom klubu priča ona debeluška, glumica Elvira – duboko je udahnuo vazduh. – Tvrdi da Danilo od svih lokalnih pisaca i slikara, a priznaćete da ih nije malo, ima najvećeg i najtvrdog, najžilavijeg mačora. To se ne sme zanemariti. Mala, zdudana čigra, kao da ih je sve okusila. Dobro pamti.

Baroš je naručio čaj s rumom. Požalio se da mu smeta svetlo sa baštenskog stuba. Oseća bol i peckanje u očima. Beličaste kugle na stubu su bile išarane muvljim sekretima i umrljane telašcima uginulih insekata.

- Šta li sada u Beču radi naš Helmut?

Roman, roman o..., mislio je Kopča.

Tri stola udaljen od njihovog, uz flašu mlakog piva sedeo je sam D. B., brkati debejac licem okrenut prema piščevom stolu. Posmatrao ih je i ispijao pivo. Nije skidao oči sa njih. Danilu se činilo da ga gleda podsmešljivo.

Kopča je naglo ustao i bez reči napustio „Srbiju“.

Ušao je u svoju kuću u Temišvarskoj ulici. Nije zaključao kapiju.

Iz komode je izvadio fasciklu sa rukopisom pokrivenu ćebadima i jastucima, posteljinom. Po podu je raširio listove na kojima je bio ispisan i otkucan *Proces*, novela sa podnaslovom *Roman o Helmutu F.* Premišljao se kome će svoje delo da posveti, a da niko od rođaka i bliskih prijatelja ne bude prikraćen, uvređen kada pročitao posvetu. Hteo je i jedan citat iz Šekspira da upotrebi kao moto: „Sve je dobro što se dobro svrši“. Odustao je. Kod Šekspira ima mnogo krvi, ali kod njega je sve igrana tragedija, dobro uigrana drama, puka izmišljotina, smrti su kod njega šaljive i razigrane, razuzdane; tragičari se sprdaju sa zlom sudbinom, nadigravaju je, mislio je grozničavo dok je širio papire po starom tepihu, i izvrgavaju je ruglu; kod njega smrti nema konca, čudesno klupko njeno se stalno, večito, savršeno raspliće, da očara, da zanese; kod njega je umiranje obična zajebancija, glumac što umire ne zna šta će sa sobom i nije u stanju bilo šta da uradi osim da crkne, odapne, baci se i prostre po pozornici a onda ustane i pokloni se omamljenom, uzbuđenom gledalištu koje je dobro došlo do svršetka. Kako veliki Vilijem kaže. Njegove seni nisu istinite, prave

seni. To su obične senke što izazivaju reflektori. Kako je govorio veliki Viljem. Kako je rekao četiri veka ranije.

U *Procesu* su smrti stvarne. A mogao je mnogo toga da izmisli da je mašti pustio na volju. A nikom roman neće dati na čitanje, nikako. To je samo jedna poduža pripovest, ili njegova priča ispričana u trenucima slabosti, njegovog predavanja prošlim događajima. Nikome knjigu, možda dovršenu, neće poveriti na čitanje. To je njegova Tajna. To je to, to, to, to. To je to, to, to, to.

Fasciklu sa rukom ispisanim i pisaćom mašinom, „remingtonkom“, otkucanim tekstom, pošto je listove pokupio sa patosa i poređao ih po obeležnim stranama, položio je u pljosnatu limenu kutiju u kojoj su nekada bile bombone ili keks, kutija je mirisala na slatkiše, kutiju je uvukao u plastičnu kesu, kesu je uvio u impregnirano, gumirano platno koje je obvio sivomaslinastim izgužvanim šatorskim krilom. Četvoroslojni nabubrela smotuljak je odneo u baštu. Prošao je pored praznog svinjca u kojem već dvadeset godina nisu odgajane svinje. Svinjski izmet je odavno ispario. U vrtu je ašovom iskopao četvrtastu rupu; u nju je ugurao obučen, obmotan roman potpisan inicijalima D. K.. Lopatom je zatrpao malu jamu i poravnao zemlju. Utabao je cipelama. Nije hteo da obeleži grobnicu svoga dela. To je to, to, to, to, pevušio je. Kraj jednog romana.

Viktorija je Helmutu rekla da mora da ide. Ne drži je mesto. Iz glave joj ne izbijaju Geringerovi. Mora da sazna šta se sa njima dogodilo; ako su streljani gde su sahranjeni, da im na grob bar bagremovu grančicu sa listovima položi. Neprekidno razmišlja o njima. I ja mislim o mojima u našoj ulici, izgovorio je Helmut. Ko zna šta su doživele dve žene koje su se sa četiri dečaka dovezle iz Kozluka, izustila je jedva čujno.

- Moram da pođem da potražim tetku – rekla je Viktorija.

- I ja ću da krenem... Da ih nađem...

- Ti živiš između dve kuće – primetila je, – kao ja između sela i varoši, između mojih u Rudolfsnadu i Geringerovih u V. Sada nisam ni ovde ni tamo.

Po danu su izašli na ulicu koja se vraćala u život nekoliko dana posle pucnjave i stradanja stanara Dreilaufergasse. Svako čudo, i najveći užas, traju samo tri dana, govorila je Viktorija dok su, držeći se za ruke, prelazili preko gvođenog mosta kod Uspenske crkve. Gvozdena vrata na ulazu u portu bila su zaključana i oko brave obavijena lancem. Mesić je sporo tekao. Curi, Mesić curi, šušketao je Helmut, a naš splav nećemo dovršiti. Pusti sada splav, opomenula ga je ubrzavajući korak i vukući dečaka koji se osvrtao zagledan u zamućeni potok.

U Dreilaufergasse su se rastali. Ona je otišla u dom Geringerovih. On je na istom mestu u prozoru, gde je godinama ostavljan, napipao ključ od kućnog ulaza.

Otključao je kapiju.

Pomislio je: u ovom trenu otključavam bravu, otvaram vrata, ulazim u gank. Ukoračio sam u dvorište.

Sivi mačak je bio sklupčan na stolici pored stepenica za predsoblje. Čim je čuo kapiju i Helmutove lake korake, skočio je sa nje i umiljavao se oko dečakovih nogu. Umeš lepo da se tareš, kazao mu je Helmut. Kuća je bila pusta, vrata na oba dela kuće zaključana. Ključevi su bili ispod otirača kao da će se stanari uskoro vratiti. Vazduh u neprovetrenim sobama je bio ustajao. Mačak ga je pratio sa uzdignutim repom. Onda se izmigoljio iz kuće. Helmut je gledao stolicu u kojoj je donedavno sedela mati i zurila u pod i vrhove papuča. Dotakao je naslon stolice.

Mačka je zamijaukala iz bašte.

Helmut je otrčao u vrt. Mačji filozof se poigravao sa sićušnim sivim mišem, koji se koprao u njegovim šapama pokušavajući da se iz njih izbavi. Mačak bi ga povremeno pustio da potrči a onda ga preklopio šapom i držao priklještenog za zemlju.

Helmut je šakama iskopao rupu u rastresitoj mekoj zemlji. Pod nokte su se uvukli zemljani gromuljci. Dograbilo je ošamućenog miša, ni živog ni mrtvog, i zakopao ga u maloj jami. Polako ju je zatrpavao i napravio malu kupastu humku na tom mestu.

- To je to – kazao je.

Vratio se u hodnik.

Seo je na betonsko stepenište ispred ulaza u kuću. Ostavio je otvorena staklena vrata na predsoblju njima okrenut leđima. Čekao je da dođu uniformisani ljudi. Čekao je da dođu vojnici i odvedu ga, nekuda; ko zna kuda. Prema Aerodromu i avionskim hangarima? Čekao ih je.

Dana četrnaestog oktobra dve hiljade četvrte godine napisana je poslednja rečenica ovog romana.

BELEŠKA O PISCU

Dragi Bugarčić je rođen 20. oktobra 1948. u Vršcu.

Prvu priču *Vašarište* objavljuje u listu „Index“, Novi Sad, 1966.

Knjige pripovedaka:

Semenkare, Beograd, 1970.

Grob Džonija Vajsmilera, Beograd, 2003.

Romani:

Sparina, Vršac, 1970.

Pusti puže rogove, Beograd, 1974.

Zaharije u Beču, Vršac, 1975.

Pustolovine Želimira Besničkog, Beograd, 1975.

Gost, Beograd, 1979.

Strah, Beograd, 1994.

Lavirint, Beograd, 1995.

Roman o romanu, Vršac, 1997.

Roman o Milu Doru, Beograd, 2002.

Mozart i kugla, Beograd, 2004.